

Adjátok vissza a hegyeimet!

Urak, akik a világ dolgait igazítjátok: adjátok vissza a hegyeimet! Bevallom őszintén: nem érdekel sem a politikátok, sem a világnézeti kérdéseitek, sem nagyszabású elgondolásaitok, melyekkel az embermilliók sorsát rendezni kívánjátok. Nem érdekelnek az embermilliók sem. Egy érdekel csupán: adjátok vissza a hegyeimet!

Mert bármit is mondjanak a tudósok, a fiskálisok és a katonák: azok a hegyek az enyimek. Mint ahogy én is hozzájuk tartozom attól a perctől kezdve, hogy megszülettem a lábok alatt, abban a kis házban, s ők benéztek hozzám az ablakon. Nem a telekkönyv szerint voltak az enyimek, az igaz. De enyimek voltak Isten rendelése szerint, azáltal, hogy ott születtem s ott lettem emberré. Adjátok vissza a hegyeimet!

Nézzétek urak: idestova ötven esztendeje már, hogy belerángattatok ebbe a játékba. Játsoztatok az én bőrömön háborút és országosztást, ide-oda ajándékoztatok engem s a hegyeimet, mint ahogy gyermekek ajándékozzák a játékszereket egymásnak. S én ötven esztendeig engedelmesen játszottam nektek mindent, amit csak parancsoltatok: kisebbségi sorsot, megaláztatást és elnyomatást, üldöztetést nyelvem és fajtám miatt, fölszabadulást és katonásdit. Játsoztam háborút. Lelkesedést és halálfélelmet, rámenős bátorságot és fejvesztett menekülést, játszottam kétségbeesést, fájdalmat, dühöt, elvesztett háborút. Játsoztam elvesztett otthont és elvesztett családot, csikorgó fogú bosszúvágyat és hadifogságot, játszottam hontalan bujdosást, magányos, kóborló farkassorsot az emberi rengetegben... urak, nekem elég volt. Én nem játszom tovább. Adjátok vissza a hegyeimet!

Ne mondjátok, hogy keressek magamnak máshol helyet a világban, mert nincsen ennek a világnak helye, ami az enyém volna azon az egyen kívül. Ne mondjátok, hogy befogadtok ebbe vagy abba az országba, mert nincsen nekem azokban az országokban semmi keresnivalóm. Ne mondjátok, hogy lelek magamnak hegyet a Kordillerrákban, vagy a Sierra Nevadán: mert a más hegyei azok, nem az enyimek. Az én számomra nincs szépségük és nincs békességük azoknak a hegyeknek. Adjátok vissza az én hegyeimet!

És azt se mondjátok, hogy nem én vagyok az egyetlen, akinek ez a sorsa, mert milliók váltak földönfutókká játékaitek során és én csak egy vagyok a milliók közül. Számomra nem vigasztalás, hogy millióknak fáj ugyanaz, ami nekem. Magamnak fáj, ami bennem fáj. Adjátok vissza a hegyeimet!

Ne mondjátok azt sem, hogy van, aki többet vesztett, senki sem vesztett annyit, mint én. Nekem nem volt Palotám, amit fölépíthetnétek valahol a föld másik oldalán. Nekem nem volt vagyonom, amit bankjaitok visszafizethetnének, ha megszállná őket a jótékonyság láza. Állásom sem volt, hivatalom sem, ami helyett újat adhatnátok. Nekem semmim sem volt, csak a hegyeim s egy asszony, akit szerettem. S ez a kettő együtt többet ért, mint a világ valamennyi palotája, vagyona és hivatala. Senki sem vesztett ebben a játékban annyit, mint én. Adjátok vissza a hegyeimet!

Urak, én alázatosan elhiszem, hogy nagyok vagytok és hatalmasok. Hogy kisujjatok egyetlen mozdulatára milliók halnak meg, országok cserélnek gazdát és földrészek süllyednek el a tengerek mélységeibe. De mindezeket túl hinni szeretném azt is, hogy tisztelitek az igazságot és a törvényt, amit Isten a világnak adott, és hogy a szívetekben jószándék szűri át még a kisujjatok mozdulatát is. De ezt csak akkor hihetem el, ha eltörlitek a rontást, ami játékaitek nyomán erre a világra rászabadult, és visszaadjátok a hegyeimet.

...Urak, elmondom nektek az életemet. A játékot, amit játszom kellett, mert így írtátok meg számomra a szerepet. Nem egyik, vagy másik közületek, nem ez vagy amaz. Ennek a szerepnek a megírásában nincsen közöttetek bűnösebb és büntelenebb. Mind együtt vagytok felelősek ezért a rettenetes játékért. Valamennyien, kik a világ dolgait intéztétek, határokon és drótsövényeken, és világrészekben innen és túl.

Elvettétek a hegyeimet. S az életemet elrontottátok, mint ahogy a vásott gyermek elrontja a játékszert, amit már megunt, s aztán szemétre löki.

I.

Amikor én megszülettem, éjszaka volt s az égen sok-sok csillag. Szegény jó anyám kinézett az ablakon, s az első csillagra, ami a szemében megakadt, azt mondta: ez legyen a szerencsecsillaga. És az a csillag a Pásztorcsillag volt. Sokan a hűség csillagának nevezik, olyanok, akik a hűséget nem a szívükben, hanem valahol a csillagokban keresik. Mi egyszerűen így mondtuk: Pásztorcsillag.

Az én anyám szegény asszony volt. Nem volt egyebe, csak az a pár darab rongy, amit mosás után kötélén szárított a házunk előtt. Apám abból élt, hogy ügyelte a község erdejét, s a ház, amelyikben laktunk, a községé volt. Zsindellyel fődtek valamikor régen azt a házat, s a zsindely akkorra már feketére vénült s foltokban lepte a moha. De így volt szép, és így talált oda a patak fölé, ahol állt, messze a falutól, messze minden más háztól, mélyen bent hegyek s erdők között.

A hegyek iszonyú magasak voltak: Nekem úgy tűnt eleinte, mintha valahol az égben végződtek volna. Úttalan, sűrű erdő borította őket, mely tele volt titokzatos sziklákkal és patakokkal, melyeknek a vize olyan tiszta volt, akár a napsütötte levegő, és apám arról beszélt néha, hogy ott fent valahol még törpék és tündérek is élnek.

Én voltam a legidősebb gyerek. Volt még egy öcsém, az két évvel volt fiatalabb nálam s egy húgom, aki három évvel volt fiatalabb öcsémnél. Többen aztán nem is lettünk, mert anyám egy évre rá meghalt kígyómarástól, fent az erdőn, ahol málnászni volt. S mi négyesben maradtunk apámmal.

Még most is látom magam előtt, ahogy anyámat pokrócba téve lehozták azon a napon apám s egy szénégető. Nyár volt, egyike azoknak a szép nyári napoknak, amikor a levegő csillog a fenyők csúcsa fölött, s az ég kékje olyan, mintha száraz aranyporral hintették volna tele az angyalok. Ültem öcsémmel a ház előtt, s ügyeltem a bárányra. Julika sírt a bölcsőben, s a patak fölött egy kövön vízirigó ült és furcsán billegett. Aztán egyszerre csak Burkus, a kutyánk, furcsán fölvyitott, orrát az ég felé tartva, és akkor már láttuk apámat és az ilvai szénégetőt, ahogy fönt a tisztás végiben kijöttek az erdőből és cipeltek valamit.

A tornácon letették és ráhajtották a pokróc végét. Aztán leültek egy padra. Apám mereven bámult maga elé, a másik ember pedig ült mellette kormosan és feketén, és nem szólott semmit. Mi néztük őket és tudtuk, hogy valami nagy baj történt, és nem mertünk kérdezni semmit. Aztán egy idő múlva a szénégető fölállt a padról, elbúcsúzott apámtól és elment. Még emlékszem, ezt mondta apámnak: Hát, Lőrinc... ez volt Isten akarata, na. Bele kell nyugodni.

"Isten akarata", mennyit hallottam ezt később is az emberektől. Ha már nem tudtak egyebet mondani, azt mondták: ez volt az Isten akarata. S mindig csak olyankor mondták, amikor valami rossz történt, valami nagyon nagy baj, amin nem lehetett segíteni. Isten akarata. Mintha az Isten mindig csak rosszat akart volna nekünk, embereknek. Vagy mintha mindig csak olyankor jutott volna az eszünkbe, hogy Isten is van, amikor baj szakadt reánk. Isten akarata. Valahányszor ezt hallom, mindig apám jut az eszembe, ahogy ott ült maga elé bámulva a padon, és csak bólintott a fejével némán.

Aztán eltemettük anyámat. Én már tudtam akkor, hogy mi a halál, de öcsém folyton azt kérdezte, hogy miképpen mászik majd ki anyánk onnan a gödörből, ha annyi sok földet dobnak föléje. És nem akarta elhinni, hogy anyánk nem jön ki többet a föld alól, nem főz vacsorát, nem csókol meg, nem mosdat és nem veszekszik velünk.

Apám egy szép kopjafát faragott a sírra juharfából, ki is fődte díszesre. Mi meg ültünk a frissen ásott földbe mindenféle virágot, hogy legyen anyámnak kertje, szegénynek. De az esők lemosták a festéket a kopjafáról, a hant mind kisebb lett s végül begyöpösödött, ahogy múlt az idő. Egyszer aztán láttuk, hogy egy kis nyírfa búvik elő belőle, és azt mondtuk: anyánk nyírfává változott. Apánk kerítést csinált a kicsi nyírfa köré, hogy állat ne tehessen benne kárt, s a nyírfa pár év alatt megnyúlt, magas lett, fehér törzse világított éjszakánként, és ha szellő járt a lombja között, olyan volt majdnem, mintha anyánk szólta volna hozzánk.

Mi gyermekek közben megjártuk sorra az iskolát, amelyik lent volt a faluban, órányira tőlünk, és egy szelídarcú kisasszony uralkodott benne, aki nem értette a mi nyelvünket, s akinek a beszédét meg mi nem értettük. Mikor első ízben kérdeztem meg apámat, hogy mit jelentsen ez, azt felelte: "Ez fiam a háború, amit elveszítettünk, s ezért Erdélyt Romániának adták." Különösen az a szó zavart meg, hogy "adták". Úgy tudtam, hogy adni csak egy bicskát lehet, vagy egy cifra dobozt, vagy egy madárfiókát. Hogy országot is adni lehet, erdővel, hegyekkel, patakokkal és emberekkel együtt, ezt sehogyan sem tudtam elképzelni. Annyit mindenesetre hamar megtanultam, hogy ez a titokzatos kifejezés azt jelenti: valamiképpen

gyöngébbek voltunk, mint a románok, és azért a háború óta ők uralkodnak rajtunk. Valahol messze van egy nagyváros, amit Párizsnak neveznek - mondotta apám -, s ott csinálták ezt így.

És én sokszor gondoltam életem folyamán arra a nagy városra, ahol sok-sok ismeretlen ember elhatározta, hogy nekem olyanok parancsoljanak, akik nem beszélnek a nyelvemen, és mert nem értenek a nyelvemen, nem érezhetnek a szívemmel sem. És azt szerettem volna tudni, hogy vajon miért haragudtak reám olyan nagyon azok ott, abban a messze városban.

Mert, hogy rosszat akartak nekem ezzel, azt akkor éreztem meg igazán, amikor egy alkalommal megkérdeztem apámat, hogy miért nincs neki puskája, és miért van puskája Tódornak, a szomszéd község erdőpásztorának.

- Mert bennünket Romániának adtak - magyarázta apám -, s Romániában csak a románok járhatnak fegyverrel.

Azon a napon született meg bennem a vágy, hogy puskám legyen. Valamikor az apám is vadász volt, és ezekről az időkről szeretett mesélni. Télen, amikor hosszúak voltak az esték s az olajra is ügyelni kellett, ültünk hárman gyerekek a kályha ajtaja körül, s apám pipára gyújtott a padon és mesélt. A tűz sejtelmesen világította meg a szobát, apám bajuszát, a pipa füstjét. Condrahájából hólepte erdők nyers szaga áradt, és mi borzongva és tátott szájjal hallgattuk a lassú szavakkal szőtt történeteket, babonás vérmedvékről, titokzatos vadkanokról, fehér szarvasbikákról és arról az időkről, amikor még szabad volt magyarul szólni a hivatalokban, a csendőrök is magyarul beszéltek, és szabadon járhatott puskával az, aki akart. Apám mondta, s amíg mondta, szemében megcsillant a tűz fénye, s vállán újra ott lógott a kedves régi puska, amit elvettek tőle az urak, akik odaajándékozták Erdélyt Romániának.

Medvét mi is láttunk néha, ha málnászni jártunk fent az üverekben nyáron. Holdvilágos éjszakákon odajártak túrni a vaddisznók házuk fölé, a tisztásra, és ősszel a szarvasbikák bőgése aláhallszott a gerincekről. Vadászokat is láttunk olykor, néha hozzánk is betértek, hogy megigyanak egy csupor tejet, vagy megfőzzék az ételüket. De ezek nem hozzánk tartozó urak voltak, nem értették a beszédünket. Apám néha elment velök, cipelte a hátú zsákjait és ilyenkor borraivalót kapott. De puskát nem adtak a kezébe. Dróttal vadászott csak szegény apám rókára, nyestre. És azt is titokban és nagy vigyázattal, ahogy annak kell, aki ellenség között él. Mi ellenség között éltünk, akik lent a városok hivatalaiban tanyáztak, és hatalmasabbak voltak, mint mi, és ezt a hatalmat abban az idegen messzi városban kapták, aminek Párizs a neve.

Mikor végeztem az iskolával, apám fölkiáltott bojtárnak a komáromi juhászok mellé, hogy pénzt keressek. Májusban mentünk föl a juhokkal, amikor a hó már elment odafönt, és októberig maradtunk ott. Nagy széles tisztás volt a Komárom, mélyen bent a Szalárd-patak fölött. Négyezer juhott fejtünk, a sajtot málhás lovak vitték le hetenként egyszer a faluba. A juhászt, akinek a keze alá kerültem, Samu bácsinak hívták, és már öreg volt nagyon. Lassan mozgott és lassan beszélt. Rajtam kívül még négy bojtár serénykedett alatta, de én voltam a legkisebbik. Nekem még nem volt dolgom a fejéssel. Csak vigyáznom kellett a juhokra, amikor legeltek. Samu bácsi a Sztinaházban aludt, mi öten a félfödél alatt, közel a karámhoz. Ott aludtak a kutyák is. Esténként nagy tüzeket gyújtottunk. Nem mintha sütni akartunk volna valamit, puliszkával és juhsajttal éltünk egész nyáron. De mert szép volt elheverni a tűz mellett ott fent a hegyen, nézni a csillagos éjszakát, ahogy fölénk borul, mint egy óriási sátor, és hallgatni kereken az erdőt, ahogy a sötétség mögött megszürték titokzatosan a csöndet, és a patakok zúgása úgy hallszott föl messziről, mint egy borzongató simogatás.

Első estén, amikor odakerültem, még új volt minden és idegen. Összehúzódva ültem a tűz mellett és apámra gondoltam, meg a testvéreimre. A többi bojtárok vidámak voltak és nagyokat nevettek, de én nem szóltam egy szót se. Az étel sem ízlett, mint máskor. Aztán egyszerre csak ott állt mellettem Samu bácsi. Hajlottan állt, ősz haján és borzolt szakállán megcsillant a tűz fénye.

- Mire gondolsz, gyerek?

Olyan hangja volt, mintha valami sötét sziklabarlang mélyéről jött volna.

- Azt a csillagot nézem - feleltem halkán -, a Pásztorcsillagot. Azt választotta volt számomra anyám.

- Minden embernek van egy csillaga - mondotta Samu bácsi egy idő múlva -, csak hogy azt a csillagot nem az égen kell keresni, gyermek, hanem a szívedben.

Egy darabig még ott állt mellettem, botjára dőlve, aztán egyszerre csak kivett valamit a ködmönéből és odanyújtotta nekem.

- Fogjad. S ha egyedül vagy, mondd el ennek, amit mondani akarnál. Ez majd

megvigasztal.

Azzal megfordult és bedöcögött a Sztinaházba. Én ott maradtam egyedül a csillagos nagy éjszaka alatt, és a kezemben egy furulya volt.

Később gyakorta vissza kellett emlékezzek Samu bácsi szavaira. Mert úgy volt az éppen, ahogyan mondta akkor. Valahányszor egymagamban maradtam és számhoz vettem a furulyát, olyan volt, mintha elbeszélgettem volna valakivel. Hangok jöttek ki a furulyából, dallamok, amiket soha nem hallottam addig, amiket nem lehetett megfogni, mert szempillantás alatt elröppentek, akár a pillangók. Valahogy olyan volt ez, mintha az érzéseim hangokká változtak volna, ahogy ezeket a hangokat elnyelték körülöttem az erdők, úgy békéltek meg bennem lassan az érzések is, amíg egyszer csak azt nem éreztem, hogy le kell tennem a furulyát, mert nincsen benne több hang. És ilyenkor letettem a furulyát, és olyan volt, mintha békét kötöttem volna a világgal.

Különösen akkor volt ez így, mikor megismertem Anikót. Már a negyedik nyarat töltöttem fönt a Komárnyikon a juhokkal. Öcsém is ott bojtárkodott velem, s apámmal csak Julika maradt, lent a házban. Julika még iskolába járt, de már ő főzött apámra, s ő is mosott. Apám nagyon megöregedett azokban az években.

Anikó azon a nyáron a Ciba-pojánon volt, az apjával. Háromszáznál több juhot legeltettek ők is, valami uraság juhait. Anikó főzött és mosott apjára és a bojtárokra, és egy esztendővel volt fiatalabb, mint én. És tizenhat éves voltam akkor.

Éppen nyílni kezdtek a harangvirágok, amikor megismerkedtünk. Anikó a patakon jött keresztül, kezében egy kis csokor virággal. Térdig ért a víz. Kissé föl kellett emelje a ruháját, és látni lehetett a térdét, ami fehér volt, mint az árnyékban nőtt eper. Én a parton hasaltam egy nagy bükkfa alatt. A juhok fönt legeltek a hegyoldalon. Délután volt, a nap már hajlani kezdett a gerinc felé, és a leány árnyékát rányújtotta a vízre, ahogy óvatosan gázolt át a kövek között.

A patak közepén volt, amikor megcsúszott és elesett. Halkan fölsikoltott, és nagyot esett, egész hosszában bele a vízbe. Én kacagni kezdtem a bükkfa alatt. Olyan hangosan kacagtam, hogy a juhok összefutottak.

A leány talpra állt és haragosan nézett felém. Csurgott a ruhájából a víz, és én ettől még jobban kacagtam. Bosszúsan jött ki a patakból, és megállt előttem.

- Mit kacagsz? - Téged.

- Nem szégyelled magad?

- Nem... - Pedig a lábamat is megütöttem.

Abbahagytam a kacagást. - Mutasd.

Megtapogatta a lábát, de nem látszott rajta semmi. - És elvitte a víz a virágaimat is - panaszkolta.

- Szedsz másikat. - Még kevés van. Csak ott fent találtam egy helyet.

- Itt felénk van már több is. Leült mellém a padra.

- A juhokkal vagy? - kérdezte.

- Igen...

- Mi a neved?

Megmondtam. Akkor tudtam meg, hogy Anikónak hívják.

Később azt mondta:

- Lassan szárad rajtam a ruha, és mindjárt este lesz. Megszid apám, ha vizesen megyek haza. A bokor mögött levetem, hogy gyorsabban száradjon. Nem nézel oda, ugye?

- Nem.

És valóban nem néztem oda. Hallottam, ahogy suhogtak a vizes ruhák, amint levetette őket. Aztán beszélni kezdett onnan a bokor mögül. Elmondta, hogy Fileházán laknak, hogy az apja bács az uraságnál. Elmondta, hogy milyen a házuk, hányan vannak testvérek, milyen a Ciba-poján, milyenek a bojtárok, milyenek a juhok... még a kutyákról is elmondott mindent, mire a nap a gerinc fái közé leszállt. Fentről kiáltozni kezdtek utánam, és a juhok kolompja is már messziről szólott.

- Várj még egy cseppet, amíg felöltözöm. - Megszáradt a ruhád?

- Meg. Hallottam újra a vásznak suhogását, aztán kibújt a bokor mögül.

- Isten veled - mondta -, sietnem kell, hogy megfőzzem a puliszkát.

Most már talpra álltam én is.

- Gyakran jársz erre? - kérdeztem, és csodálkozva hallottam a saját hangomat, mely mintha idegen lett volna, s nem az enyém. Amikor Anikó rámnézett, és megcsóválta a fejét.

- Először vagyok itt. Csak a virágok miatt, tudod.

- Ha holnap eljőnnél, megmutatnám, hol láttam sokat.

Furcsa volt, valami szorongást éreztem a torkomban, és bántam, hogy kijöttek rajta ezek a szavak. Félttem, hogy kinevet. De nem nevetett.

- Holnap délután lejöhetek megint - mondotta -, érted? De csak délután.

Azzal átgázolt a patakon és eltűnt túl a fák között.

Este hosszasan furulyáztam a tűz mellett, hosszasabban, mint máskor. És másnap alig vártam, hogy túl legyünk a delelőn. Útközben, amíg a juhokat tereltem, összeszedtem egy csokorralalót azokból a nagy kék harangvirágokból. Még a patak partján is a markomban szorongattam őket. Aztán mikor a leány ott túl kilépett a fák alól és megindult felém, valami rettenetes szégyenkezés fogott el és a virágokat gyorsan bedobtam egy bokor alá.

Az a patak volt a határ a mi legelőnk és az ő legelőjük között. Benedek volt a neve annak a pataknak. Naponta találkoztunk ott. Megmutattam neki, hogy hol nyílnak a legszebb virágok, hol teremnek a legkövérebb eprek. Majd málnászni vittem. Egyszer két medvebocsot is láttunk és az anyamedvét, ahogy terelte őket. Anikó megijedt és belémkapaszkodott, és én nagyot kurjantottam a medvék után, és büszke voltam, és arra gondoltam: bárcsak megfordulna az anyamedve, hogy megvédelmezhetném Anikót.

Aztán egy este kiadta Samu bácsi a parancsot, amitől régen félttem: hogy nem a Benedek felé legeltetünk többé, hanem a Sestinában. Vártam rá és mégis olyan volt, mintha egy nagy fekete szikla lezúdulna volna valahonnan elém. Egy szikla, amelyik elzárja a napot. Aznap éjszaka sokáig furulyáztam és arra gondoltam, hogy a hangok elszállnak az erdők fölött és a patakok fölött, és amikor már régen nem lehet hallani őket, még akkor is szállnak tovább és így eljutnak a Ciba pojánra is, ahol Anikó alszik. És ha nem is hallja őket, de ott vannak körülötte, mélyen a csend alatt, és talán megcsinálják azt, hogy rólam álmodik.

Másnap délben megkérem a bojtárokat, hogy vegyék át az én részemet is az őrzésben, mert nekem dolgom van délután. Tudták, hogy mi a dolgom, és nem szóltak semmit. A Sestinától a Benedekig jó másfél óra, még ha futva is teszi meg az ember az utat, hegy föl, hegy le, mint én akkor. Anikó már várt reám a pataknál.

- Utoljára találkozunk, Anikó - mondottam neki lihegve, amikor megérkeztem, és éreztem arcomba futni a vért a szavaktól. Anikó szemei kerekre nyíltak. Csak akkor láttam meg, milyen sötétkék szemei voltak.

- Elmegy valahová? - kérdezte. Megmondtam, hogy a Sestinában legeltetünk ezután. Megkérdezte még, hogy milyen messze van a Sestina. Aztán hallgattunk. Nem jutott semmi az eszembe, amit mondhattam volna. Ő kérdezte meg később:

- És mikor jösztek errefelé megint? - Mikor a fű újra kinő - feleltem.

Hamar lement a nap, hamarabb, mint máskor. Búcsúzáskor letépett Anikó egyet azokból a szép piros csengettyűvirágokból, amiket láncvirágnak neveznek, és odanyújtotta nekem.

- Hogy gondolj rám, amíg kinő a fű - mondta, és elpirult. Éreztem én is arcomban a pirulást. Elvettem a virágot, és a kalapom mellé tűztem.

- Isten veled - mondotta Anikó. - Isten veled.

Aztán még megvártam, amíg átgázolt a patakon. Túlról még egyszer visszafordult, és intett a kezével. Aztán eltűnt az erdőben. Soha olyan szorgalmasan nem lestem a fű növekedését, mint azon a nyáron. Hetenként elmentem a Benedekbe és jelentettem Samu bácsinak, hogy mekkora már a fű. Samu bácsi csodálkozott az igyekezetemen és csóváltatta fejét, de a végén mindig csak legyintett, és azt mondta, hogy majd ő megnézi, ha eljön az ideje. Még van mit egyenek a juhok a Sestinában is. Nehezen jött el az ideje, de egyszer aztán eljött. Egy este azzal fogadott az öreg a karámnál bennünket, hogy másnap a Benedekbe kell menni.

Mikor reggel elindultunk, szerettem volna, hogy szárnya legyen a napnak. De nem volt szárnya. Sőt sokkal több időbe került, amíg fölért a delelőre, mint máskor. Végül mégis csak odakerültünk a patakhhoz, és én szaladtam a szokott helyünkre. De Anikó nem volt ott.

Valami furcsa félelem fogott el. Leültem a patak mellé egy kőre és vártam. A kolompot meg kellett hallja, gondoltam, már délelőtt meg kellett hallja. És én különösen hangosakat kurjantottam a juhokra, és az is föl kellett hallatszódjék a Ciba-pojánig. Talán történt valami? Beteg? Vagy elköltöztek a Cibáról. Sötét kétségek között ültem le a tűzhöz a többiekkel. Fölmentem a gerince és leültem egy vén fatönkre. Ültem és néztem a csillagokat, és köztük az én csillagomat, amelyik egészen magában fénylett az ég alján. Baglyok szóltak az erdőn. Később elővettem a furulyámat, és úgy szólt az is, mint aki egyedül virraszt az éjszakában, és sajog benne valami megnevezhetetlen szomorúság.

Másnap ott találtam Anikót a pataknál. - Hol voltál tegnap?

- Tegnap? - Anikó csodálkozott. - Tegnap is itt voltatok már?

- Igen.

- Nem hallottam a kolompot. Igaz, hogy apám fát vágott egész nap, talán a fejszecsattogástól nem hallottam.

- Ha hallottad volna, eljössz?

- Persze - felelte, és rám nevetett.

Én is nevettem. És olyan volt minden, mintha soha nem lettem volna egyedül. És olyan volt minden újra, mintha sohasem legeltettünk volna a Sestinában.

Aztán megláttuk az első sárga fát. Anikó látta meg először. Juharfa volt, és ott állt a túlsó oldalon, a Ciba felső üverében. Néztük szótlanul a sárga foltot ott fönt a zöld tengerben, és azon a napon keveset beszéltünk. Aztán minden nap fölfedeztünk valahol egy újabb sárga foltot az erdőn. Már nem szoltunk egymásnak róla, de tudtuk, hogy mind a ketten azt nézzük, és tudtuk, hogy egy nappal újra közelebb jött az ősz. Aztán deret hoztak az éjszakák, a fű sercegett reggelenként a juhok lába alatt, és egy délután ott álltunk ketten a patak partján, és az a búcsú délutánja volt.

Álltunk a bükkök alatt és apró rőt levélkék hullottak körülöttünk, s ha az üverek felől egy szellő jött, olyan volt, mintha aranyat sírtak volna a fák. Aztán lement a nap, és egyszerre hűvös lett. Éreztük, hogy nincs miért ott álljunk tovább.

- Isten veled, Anikó - mondtam, és éreztem, hogy összeszorul a torkom és alig tudom kipréselni rajta a szavakat.

- Isten veled...

Egy pillanatig még ott álltunk némán, szemben egymással. Aztán Anikó hirtelen odalépett hozzám, és szájon csókolt. És már szaladt is keresztül a patakon, már el is tűnt a sötétedő erdőben. Nem nézett vissza. Én pedig álltam a zúgó víz mellett, mintha gyökeret vert volna a lábam, és a fejem is zúgott, akár a patak, és éreztem a vért végig az ereimen és éreztem a számon Anikó ajkának az ízét, és szerettem volna sírni és kacagni... És ahogy most mindez újra az eszembe jut, szeretnék újra sírni és kacagni, mert itt érzem még mindig a számon azt a csókot, az első csókot, amit az életemben kaptam.

Másnap lehajtottuk a nyáját. A Ciba felől kutyaugatást és lónyeringést hozott a szél, és tudtam, hogy Anikóék is költözőben vannak. Este már otthon voltam apáméknál. Elébe tettem a fizetésemet az asztalra. Úgy éppen, mint az öcsém. De mégis éreztem, hogy más vagyok, mint az öcsém. Több. Komolyabb. Számottevőbb. Nem vagyok gyermek többé. Csókot kaptam egy lánytól.

Volt munka a ház körül elég, mert apám s Julika még nem készülhettek föl télire magukban. Fát kellett dönteni, fűrészelni, hasogatni, kijavítani a pajtát, a fedélszéket. Sok munka volt otthon, s én úgy dolgoztam azon az őszön, mint egy felnőtt. Nem kellett, szóljon apám, hogy ezt tedd, vagy amazt tedd, mint ahogy az öcsémet nógatni kellett. Én már magam vettem számba a munkát. Felnőtt voltam. A csók tett azzá, amit Anikótól kaptam, ott a Benedeken.

Tél derekán történt, hogy összetalálkoztam a faluban Durdukással, a kovács fiával. Annak idején együtt jártunk az iskolába, aztán én bojtár lettem, őt meg városra vitték tanulni. Jóindulatú, kövér román fiú volt ez a Durdukás, valahonnan a hegyeken túlról jött az apja, még a háború előtt. Összetalálkoztunk a boltnál. Sötétkéék egyenruhát és széles ellenzőjű diáksapkát viselt, és a boltos úrfinak szólította. Azt hittem, hogy nem ismer rám, de rám ismert. Odajött hozzám, és kezet nyújtott.

- Gyere el hozzánk, elbeszélgetünk egy keveset - mondta -, szilvapálinkát is főzött apám!

Elmentem Durdukásékhoz. A házuk egybe épült a műhellyel, és a tulajdonképpeni kovácsműhely mellett volt még egy kis belső műhely is, amely már a lakáshoz tartozott. Itt végezte az öreg Durdukás a kényesebb munkákat. Ezen a kis műhelyen kellett keresztül mennünk, hogy bejussunk a szobába, és ahogy ott áthaladtunk, mindenféle ócska géprészek között megláttam a sarokban egy puskát.

- A jegyző úré - mondtotta a Durdukás-fiú, amikor meglátta a pillantásomat -, javításban van nálunk.

- Ért apád ehhez is? - kérdeztem csodálkozva. - Mit apám! Én is értek!

- Tán vadászni is szoktál? - Szoktam hát.

- Puskád is van? - Van apámnak.

Aztán átmentünk a szobába. Durdukásné süteményt tett elém és pálinkát, és a Durdukás-fiú beszélni kezdett a városról, az iskoláról és mindenféléről. Magyarul beszélt, mert én más nyelven nem értettem, de sok idegen szót kevert a beszéd közé, és sűrűn emlegette a román

kultúrát. Csak félig figyeltem oda, mert gondolataim folytonosan visszatértek a puskához. Egyszer aztán kiböktem.

- Ha én a te helyedben lennék - mondtam neki -, nem tölteném az időmet ott a városban, hanem mind csak vadásznék!

- Az más - felelte Durdukás komolyan -, nekünk románoknak tanulni kell, hogy urak lehessünk. A kultúra, tudod...

Nem érdekelt a kultúra. Engem csak a vadászat érdekelt.

- Te - szóltam közbe -, ha csak egyszer vadászhatnék... érted, csak egyszer...!

- Hát miért nem vásárolsz magadnak egy puskát? - kérdezte Durdukás, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga.

- Mert nekem nem adnak rá engedélyt, tudod...

Éreztem, hogy elpirulok ennél a mondatnál, mintha restelni való lett volna abban, hogy magyar vagyok. De Durdukás elbiggyesztette erre a száját, és legyintett.

- Annyi ezresem lenne, ahány engedély nélküli puska a havasban van! Azt hiszed, minden fa mögött egy csendőrmester áll...? Aztán kiderült az is, hogy éppen van náluk egy ilyen eladó puska, "kéz alatt". Valami öregember kínálta a faluból. Kétcsövű, kakasos, kívül-belül rozsdás, ütött-kopott jószág volt. De az én számomra a világ első számú csodája mégis.

Durdukás megmondta az árát. Szép összeg volt, de nem megszerezhetetlen.

- És töltennyel hogy lesz? - kíváncsiskodtam dobogó szívvel. - Azt majd kapod tőlünk - felelte nagylelkűen Durdukás -, mi nem tartozunk azok közé, akik lenyúzzák a magyarokról a bőrt...

Felajánlottam, hogy ledolgozom a pénzt, de Durdukás legyintett. - Ne verd a fejedet miatta. Itt a puska, viheted. Töltényt is kapsz hozzá. Csak ígérd meg, hogy amit lősz, annak a bőrért nekünk adod el. Aztán majd elszámolunk...

Így jutottam a puskához. Éjszaka vittem el Durdukáséktól. Még megígértették, hogy nem szólok róla senkinek, s ha megfognak velem, akkor sem árulom el, kitől vettem.

- Mert magyarnak szigorúan tilos lőfegyvert a kezébe adni - magyarázta az öreg Durdukás nagyképpően -, de mi nem vagyunk olyan emberek...

Hát nem is szóltam senkinek. Apámnak se. Fölvittem a puskát a hegyre, kerestem neki egy száraz faodút, s abban tartottam. Hús töltényt kaptam hozzá Durdukástól. Az első hattal megtanultam lőni. A hetedikkel lőttem egy fajdyúkot.

Szürkületkor mertem csak hazamenni a madárral. Apám otthon volt már, bocskorait szárította a tűznél. Elébe tettem a madarat. Apám elbámult.

- Honnan van ez? - Találtam.

- Biztosan megfagyott! - tapsolt Julika az örömtől.

- Húst eszünk holnap! Madárhúst! De ne szóljatok róla senkinek - intettem meg Julikát s az öcsémet.

Apám kezébe vette a madarat, megnézte, de nem szólott semmit. De később, amikor kimentem a pajtába, hogy ellássam éjszakára a juhokat, kijött utánam.

- Honnan van puskád? - kérdezte fojtottan, és a szeme különösen csillogott.

Elmondtam neki, amit lehetett. Apám nekitámaszkodott a jászolnak, és éreztem lélegzetében az izgalmat.

- Hús éve nem járt puska a kezemben - mondta, és hangja mintha remegett volna -, hús éve! De nagyon kell ám vigyázni, tudod...

Szegény apám. Ahogy ma az eszembe jut mindez, és visszagondolok azokra az időkre, melyek a béke és az elnyomatás különös keverékéből tevődtek össze: még százszorosabban érzem átsütni a múlton azt a nagy lefojtott vágyakozást, amit hús esztendőn keresztül őrzött és hordozott magában a puska után. Milyen fájdalmas és milyen megalázó lehetett hús esztendeig élni ezzel a vágygyal fent az erdőkből, és mindig csak a mások vállán látni a puskát, és naponta vadakkal találkozni, és naponta arra gondolni: ha csak egy napra is egyenjogú polgára lehetnék ennek az országnak... csak egy napra...! Micsoda megalázás lehetett ez egy ember számára. Micsoda rettenetes gyűlölet kellett ahhoz, hogy egy államhatalom így megbélyegezzen embereket az anyanyelvük miatt, mint ahogy apámat bélyegezték hús éven át. Mi, akik ebben nőttünk föl, már nem érezhettük ezt annyira, mert bennünk már természetessé vált az önvédelem, a törvények és a rendeletek kijátszása. De apám, ő abban nőtt föl, hogy a törvény szent. Mert az a törvény, amelyiknek védelme alatt ő emberré nevelkedett, a régi Magyarország törvénye, valóban szent volt. Egy szent korona törvénye volt, mely nem tett különbséget ember és ember, csupán erkölcs és erkölcstelenség, rend és rendtelenség, erény és bűn között. És apám számára szent maradt továbbra is a

törvény, még az is, amelyik őt rabszolgává és megvetett emberré taposta, és soha egy pillanatig nem jutott az eszébe, hogy a törvényt ki lehetne játszani, bármennyire is sajgott benne a vágy. Szegény apám. Ő még egy régi ország és egy régi erkölcs emlékét hurcolta magával, húsz megalázott nehéz esztendőn át, és úgy fogadta a változó törvényt, mint ahogy a változó időjárást fogadja a hívő ember, béketűréssel és alázattal, mert hiszen Isten s a törvény tudják, mit cselekszenek.

Szegény apám. Reszketett a keze másnap, amikor fent a hegyen átadtam neki a puskát. Megnyirkosodott a szeme, és féltem, hogy elsírja magát. Aztán elvitt az üverekbe és megjárta velem a gerinceket, és sorra mutogatott mindent, amit tudott.

- Ha ide fölállsz este, biztos az őz... itt járnak le a szarvasok vízre... ez itt a vaddisznók váltója... a medvéké odébb, a szikla alatt. Verőfényes időben itt leled a vadat... havazáskor ott fent a szálásban... ez itt a fajok dürgőhelye, tavaszkor...

Délre nem mentünk haza. Délután megálltunk egy üverben. - Itt a róka jár - súgta apám.

Leshelyet tapostunk magunknak a hóban, aztán vártunk. És a szürkület beállta előtt apám meglötte a rókát.

Hogy ragyogott a szeme akkor! Soha nem felejttem el. Szemöldöke, szempillája csupa zúzmara volt, zúzmara lepte a bajuszát is, de a szeme ragyogott nedvesen, mint két nyári csillag.

Aztán megmutatta, hogyan kell nyúzni a rókát. És másnap elvittem Durdukásnak a bőrt, a puska árába. Azon a télen még három rókabőrt vittem le neki, és két vaddisznó bőrt. A harmadik vaddisznónak a bőrét megtartottam magamnak. Nagy remetekan bőre volt. Az ölte meg apámat.

Tavaszodott már akkor, a hó lágy volt és kásás. Apám fölállt a Korbuj-gerinc nyergében, ahol a disznók váltója volt, én meg terelni kezdtem a Korbuj oldalát fölfelé. Kongattam baltafokkal a fákat. Aztán egyszerre csak lövést hallottam fönt a nyeregben. Utána még egyet. Aztán csönd lett.

Mikor odaértem, ahol apámat hagytam volt, először a disznót láttam meg. Ott feküdt a hóban és a hó véres volt körülötte, és látszott véresen a nyoma, ahogy elvonszolta magát odáig. Aztán a nyom végén megláttam apámat is. A hóban ült, összegüzsörödve, kissé oldalt billenve, feje a térdén.

Mikor a lépteimet meghallotta ropogni, fölemelte a fejét. Rámnézett. Talán tíz lépésre lehettem tőle akkor. Bajuszán megláttam a vért. - Mi van apám?

Nyögve felelt, alig ismertem a hangjára. - Megcsúfolt a dög...

Odaszaladtam hozzá. Kezét a hasára szorította, és a keze véres volt, és látni lehetett alatta a feltépett ruhát és vért, sok vért.

- Mély a seb?

- Egészen bentig... jaj... Összehúzta magát a fájdalomtól.

- Valamit tenni kellene - mondtam. Apám megrázta a fejét.

- Én már elpusztulok, fiam... én el...

Aztán összekuporodott, és nem mozdult többet. Próbáltam hozzányúlni, hogy fölemeljem és hazavigyem, de úgy nézett rám, hogy nem mertem háborgatni. Talán egy óra telt el így, ő kuporgott a hóban, és én álltam mellette, és a szemünk néha találkozott. Talán egy óra. Aztán meghalt.

Lementem öcsémért, szánkóra tettük és hazavittük. Fölravataloztam illendően és melléje fektettem a puskát is. Öcsém azt akarta, hogy dugjuk el a puskát, de én arra gondoltam, hogy húsz évig élt apám puska nélkül, húsz hosszú-hosszú évig. És a puskát odafektettem melléje a ravatalra. És apám úgy feküdt ott, olyan méltóságosan és szépen, olyan megbékélten és annyi komolysággal az arcán, a puska mellett, hogy amikor a csendőrök és a doktor följöttek hozzá, le kellett vegyék a sapkájukat előtte. Pedig ők az állam és a törvény emberei voltak, s apám szegény, csak egy öreg, halott magyar.

Aztán a csendőrök elvitték magukkal a puskát, s mi eltemettük apámat. Ott ástunk neki gödröt a nyírfa mellett, hol anyám is feküdt. A temetést követő napon fölmentem a Korbujra. A kan még ott feküdt. Lehúztam a bőrét, agyaráit is kiszedtem. Eltettem emlékebe őket. Sokáig megőriztem még a bőrt is, az agyarakat is, hiszen mindössze ennyi maradt csak apám után.

Mikor fél év múlva a börtönből kiengedtek, ahova a puska miatt s apám helyett kerültem volt, a házunkban már más lakott. Román ember, puskával járó, igazi erdőőr. Engem csak egy üzenet várt. Hogy a Belcsujba menjek.

A Belcsuj bent van mélyen az erdők között, s forrásai ott fakadnak valahol a Ciba-poján

alatt. Ott leltem meg öcsémet s Julikát. Kalibát róttak maguknak s befődték fenyőkéreggel, mint a szénégetők. A kaliba elé kiterítették a vaddisznó bőrét, azét, amelyik apánkat megölte. S döntötték a fát, fűrészelték, hasogatták. Szenet égettek. Egy kemencéjük füstölt már alább.

- Kihajtottak a románok ide, mint az állatot - mondotta öcsém sötét arccal -, még a juhokat sem hozhattuk el, még kendőt is csak kettőt a házból. Azt mondták, adós maradt apánk az erdésznek, meg a büntetés a puskáért, meg minden...

Nem beszéltünk erről többet. A románokról sem. De az a két év, amíg a Belcsujban laktunk a kemencék mellett, télen és nyáron: belénk égetett valamit, amit ki nem törülhet onnan többé senki.

Kemény életünk volt, ott főtt a kalibában. Végére járt a nyár, amikor kiengedtek a börtönből, és öcsémeknek még csak egy kemencéjük égett. Meg kellett markolni a munkát. Mire az első hó lehullott, három kemencénk füstölt már, és a kalibát is rendbe tettem, ahogy lehetett. Persze, nem lett ház belőle soha, csak kaliba maradt, elöl nyitott, s így egész éjszaka kellett őrizni a tüzet, amikor a hidegek beálltak. De akkor már puskáim is volt megint. Azt is Durdukás szerezte. És ő vette meg a bőroket, amiket éjszakánként lehordtam neki. A húsrá volt néhány emberem, aki följárt hozzánk és málélisztet hozott, sőt, ecetet s ami még kellett az élethez.

Hosszú tél volt, s mi sokat fáztunk abban a kalibában. Különösen, ha fújt a szél s a havat bevágta a föld alá. Meg éjszakánként, amikor a fák recsegték a fagytól. Megzúzmarásodtunk a bunda alatt olyankor, s a kezeink meggémberedtek. Körülástuk a havat s fölhánytuk a kalibára, így valamivel melegebb volt. Aztán az is eltelt. A három kemence szenet még lecsúszattuk szánkón az ilvai malomhoz, s mire végére értünk, kitavaszkodott. Aztán nyáron újra összetalálkoztam Anikóval.

Azon a napon őzet lőttem a Ciba felső üverében. Egy combot levágtam magunknak, a többit, úgy gondoltam, becserélem másféle ennivalóra. A Ciba-poján közel volt s tudtam, hogy a juhászok már ott vannak, mert néhány nappal azelőtt hallottam a kolompjukat. Bevallom őszintén, Anikóra nem is gondoltam már. Annyi minden történt közben, és olyan nehezen éltünk, hogy az az utolsó nyár, amit Samu bácsinál szolgáltam, már végtelen nagy távolságban volt tőlem. Csak fölmentem a Ciba-pojánra. Aztán egyszerre szembe találtam magamat Anikóval.

Dél volt, a juhokat éppen fejték. A sztinaház ajtaja nyitva állott, s mert a karám körül nem láttam senkit, akit juhosgazdának nézhettem volna, megindultam a nyitott ajtó felé. Már a küszöb kövén volt a lábam, mikor a ház sötétjéből valaki kilépett az ajtóba. Anikó volt.

Megnyúlt a két esztendő alatt, mióta nem láttam. Megnyúlt, kitelt. És ahogy ott egyszerre csak elém lépett, olyan szép volt, hogy a lélegzet elakadt bennem egy percre.

Elvörösödött, és azt hiszem, elvörösödtem én is. Néhány pillanatig néztük egymást. Aztán ő köszönt elsőnek.

- Adjon Isten...

- Adjon Isten - feleltem -, a bácsot keresem. - Apám bent dolgozik a sajttal.

Bementem. Elmondtam a dolgot az őzzel. Anikó apja nem csodálkozott, csak azt kérdezte:

- Hol hagytad?

- Lent az erdőben.

- Hozd csak föl. A leány majd segít.

Anikóra néztem, és azt hiszem, elvörösödtem megint. - Elbírom magam is - mondtam.

- Nem azért...de úgy sincs más dolga.

Így aztán elindultunk együtt. Végigmentünk a tisztáson be a fák közé. Egy sűrű fenyőre akasztottam volt föl a húst. Odaértünk s még mindig nem szóltunk egymáshoz egy szót sem. Mikor megálltam a fenyőnél, Anikó ezt mondta: Vártalak a pataknál... múlt nyáron... sokáig.

Ránéztem Anikóra. Azt hiszem, nagyon komoly volt az arcom akkor.

- Nem állhattam be bojtárnak többé.

- Tudom. Voltam odaát, és Samu bácsi elmondott mindent. Álltunk zavartan és néztük egymást.

- Hát igen - mondtam -, most így van. - Hol éltek?

- A Belcsujban. - Ilyen közel?

Éreztem, hogy arra gondol, miért nem jöttem eddig. De nem mondta ki a kérdést. És én örvendtem annak, hogy nem mondta ki.

- Itt a hús - tereltem másra a szót, és levettem az őzet a fenyőágról. Szó nélkül segített, úgy vittük, együtt, végig a tisztáson, a sztinaházig, és nem beszéltünk közben.

Anikó apja megtöltött egy átalvetőt sajttal és ordával. Senkitől még annyit nem kaptam

egy őzért, aminek amúgy is hiányzott már az egyik combja.

- Nem lesz sok? - kérdeztem. - Legyintett.

- Van elég. Az uraságé úgylis. Az átalvetőt majd visszahozod, ha erre jársz.

Vállamra vettem az átalvetőt, és elbúcsúztam. Másnap reggel visszavittem. A karámok üresek voltak, csak egy öreg kutya ugart meg, amikor fölértem a tisztásra. A sztinaház mögül Anikó jött elő, és felém nézett. Aztán leült a küszöbre, és várt reám.

- Apám kiment háncsot fejteni, deberkének.

Leültem melléje a küszöbre. Lassan eredt meg köztünk a szó. Beszéltem erről-arról. Hogy miképpen élünk, hogyan égetjük a szenet. Anikó hallgatott, aztán egyszerre csak térdemre tette a kezét.

- De azért... most már eljössz néha, ugye?

- El - feleltem, és forró lett a szám a szó után.

Attól kezdve alig volt nap, hogy el ne vetődtem volna a Cibapoján felé. Néha ott marasztottak ebédre, vagy vacsorára. És ha nem vittem húst, akkor is tömött az Anikó apja valamit a tarisznyámba mindig. De aztán az a nyár is eltelt. Jött a dér, megsárgult az erdő, s a juhokat lehajtották.

Sokáig nem jártam arrafelé. De aztán egy napon szarvasbikát hallottam bőgni a Cibapojánon reggel. Jóhangú bika volt, s én tudtam, hogy vadászurak nincsenek a környéken sehol.

Mire fölértem, már nem volt ott a bika. Csönd volt a tisztáson és köd. Hideg, szürke, gomolygós köd. A gyepek fehér volt a dértől, és a fehér gyepek közepén, félig a ködbe merülve, árván álltak a karámok. Félelmetesen üresek voltak. Félelmetesen üres tud lenni egy tisztás, így ősszel, egy olyan tisztás, amelyiken nyáron valakivel együtt voltunk. Csupán a karámok, az üres karámok állanak ott, a nyirkos, ködszagú cölöpök, más semmi. És fentebb egy beszögezett ajtajú zárt sztinaház. Az a beszögezett ajtó olyan, mint a halott ember szája a ravatalon. És a félfödél. Mintha évek, évek óta nem lakott volna alatta ember. Még ott van a fenyőgallyakból készített heverő, de sárga már és nyirkos szaga van, mint a ködnek. És ott van a tűz helye is, egy nagy, üres fekete folt, és az ember el kell fordítsa a fejét, ha elmegy mellette. De így is a szaga, az a kihűlt, gazdátlan hamuszag még sokáig az ember orrában marad, és keserűvé teszi a gondolatait.

Már a hó is lehullott, amikor rászántam magamat, hogy átmenjek a hegyeken Fileházára. Tulajdonképpen már régen készültem erre az útra. Már akkor elhatároztam, hogy átmegegyek, amikor ott álltam a beszögezett ajtajú sztinaház előtt, és az üres poját néztem, amelyik halott volt. Nem azért volt halott, mert dér lepte és nem azért csak, mert a karámok üresen állottak. Hanem, mert nem volt ott Anikó. Aztán eltelt sok idő, talán két hónap is, és egy szép napsütéses hideg reggelen elindultam.

Előbb tetőtől-talpig megmosdottam a patakban. A testem gőzölgött a hidegtől, és bőrömet vörösre csípte a fagyos víz, de jólesett. Zúzmara lepte a fákat és a hó csikorgott a bakancsom alatt, ahogy megindultam föl a plájra. Az erdők kékes-vörösek voltak a napfényben, és olyan mélységesen nagy csönd volt, akárha templomban jártam volna. És mindenképpen olyan is volt ez, mint amikor régen apámmal templomba mentünk. Vasárnap is volt éppen. Ezt onnan tudtam, hogy azelőttvaló délután jártak nálam emberek húsért. De tudhattam onnan is, hogy hallani lehetett az ilvai harangot, és ez a távoli harangszó különösen ünnepélyessé tette azt a reggelt, ott fent az erdők között.

Az emberek pénzt is hoztak azelőttvaló nap a húsért, és a pénz ott feszült a zsebemben, és bátrabbá tette a lépéseimet. Új ködmönöm volt rajtam és a lábamon vadonatúj bakancs, amit egy nyersbőrért kaptam Durdukástól. Nadrágom ugyan fekete volt kissé a széntől, de nem volt az sem rongyos, mert a szakadásokat befoltozta rajta Julika ügyesen. A báránybőrkuksma pedig, amit a fejemen hordtam, még apámé volt. De nem volt likas az sem, s tartotta jól a meleget. Kezemben vittem a hosszú hegyjáró botomat, s mentem.

Csudálatosan szép volt az út, végig a plájon. Kerekken a nap sütötte, csillogó erdők. Egy verőfényes üverben szarvascsordát láttam, máshol őzek ugrottak meg előlem, s a plájon a hó tele volt szántva nyomokkal. Csak éppen embertyom nem látszott sehol. Mire a nap delelőre jutott, ott álltam Fileháza fölött, a Pál-tetőn. Mégis beletelt egy jókora időbe, amíg leértem a faluba, s meg- leltem benne Anikóék házáat. A nap már a görgényi gerincen ült akkor. Egy borzas kutya hivatalból megugatott, amikor beléptem a kis kapun, s az ablakban megmozdult egy fej. A pitvarban nem volt senki. A konyhában ott pipázott a tűz mellett Anikó apja, s egy asszony valamit matatott a tűzhelyen.

- Adjon Isten áldást, egészséget - köszöntem rájuk, talán még hangosabban, mint illett

volna, de attól féltem, hogy megakad a szó a torkomban, s ezért jobban megnyomtam a kelletinél.

- Adjon Isten - felelte Anikó apja a pipa mellől, s az asszony is azt mondta: adjon Isten. De az ő szájában olyan volt inkább ez a két szó, mint egy kérdés. Éreztem, hogy a vér a fejembe megy, s erősen gondolkoztam, hogy mit mondhatnék még, amikor az Anikó apja mutatott maga mellé a padra.

- Ül már le, ha itt vagy.

Odamentem s leültem melléje. De egyik kezemben ott tartot- tam a kucsmát, s másikban a botot, mint aki éppen csak benéz valahova, s máris tovább megy.

- Hát hogy vannak? - kérdeztem egy idő múlva. De az Anikó apja nem arra felelt, amit kérdeztem, hanem, amit tudni akartam.

- Anikó oda van a táncba. A többiek csúszkálnak valahol a szánkóval.

Aztán azt kérdezte:

- S te még mindig ott a hegyen?

Elmondtam neki, hogy miképpen élünk. Beszéltem erről-arról.

A vaddisznókról, a szénről, a hidegről. Hallgatta, morgott, aztán odaszólt az asszonynak, hogy vegye elő a pálinkát meg a pohar- rakat. Megittuk az áldomást, meg is fejtük eggyel. Közben a szo- bát lepni kezdte a szürkület is. Egyszer aztán csak fölállt Anikó apja a padról, kucsmáját leemelte a szegről, s a fejébe nyomta.

- Utána kell nézzek a jószágnak - mondta -, ejszen te sem azért jöttél, hogy beszámolj nekem arról, ami odafönt van.

Az asszony fölnyikkant a kemence sarkában, én meg elvörösödtem a hajam tövéig. Aztán kimentünk a házból.

- A templomig, ha elmegy s ott balra térsz, már hallanod kell a muzsikát.

Elbúcsúztunk, s mentem a falu utcáján a templom felé. Csakhamar valóban meghallottam a muzsikát.

Mikor a nyitott ajtón beléptem, észre se vett senki. A világosság se volt valami erős, mert csak egyetlen lámpás lógott a nagy szoba közepiben a gerendáról. Három cigány a kemence sarkából csinálta a zajt, a padlón meg pörögtek a párok, dubogtak a csizmák és lebbentek a szoknyák, s fölka- varták becsületesen a port. Körben a falnál padok voltak, s azokon itt-ott összebújva ültek a leányok, akiknek nem jutott táncos. Anikó nem volt közöttük.

Csak álltam egy darabig a fal mellett, s nem láttam egyetlen ismerős arcot sem. Egy-egy leány csodálkozva felém pillantott, s a legények is mu- strálni kezdtek a szemükkel, ahogy idegent szokás. Aztán egyszerre megláttam Anikót a táncolók között. Piros szoknya volt rajta, és csak úgy lobogott a forgásnál. Szeme csillogott, arca piros volt és nagyokat kacagott. Csizmája néha megdobbant a padlón. A legény, akivel táncolt, jómódú gazdalegénynek látszott. Feszés, fehér nadrág volt rajta, fényes csizma, fekete mellény, lobogóujjú ing. Nagyokat kurjantott és úgy fogta körül Anikó derekát, hogy megvizketősödött tőle a fülem.

Sokáig álltam ott, és Anikó még mindig nem nézett felém. Egy berúgott legény megállt előttem.

- Honnan jöttél, he? - A hegyekből.

- Látszik - röhögött a legény, és továbbment. Aztán a muzsika elhallgatott. A cigányok letették a hegedűket, falnak támasztották a nagybögőt s átmentek a korcsmába. A táncoló párok szétoszlottak. Egy részük leült a padokra, egy részük kiment levegőzni.

Mikor Anikót újra megláttam, ott ült a sarokban két másik leány között. Vidámak voltak mind a hárman, de mégis Anikó kacagott a lehangosabban. A legény, akivel táncolt, ott állt mellettük. Most már nem várhattam tovább, mert még gyávának mondtak volna, s kikacagnak. Megindultam hát keresztül a szobán, Anikó felé.

Alig léptem néhányat, észrevett. Láttam, hogy megakad rajtam a szeme, arca csodálkozó kifejezést ölt, s még a szája is félig nyit- va maradt, ahogy beszélt. Erre a másik két leány is felém nézett, sőt a legény is megfordult, hogy szemügyre vegyen.

- Szerbusz, Anikó - mondtam, amikor odaértem hozzá -, hát mit csinálsz?

Elpirult az arca, amikor kezet nyújtott. - Szerbusz... hát te honnan jössz?

- Én a hegyekből.

- Ott élsz még mindig? - Ott.

Ezzel elakadt közöttünk a beszéd. Az idegen leányok, akik Anikó leánybarátai lehettek, összevihogtak. A legény összehúzott szemmel nézett reám. Úgy öt-hat évvel lehetett idősebb nálam, magas volt és csontos, arcán gúnyt és lenézést láttam, ahogy reám pislogott. Összehasonlítottam a magam szegényes ruházatát az övével, és még jobban éreztem a

helyzet félszepségét.

Szerencsére a cigányok visszajöttek, és hangolni kezdték szerszámaikat. Mikor az első ütem fölcsendült, intettem a fejemmel Anikónak.

- Gyere.

Már mozdult is, de abban a pillanatban megfogta a karját az idegen gazdalegény.

- Anikó ma egész este velem táncol - mondta gorombán. Láttam, hogy Anikó elsápad. Talán én is elsápadtam egy kicsit. - Igaz ez, Anikó?

- Amit én mondok, az az igaz! - mordult rám durván a legény, és húzni kezdte Anikót a táncba. De én ott álltam előttük, és éreztem, hogy a vér lassan a fejembe és az ökleimbe tolul.

- Tőled akarom hallani, Anikó.

Anikó sápadt volt. Már a másik két leány sem kacagott, hanem ijedten néztek minket.

- Felelj Anikó. Velem akarsz táncolni, vagy ezzel? A szája reszketett.

- Ne haragudj... de most... - Dideregték Anikó szájában a szavak, és éreztem, hogy kiver tőlük a hideg veríték. A legény durván félrelökött.

- Hallottad hát, rongyos! Eredj az útból! - Azzal magához rántotta Anikót, és elvegyültek a táncolók között.

Néhány pillanatig úgy álltam ott, mint aki körül összedűlt a világ. A szavak, amiket a legény kiáltott, véres csíkokat hasítottak az arcomon.

A két leány összesúgott ott a padon. Valaki hangosan röhögött a közelemben, és éreztem, hogy az is nekem szól. Mert kopott a ruhám, mert idegen vagyok, s mert Anikó nem akar táncolni velem.

Aztán megmozdultam. Nem néztem se jobbra, se balra, csak nekimentem egy ajtónak, ami a közelemben volt. Mikor átléptem a küszöbön, csak akkor láttam, hogy nem kifelé vezetett az az ajtó, hanem be a korcsmába. A pult mellett állottak néhányan. Egy sovány kis fürge ember töltötte elénk az italt.

- Nekem is adjon - mondtam, és alig ismertem rá a hangomra. Zsebembe nyúltam és kivettem a pénzt. A sovány pálinkás poharat tett elé. Felhajtottam.

- Még.

A korcsmáros furcsán nézett reám.

- Itt a pénz - mondtam -, maga csak töltsön!

Láttam, hogy a pult mellett állók mind engem néznek. Haragos dac feketedett föl bennem. Hátat fordítottam nekik, rátámaszkodtam a deszkapultra és egyik poharat a másik után hajtottam föl. Éreztem a szeszt tűzzé válni a belsőmben. Éreztem, ahogy megmozdította a véretem és végigszivárgott az izmaimon. Az izmaim megfeszültek tőle. Éreztem a fejemben kigyúlni a tüzes virágokat. Kigomboltam nyakamon az inget. A sovány ember ott a pult mögött aprópénzt tett elé. Rámordultam.

- Nem hallotta? Töltsön! - És az egész pénzt besöpörtem a pultja mögé.

- Részeg - mondtotta valaki a hátam megett. Odafordultam. Néhány legény állt ott. Megnéztem őket, aztán újra rászóltam a korcsmárosra:

- Töltsön!

A másik szobában ekkor hallgatott el a zene. Néhányan hangos nevetéssel bejöttek az ajtón, és italt kértek. Aztán egyszerre csak láttam, hogy odalép a pulthoz az a legény, és kinyújtja a kezét egy pohár után. Éreztem, hogy elvörösödik körülöttem a világ.

Talán nem történt volna semmi, ha az a legény nem néz reám akkor. De reám nézett. És a szemében győzelmes gúny csillogott, és a szája megrándult, mintha valami lenézőt akart volna mondani. Kartávolnyira volt tőlem.

Szembefordultam vele. - Rongyos vagyok?

Nem szántam hangosnak a szót, mégis mindenki meghallotta. Az emberek felénk fordultak. A gazdalegény képe elfeketedett.

- Rongyosvagyok?

- Eridj a nyavalyába! Ki hívott ide?!

Most már ordítottunk. A korcsmáros ijedten kapkodta a fejét a pult mögött, s az emberek körénk gyűltek.

- Rongyos vagyok? - Az hát!

Erre a pillanatra olyan tisztán emlékszem vissza, mintha ma történt volna. Siket csönd lett. A pulton fölborult egy pohár. Valahol lányok nevettek, és olyan volt, mintha az Anikó nevetését is ott hallottam volna közöttük. Aztán az öklöm magától meglendült és belevágódott a legény sötét ábrázatába.

Amilyen tisztán emlékszem mindarra, ami eddig a pillanatig történt, éppen olyan zavaros

az, ami utána következett. Csak arra emlékszem, hogy ütöttem és újra ütöttem. Valaki tépni kezdte vállamon a ködmönt, azt megfogtam és hozzávágtam a pulthoz. Kezek nyúltak felém, én pedig ütöttem. Tudom, hogy egyszer leestem a földre, és sok minden volt rajtam. De aztán a lábamon álltam me-gint, és újra csak ütöttem. Nagy zaj volt, arra emlékszem. Aztán egyszer csak ott voltam a falu utcáján, egyedül. Fölöttem a csillagos éjszaka, körülöttem sötét és idegen házak, és csak a hó világított. Aztán tapostam a havat fölfelé a hegyen. Fejemről hiányzott a kucsma, és kezemből hiányzott a bot. Virradt, mikor a Belcsujba visszaérkeztem. Öcsém és Julika a kaliba előtt álltak és száj tátva néztek reám. Én pedig szó nélkül elmentem mellettük, bementem a kalibába, levettem magamat a medvebőrre és már aludtam is. Még annyit éreztem, hogy valaki rám teríti a bundámat.

Mikor fölbredtem, sötét volt már. Csak a tűz világított a kaliba előtt. Julika a tűznél ült és ködmönömet foltozta. Megdörzsöltem a szememet és fölültem. Éreztem, hogy sajog a hátam, és a kezem rácsúszott egy daganatra, ami a szemem fölött volt.

- Tán nincsen már este?

- De igen - felelte Julika, és rámnevetett. - Öcsém hol van?

- A kemencéket nézi.

Rábámultam a tűzre és próbáltam visszaemlékezni arra, ami történt. Aztán a ködmönömre néztem, amit Julika foltozott.

- Nagyon odavan?

- Ez bizony igen - felelte a húgom -, és a kucsmád is odamaradt valahol.

- Nem baj - mondtam -, majd kerül másik.

Aztán ásítottam és visszafeküdtem. Csak másnap reggel ébredtem újra föl. Akkor elmondtam öcsémnek és Julikának mindent, ami történt. Nevettek mind a ketten. Én is nevettem. De éreztem, hogy a nevetés mögött valahol egy szálka volt bennem, és ez a szálka szúrta, hiába nevettem.

Abban az évben későn jött meg a tavasz. Az északias üverek május végéig őrizték a havat, és az őzek még júniusban is alig akartak megpirosodni.

Odalent kezdett megzavarodni a világ azon a tavaszon. Durdukás nem tudott több töltenyt adni. Azt mondta, még engedélyre sem osztanak már az üzletekben. Az embereket megbolondította a politika. Így mondta Durdukás, túl a hegyen utánozni akarják a románok a németeket, és valami gárdát csináltak, és kapitányok is van. A csendőrök pedig szedik össze a falvakban a fegyvereket.

Mivel ilyen módon a tőltenyből kifogytam, hát eldugtam jól a puskámat egy faodúba, s kezdtem egyéb mesterség után nézni. Nehéz tavaszunk volt. A katonaság összeszedte a környéken mind a lovakat, s így nem volt mivel lehordjuk a szenet. Ott vénült a két kemence a nyakunkon. Ilván meg sírt az öreg malmos szén után. De hiába. A hátunkon nem vihettük le neki.

Júniusban kaptam valami fadóntő-munkát. Ilván túl, a Kelemen alatt. Nyolc hétig dolgoztam ott egyfolytában. Vasárnaponként eljött Julika, vagy az öcsém, és a keresetem felét odaadtam nekik. Többnyire Julika jött el, mert az öcsém is napszámoskodott, ahol lehetett. Mikor a fadóntésnek vége volt, elbocsájtottak mindenkit, mert vontatásra nem került sor a lóhiány miatt. Lent a faluban azzal fogadott Durdukás, hogy baj van a magyarokkal, és ezért eszi a fene az országot is. Azt ugyan nem mondta meg, hogy mi baj van velünk, de sejtettem én azt amúgy is, mert a románoknak mindig baj volt, ha mi is élni akartunk. És Durdukás hiába volt barátom, csak román volt szegény, s arról nem tehetett.

Vásároltam a boltban ezt-azt, aztán fölmentem a Belcsujba. Julikát találtam csak egyedül. Azt mondta, hogy öcsémet elpa- rancsolták valami munkára a csendőrök. Harminc legényt vittek el így a faluból, csupa magyart. Munkaszolgálatra, így mondták. Három napi ételmet s egy váltó fehérneműt kellett vigyenek ma- gukkal. Aztán vonatra tették őket s elvitték valamerre, Isten tudja, hová.

Megvigasztaltam a húgomat, hogy a munkába még nem halt bele senki, s ejszen öcsémnek sem lesz baja tőle. Aztán nekiláttam a dolognak, mert az gyúlt közben elég. Rendbe kellett tenni a kalibát, kicserélni néhány tartóoszlopot, felújítani a födelet, meg ilyesmi.

Szép meleg napok voltak, de esténként érezni lehetett már a leve- gőn, hogy nem tart soká a nyár. Az árnyékban délig sem száradt föl a harmat, s itt-ott sárgulni kezdett egy-egy levél a fákon.

- Te - mondtotta Julika, talán a harmadik napon, hogy otthon voltam megint -, valami leány járt itt a múltkoriban s keresett té- ged. Azt mondta, hogy onnan főntről való, a juhoktól.

Erősen megdobbant bennem valami erre.

- Üzent valamit?

- Nem. Csak éppen megkérdezte, hol vagy. Aztán elment. De igen, még elhozta a kucsmádat és a botodat, ami ott maradt akkor, tudod, a táncban. Odatettem őket a medvebőr alá.

Igen megörvendeztem mind a kettőnek, de különösen a kucs- mának, mert az még apámé volt annak idején. De még a bot is abból az időből származik, amikor bojtár voltam Samu bácsi mel- lett. El is határoztam nyomban, hogy valamelyik nap fölmegegyek a Cibára és megköszönöm Anikónak, hogy megőrizte ezeket. Mert akármilyen is történt közöttünk azon az estén, azért ez mégis szép volt tőle, és megérdemelt egy köszönő szót.

De másnap egyéb dolgom akadt, és a harmadik napon közbe- jött egy olyan dolog, ami fölka- varta és megváltoztatta egész addi- gi életünket. Reggel ugyanis, alig valamivel napkelte után, Dur- dukás barátom állított be a kalibánkhöz. Én éppen a patakban mo- sakodtam, Julika meg a tüzet szította föl, hogy megsüsse parázs között a reggeli pityókát, amikor Durdukás megjött. Piros volt az arca és a homlokán izzadság gyöngyözött. Egyenesen odajött hozzám, a vízhez.

- Te - mondotta lihegve -, beszélnem kell veled.

Nem is köszönt, hanem mindjárt ezzel kezdte. Éreztem, hogy valami nagy dolog lehet, ami föl- hajtotta hozzánk a hegyre, és si- etve, úgy vizesen, magamra kaptam a ruháimat. Hát nagy dolog is volt. Bécsben megváltoztatták az ország határát, és Erdélynek azt a részét, amelyiken mi is élünk, visszaadták Magyarországnak.

Mikor Durdukás ezt először elmondta, úgy a maga szavaival, izgatottan, lihegve és össze- vissza keverve a dolgokat, azt hittem, hogy nem hallok jól. De aztán elmondta újra és újra, és akkor meg egyszerre olyan volt, mintha a világ kinyílt volna valahol, és csupa szédítő fényesség áradt volna reám ott lent a Belcsujban. Hát van ilyen? - kérdeztem magamat - hát lehetséges ez? Hogy a föld, ahol élek, újra az én országom legyen, mint valamikor régen, amikor apám fiatal volt? Hogy az én nyelvemen beszéljen a jegyző úr, a csendőrőrmester meg a tanító kisasszony? Szabadon választhassuk magunk közül a faluban a bírót, és kaphassanak fegyverengedélyt, és ne kelljen többé faodútkban tartani a puskát? Hát van ilyen? Hát lehetséges ez? A község háza ajtaján és a vasúti állomás pénztára fölött nem áll majd a tábla, hogy "csak románul szabad beszélni", és ha magyarul kérdezek meg valamit egy egyenruhás embertől, nem ordít rám többé, hogy bitang gazember vagyok?

Durdukás pedig lihegett az izgalomtól és homlokán egyre gyöngyözött a veríték.

- Apám azt mondja, hogy el kell majd költöznünk innen, mert a románokat agyonverik, és elveszik a vagyonukat. De én ezt nem tudom elhinni... hát rossz emberek voltunk mi? Ártottunk mi valaha is a magyaroknak? Hát mondd, lehetséges az, hogy bántsanak minket?

- Nem - feleltem fölforrósodott örömmel -, ez nem lehetséges. Mit is gondol apád! Mi nem bántunk senkit. Mi csak éppen egyformák szeretnénk lenni. Hogy ami nektek szabad, nekünk is szabad legyen.

Fölmentünk a kaliba elé, és leültünk a padra. Julika sütötte a pityókát. Durdukás összegüzsörödött mellettem, és olyan volt, mint egy kis kövér, gondtelt sündisznó.

- Hát tudod - mondotta -, nem is volt igazság, ami itt történt, az bizonyos. Hogy aki magyarul beszélt, annak kuszt kiabáltak az urak. Meg hogy fegyvert sem tarthatott, meg minden. Mi mondtuk is apámmal mindig, hogy ez így nem jól van.

Mosolyognom kellett a Durdukás beszédén, mert először hallottam tőle ilyent, és mulatságos volt, hogy éppen akkor jutottak ezek a dolgok az eszébe. Rátettem a kezemet a vállára.

- Ne félj, pajtás - mondtam neki -, Magyarországon ilyesmi nem volt soha, tudom apámtól. S nem is lesz. Magyarországon minden ember egyformán ember.

Egészen megnyirkosodott a szeme szegény Durdukásnak a hálától, ahogy reám nézett.

- Pedig én félek, tudod - nyöszörögte szegény -, mert a mi papunk mindig azt mondotta a templomban, hogy a Bibliában ez áll: fogat fogért, szemet szemért. S bizony a románok elég sok rosszat tettek veletek. Ha mi nem is, de a többiek...

Elnevettem magamat ott a padon.

- Ne félj Durdukás, a mi papunk nem mondott ilyesmit a templomban. A mi papunk arról beszélt, hogy ha megütik az egyik arcodat, tartsd oda a másikat is, és ha kővel megdobnak, te csak kenyérral hajigáld vissza.

- Jó, jó - nyugtalanzkodott a barátom -, de akkor még nem volt nálatok a hatalom, s úgy könnyű volt békességről beszélni. Kérdés, hogy ezután mit mondanak majd a papjaitok?

Belátom, nem volt kimondottan keresztényi dolog, de minél gondteltebb lett Durdukás,

annál vidámabbá váltam én. Mire Julika a sült piskótát lapítódeszkán elémbre tette, s melléje egy darabka vaddisznószalonnát, már olyan jó kedvem kerekedett, hogy legszívesebben felszöktem volna a padról, s akkorát kurjantottam volna, hogy összefusson tőle az egész havas, és tudja meg mind, hogy vége van a nyomorúságnak. Ezt azonban Durdukás miatt sem tehettem meg, aki mégiscsak barátom volt. Így hát annyit cselekedtem mindössze, hogy elébe toltam a lapítódeszkát, s ráparancsoltam, hogy egyék. Én pedig bementem a kalibánkba, és előkotortam a fenyőbojtok alól azt a fél üveg pálinkát, amit még a tavaszon eldugtam volt arra az esetre, ha valamelyikünk beteg találna lenni. Meg is ittuk a fél üveget, ott együltünk ből, utolsó cseppig. Még Julikának is jutott belőle kóstoló. A pálinkától aztán megjött a Durdukás bátorsága is, és előhozakodott azzal, amiért tulajdonképpen följött a hegyre.

- Te - mondotta -, apám azt üzeni, hogy gyertek le hozzánk lakni. Kosztot is kaptok. Mégsem való, hogy úgy éljetez itt fent az erdőben, mint a vadak. Eléggé csúnya dolog volt a községtől, hogy kitett a házatokból. Aztán legalább lesz magyar is nálunk, ha netalán történne valami...

Nem akartam megbántani Durdukást, s így nem szólottam neki arról, amit gondoltam. Pedig igen nagy kedvem lett volna tőle megkérdezni, hogy hé, hiszen egy évvel ezelőtt, meg télen át, ugyanígy éltünk idefönt, s vajon akkor miért nem jutott az eszibe az öreg Durdukásnak, hogy mégsem való nekünk úgy élni, mint a vadaknak? Na, de lenyeltem ezt a kérdést is. És mert fúrt nagyon a kíváncsiság, hogy miképpen válik majd Románia Magyarországgá a mi számunkra, hát azt feleltem neki, hogy jó, lemegyünk egy időre, de sokáig nem maradunk a nyakukon, mert sem a kemencéket, sem az erdőt nem akarom véglegesen elhagyni. Úgy látszik, éppen ez kellett Durdukáséknak is, mert azonnal megörvendett az elhatározásomnak, és azonnal ajánlkozott, hogy segít a cipekedésnél.

Hát a cipekedés sok gondot nem okozott. Ami ruhánk volt, azt jóformán magunkon hordtuk, Julika meg én. Bundákra pedig nyáron nincs szükség, s így azokat a medve- és vaddisznóbőrökkel együtt bátran otthagyhattuk a kalibában. Az ajtót betámasztottuk egy karóval, hogy a szél ki ne nyithassa, eloltottuk a tüzet s mentünk is. Még eszembe jutott a nagy örvendezésben, hogy vajon a puskát nem vihetném-e máris magammal a közeledő szabadság tiszteletére, de Durdukás azt ajánlotta, hogy azzal még várjunk egy keveset. Legalábbis, mondta, amíg a román urak eltakarodnak.

Okosan is tettük, hogy ott hagytuk volt fönt a fában. Mert először is a román katonák szedtek össze mindenféle puskát kifelé mentükben, s azután pedig a beérkező magyarok tették ugyanazt. Durdukáséknál jó dolgunk volt. Kaptunk két ágyat a kicsi műhelyben, együtt ettünk velük, s még ruhaféléket is ajándékoztak. Különösen Julikát öltöztették ki csinosan. Közben a román urak nagy átkozódás közepette elhurcolkodtak a faluból. A jegyző, a segédjegyző, a tanító kisasszony, a postamester, az állomásfőnök mind elkotródtak haza, ahonnan jöttek volt, s velük mentek a csendőrök is. Színültig megrakott teherautók vitték el őket, és sokan visszaemlékeztek arra, hogy amikor hozzánk jöttek, nem kellett teher- autó a holmijoknak, mert elfért minden vagyonuk a kofferben is. Igaz, hogy most még a kilincseket is magukkal vitték, alighanem azért, hogy kellemesen emlékezhessenek reánk. Mit tagadjam, mi bizony örvendeztünk ennek a hurcolkodásnak. A népek kint álltak a kapukban és integettek a távozók után, s voltak olyanok is, akik csúnyákat kiabáltak. Aztán két napig egyebet sem láttunk, csak katonát, jöttek és jöttek, és mi csodálkozva bámultuk őket, és azt mondtuk: mégis csak nagy darab ország kell legyen Románia, ott túl a hegyeken, hogy ennyi sok katonája van. A katonák be-berajzottak az udvarokba, és elvittek ökröt, disznót, tehenet, meg amit találtak. Sokat nem találtak, mert akinek esze volt, az felhajtotta az állatait idejében a havasba. Aztán eltakarodtak azok is, és Durdukás egy reggel izgatottan ugrott be hozzánk a hírrel, hogy a magyarok már a szomszéd falunál vannak. Mi még jóformán ki sem tátottuk a szánkat a csodálkozástól, s Durdukás meg a fia már elcipeltek kifelé a belső szobából egy akkora nagy piros-fehér-zöld lobogót, amilyent életemben nem láttam még. Julika meg is kérdezte, hogy mi volna az? "Magyar zászló, te" - hadarta izgalomtól elfulladva az öreg Durdukás -, "még azt sem tudod?" Hát nehezen is tudhatta volna szegényke. Én még hallottam volt apánktól, hogy ez a három szín volt valamikor az ország zászlója, de Julika még kicsike volt, mit törődött vele. Hanem becsületére váljék Durdukásnak: az egész faluban nem volt ahhoz fogható szép magyar lobogó, mint amilyen az ő házat díszítette. Talán ez is okozta, hogy az első magyar tiszt urak autója éppen a kovácsműhely előtt állott meg.

Mi ott báméskodtunk a fal tövében. Katonák jöttek az úton és magyarul énekeltek.

- Te! - bökött oldalba Julika - hallod? Ezek magyarul énekelnek! Hát különös is volt. Egyenruhás emberek, katonák, és azon a nyelven énekeltek, amelyiken mi. Az embernek

összeszorult tőle valamiképpen a torka és kiszáradt, és az embernek a szeme mögött viszketni kezdett valami.

Na jó. Aztán jött egy szép nagy autó, és megállt éppen a Durdukásék zászlójával szemben. Tiszt urak ültek benne. Én csak aranyzsinórokat és aranygombokat láttam, és meghallottam, amint az egyik odaszólt a másiknak valamit magyarul, és ez csodálatos volt, olyan, mint ami nem is lehet igaz. Durdukás lekapta fejről a sapkát, meglengette a levegőben és elordította magát torka szakadtából: "Éljen Magyarország! Éljenek a magyar katonák!" A tiszt urak odanézték hozzánk, és sapkájukhoz emelték a kezüket. Durdukás meg ordított, mintha eszét vesztette volna. Végül egy idősebb tiszt úr kiszállt az autóból, és odajött hozzánk. Egyenesen Durdukáshoz ment, és kezet nyújtott neki.

- Adjon Isten, székely testvér. Hát ezt is megértük, ugye?

Szegény öreg Durdukás csupa hajlongás volt és csupa alázat, ettől a nagy megtiszteltetéstől.

- Igenis, tábornok úr kérem, igenis... éljen Magyarország, éljenek a magyar tábornokok!

- Csak alezredes vagyok - világosította föl a tiszt úr barátságosan Durdukást, aztán elkezdte dicsérni, hogy bárcsak minden magyar ember olyan nagy lelkes hazafi lenne, mint ő. Lámcsak az egész környéken neki van a legszebb nemzeti lobogója, bizonyára huszonnégy év óta őrzi féltő szeretettel... meg mit tudom én, miket mondott még. Közben összegyűltek körénk az emberek, s csodálták a magyar alezredest. Soknak még a szeme is könnyes volt, de szólni nem tudott egy sem. Az alezredes végignézett az embereken.

- Örvidenek ugye, hogy magyarok lettek megint? - kérdezte. Egy nagybajuszos öreg gazda fölvetette erre a fejét.

- Magyarok voltunk mi eddig is, kérem - felelte tempósan. Az alezredes kissé megzavarodott ettől a beszédétől, de Durdukás újra elkezdett ordítani. "Éljen Magyarország! Éljen a magyar hadsereg! Éljen az alezredes úr!"

Az alezredes újra visszafordult Durdukás felé és megveregette a vállát.

- Mi a mestersége, atyafi?

- Kovácsmester, jelentem alássan! - vágta össze Durdukás katonásan a bokáit.

- Még a régi hadseregben szolgált, ugye?

- Igenis, jelentem alássan! Fegyverkovács voltam a nyolcvankettedik honvédgyalozezrednél!

- Látszik - mustrálta végig Durdukást az alezredes -, még a régi jó magyar fajtából való. Na, majd gondom lesz magára, atyafi. Hadnagy úr, írja föl ennek a derék székelynek a nevét.

Egy fiatal hadnagy ugrott oda, noteszt vett a kezébe és ceruzát. - Hogy hívják magát, jóember?

Az öreg elvörösödött, még a veríték is kiverte a homlokát. De azért összevágta a bokáit, és úgy harsogta:

- Durdukás Jeremiás, szolgálatonkívüli fegyverkovács, alázatosan jelentem!

Láttam, hogy a névtől kissé meghökkent a hadnagy úr kezében a plajbász. Csodálkozva nézett az alezredesre, az pedig Durdukásra.

- Maga nem magyar származású?

- Én kérem magyar vagyok? - verte Durdukás ijedtében a mellét -, ne a nevemet tessék nézni, hanem az embert! Az volt az igazi világ kérem, régen! Mikor a magyarok voltak az urak! Főispánok, főszolgabírók! Magyar tiszt urak! Azok nem loptak, nem csaltak, nem hazudtak! Azok úgy beszéltek az emberrel, ahogy kellett! Én kérem jó magyar voltam mindig! Tessék ide nézni - és ezzel ránk mutatott, Julikára, meg reám -, két magyar árvát tartok a házamban, ingyen, akiket a román jegyző kidobott az utcára, mert árván maradtak! Én kérem...

- Írja föl a nevét, hadnagy úr - szólt oda az alezredes a hadnagynak, aztán odanyújtotta Durdukásnak a kezét -, hát csak maradjon továbbra is ilyen jó kovácsmester. Majd gondom lesz magára. Isten áldja meg.

Aztán visszamentek az autóhoz, beültek s elindultak. Durdukás lelkesen ordított s lengette a sapkáját, mi s a többi magyarok álltunk némán, és furcsa meghatott szorongással a szívünkben... hát így volt az, amikor Magyarország megérkezett hozzánk.

Harmadik hete éltünk Durdukáséknál, amikor egy délből beállított öcsém. Rongyos volt és sovány. Csak a tornácig jött, onnan kiáltott be értem. Kiszaladtunk Julikával.

- Hát te honnan jössz?! Juj, de rossz bőrben vagy! - estünk neki szegénynek.

Öcsém csak nézett bennünket morcosan.

- Belcsujból jövök - mondotta -, két napja, hogy hazaértem s én tudom, hogyan. Mostanig vártalak. Aztán lejöttem, s az emberek mondták, hogy itt vagytok a kovácsnál.

- Itt hát - válaszolt Julika sebesen -, s gyere bé te is, kapsz enni, s ruhát is kerítünk reád, mert jaj, de megviselt vagy! - Öcsém elvicsorodott, mint a marós kuvaszok.

- Megviseltek a románok, azért vagyok ilyen. S én többet román embert látni nem kívánok. - Néztük egymást.

- Nem jössz bé? - kérdeztem. - Nem.

- Várj - mondotta Julika -, hozok neked valamit...

- Román ember házából nekem semmit ne hozzál - mordult föl az öcsém -, idáig is csak azért jöttem, hogy megtudjátok: itthon vagyok s várlak benneteket. - Azzal szemire húzta likas kalapját, megfordult s otthagyt bennünket a Durdukás háza küszöbén. Szótlanul néztünk utána. Aztán Julika elkezdett sírni.

- Mit bögsz, te? - förmedtem reá.

- Azt, hogy nem tudom, kinek van igaza: neki-e, vagy nekünk? Hát ezt az egyet én sem tudtam eldönteni. Mert, hogy az öcsémet csúffá tették a románok, az látszott rajta. És hogy sok magyart csúffá tettek odaát, a nekik maradt Erdélyben, erről hallottunk eleget, a hazatérő munkaszolgálatosoktól. Volt olyan, aki haza se tért, mert belehalt a verésekbe, amiket kapott azért, hogy magyarul mert szólani valahol.

Mikor megtudta Durdukás, hogy öcsém járt ott, megkérdezte, hogy minek eresztettük el? Én annyit mondtam csak neki, hogy a románok ejszen gonosz dolgokat míveltek vele. Mire Durdukás megcsóválta a fejét és sóhajtott.

- Ez baj - mondotta. És ebben neki volt igaza, mert nagy baj volt az. Most látom csak tisztán, mekkora nagy baj.

Mert, ha már az Úristen úgy rendelte el Erdély dolgát, hogy ott magyarok és románok vegyesen éljenek, akkor ezen nem lehet segíteni, s bele kell nyugodnia mind a kettőnek abba, hogy a másik is ott van. Már most: hogy egyszer az egyik van fölül, máskor a másik - aszerint, hogy a világ nagy urai miképpen ravaszkodják össze a politikát -, úgy látszik, ezen sem lehet segíteni. Tehát úgy kell ezt is venni, ahogy az Isten adja. Mint a jégverést, vagy a napsütést. De ha ez a politika, amit a nagyurak csinálnak, megzavarja az emberek eszét, és akik egyazon földön élnek, egymást verik főbe, ahelyett, hogy megsegítenék egymást: ez már igazán nagy baj. És ez a baj történt minálunk, látni lehetett tisztán. A román urak, akik haza kellett menjenek a jó kövér állásaikból, megbolondították odaát a román népet, és a nép, amelyiknek eddig soha semmi baja a magyarokkal nem volt, megvadult és rátámadt azokra a magyarokra, akiket a szerencsétlenség odakötözött ahhoz a földhöz, amelyik Erdély testéből továbbra is Románia maradt. Csúnya hírek jöttek naponta, hogy mik történnek odaát, és az öreg Durdukás egyre gondteltebb lett ezektől a hírektől. Nem segített rajta az sem, hogy az új magyar jegyző, mihelyt megérkezett, első nap magához hívatta, és hosszasan elbeszélgetett vele, sőt még azt is megkérdezte, hogy kit gondolna bírónak. Tudta jól Durdukás, hogy annak a bizonyos alezredes úrnak köszönheti mindezt, és tudta azt is, hogy hamarosan megváltozhat sok minden. Éppen ezért igyekezett szerény maradni és alázatos, és azt mondotta a jegyzőnek, hogy a bíróra nézve kérdezze meg inkább a gazdákat, s ne őt, aki csak kovács a faluban. Mégis megtörtént, hogy egy este bevették kővel az ablakait valami legények, és azt ordítozták, hogy aki román, az menjen Romániába. Így álltak hát a dolgok, és ezért volt igaza Durdukásnak, amikor azt mondotta, hogy az bizony baj, amit a románok odaát csinálnak. Mert baj is volt.

A zászlók már régen lekerültek addigra a házokról, csak a kovácsműhelyen lengett még mindig a nagy piros-fehér-zöld lobogó. S annak a napnak a délutánján, amikor öcsém ott járt, megjelent nálunk az új bíró, és bekiabált Durdukáshoz, hogy vegye le a házról a nemzeti lobogót. "A lobogó ünnepnapokra való! Közönséges napokon is kint lógnak gyalázat!" Ezt kiáltotta be a bíró Durdukásnak, az pedig nem szólt semmit, hanem kisietett szaporán és levette a házról a lobogót. Fölcsavarta ügyelve és beállította a szoba sarkába. Azon az estén verekedés volt a kocsmában. Egy mesterházi román fiát szekéren vitték be éjszaka a kórházba, s a csendőrök másnap reggel néhány legényt lefognak a faluban. Mi pedig rákövetkező estén azon tanakodtunk Julikával az ágyban, hogy maradjunk-e még, vagy menjünk vissza a Belcsujba? Súlyos tanakodás volt ez. Mert szívünk szerint mégis csak öcsémhez tartoztunk volna, de azért Durdukást sem akartuk megbántani. Másnap reggel megoldódott ez a kérdés is magától. Frustuk után egy autó állott meg a műhely előtt, s az alezredes úr szállt ki belőle.

- No, hogy vagyunk, mester?

- Megvagyunk alezredes úr, jelentem alássan - kapkodta Durdukás szolgálatkészen a bokáit.

Később azt mondta az alezredes, hogy ő szeretne eljönni szarvasbőgéskor erre a vidékre, s hogy tudna-e ajánlani neki Durdukás egy ügyes embert, aki megkeresné addig a helyet, ahol szarvasbikát lehet lőni, és odavezetné őt, meg cipelné a holmit?

- Tudok hát - felelte Durdukás és reám mutatott, aki ott álltam a fal mellett. - Ennél a legénynél jobban senki sem ismeri itt az erdőket.

- Vállalkoznál-e a feladatra, fiam? - kérdezte meg tőlem az alezredes.

- Én aztán szívesen - mondtam.

Meg is egyeztünk. Az alezredes markomba nyomott negyven pengő előleget, s azt mondta, hogy ha majd eljön az idő és bőgni kezdenek a bikák, akkor csak szóljak be a csendőrségre, hogy tele- fonáljanak neki. Ő pedig tudatni fog engem a csendőrség útján, hogy melyik nap várjak reá itt Durdukásnál. Azzal beült megint az autóba és elment. Mi pedig Julikával elbúcsúztunk Durdukáséktól, megköszöntük nekik a szíveslátást, s mentünk vissza boldogan a Belcsujba, hogy öcsémrel lehessünk, s eleget tegyünk emellett az alezredes úr kívánságának is.

Hiába vittünk föl mindenféle jó dolgokat, hiába vásároltam az alezredes pénzén egy üveg pálinkát is, hogy megünnepeljük vele hármásban is a szabadságot: öcsém kedve nem akart megjönni.

- Háború van a világban - mondtotta -, és az emberek között sok baj, mindenütt.

Mi a háborúról ugyan még addig nem tudtunk semmit, de elhittük öcsémnek, mert hiszen világot járt és sok mindent hallhatott. És elhittük azt is, hogy baj van az emberek között. De a bajt megszoktuk már, hiszen abból volt mindig elég. A baj jön és megy, mondtam öcsémnek, de nem nyugodott meg tőle.

- Ezek másféle bajok - mondtotta -, az egyik embernek mindene van, a másiknak semmije sincs. Az egyiknek minden szabad, a másiknak semmi. Ezek nem olyan bajok, amelyikek jönnek és mennek. És azonkívül háború van. És Romániában német katonák szedik össze a zsidókat, és román katonák verik véresre a magyarokat.

Két napig voltam a Belcsujban, tettem amit kellett, aztán elindultam, hogy a szarvasok után nézzek. Az ősz már ott lógott a fák felett. Fönt a plájon kolompszót hallottam a Ciba felől, és eszembe jutott Anikó, és hogy meg kellene köszönnöm a kucsmát meg a botot, amit visszahozott volt. Nehezen vitt a lábam arrafelé, de a becsület úgy kívánta, hát mentem. Délután volt, a juhok lent legeltek valahol a patakban, a poján üresen állt. Csak egy kutya hevert a Sztinaház előtt, egy nagy fehér kutya. Ugatni kezdett, amikor meglátott. Egyéb nem mozdult, semmi. Arra gondoltam: hátha Anikó nincsen is már fönt, csak az apja. A lábaim könnyebben mozogtak a ház felé ettől a gondolattól, habár... tudja az ördög, szerettem volna mégis látni Anikót, ha csak egy percre is.

A ház ajtaja félig be volt hajtva. A nagy, fehér kutya csak éppen hivatalból ugatott, és közben a ház ajtajára nézett, tehát tudhattam, hogy van bent valaki. Az öreg, gondoltam, és egyenesen az ajtónak mentem, kinyitottam szélesre és benéztem. És szemközt velem ott állt az ajtófélfának támaszkodva Anikó, és csodálkozva reám nézett.

Később amikor már együtt éltünk, bevallotta, hogy a deszkák repedésein át már régen lesett engem, attól kezdve, hogy a kutya ugatni kezdett. De ez akkor nem látszott az arcán. Nem látszott rajta semmi egyéb, csak csodálkozás.

- Adjon Isten - mondtam.

- Adjon Isten - felelte Anikó -, hát te honnan kerülsz ide?

- Ej szén az égből.

Anikó kihajolt és fölneézett az égre.

- Nincsenek is fellegek - már pedig az ilyenfajták mint te, csak fellegeken járhatnak.

- Olyan fehér angyalfelhőkön, ugye? - kérdeztem.

- Nem a - rázta meg Anikó a fejét -, olyan feketéken, amelyik- ből villám szakad és esik az eső.

Néztük egymást.

- Tán azért mondod ezt, mert szegény ember vagyok?

- Nem a. Hanem mert verekedős vagy.

Éreztem, hogy vörösödik az arcom, ezért fölkaptam a fejemet, s a nyakamat megszegtem.

- Belém ne is törülje a csizmáját senki, mégha százszor olyan gazda!

Már majdnem baj lett megint közöttünk, de akkor Anikó elne- vette magát, s ez a nevetés megint olyan könnyű volt és vidám, mint régen.

- Hát annak jól megadtad, az biztos! Még két hét múlva is da- gadt volt a képe!

Ettől én is megvidámodtam.

- Egyéb baja nem lett?
- Két bordája is eltört.
- Sziszegett-e, amikor ölelgetted?
- Menjen már - mondotta Anikó, és bosszúsan elfordult tőlem.

Megköszörültem a torkomat.

- Azért jöttem, hogy megköszönjem neked szíves jótettedet, hogy megőrizted a kucsmámat, meg a botomat.

Anikó elvörösödve fordult felém.

- Csak azért jöttél? Akkor már mehetsz is, mert azt nem szí- vességből tettem.

- Hát?

- Egyébből.

- Éspedig?

Vörös volt az Anikó arca, mint a lángvirág, és látszott rajta, hogy igazán haragszik.

- Buta - mondotta, azzal fölkapta a fal mellől az üres vödört, és el akart menni velem mellettem, mintha ott se lennék.

Elkaptam a karját. - Mit mondtál?

- Buta - sziszegette Anikó -, buta!

Szeme megkönnyesedett a haragtól. Én pedig elkaptam a derekát. - Mondod még?

Birkózni kezdett velem.

- Eressz el! Buta vagy! Goromba vagy! Eressz!

A vége az volt, hogy sírva fakadt, és én megcsókoltam. Mikor az öreg a juhokkal hazatért, ott lelt minket a Sztinaház küszöbén, és én ott maradtam náluk késő éjszakáig.

Törődött az ördög a szarvasokkal.

Két nap egymás után ott lézengtem a Ciba-pojánon. Anikó elmondott mindent. Hogy azért ment csak azzal a másik legénnyel táncolni akkor, mert híres verekedő legény volt, és nem akarta, hogy bajba keveredjek. És megígérte, hogy soha többé nem tesz ilyent velem. Harmadik napon aztán lehajtották a juhokat, és a Ciba-poján meg én egyedül maradtunk.

Rá egy hétre már bőgtek a bikák. Az alezredes úrral a Cibapoján alatti üverben lövettem egy szép tizenhatost. Úgy örvendett neki, hogy azt sem tudta, mit csináljon. Százpengőt nyomott a markomba, és megkérdezte, hogy mi a kívánságom.

- Vadőr szeretnék lenni - mondtam neki.

- Ha csak ennyi az egész - felelte az alezredes úr -, ezen könnyű segíteni. Amúgy is éppen vadőröket keresünk a társulat számára.

Hát így lettem vadőr a vadásztársulatnál. Tisztességes fizetést kaptam, puskával járhattam, s szabad volt rókát, farkast, vadmacskát és nyestet lőnöm. Meg télen szarvastehenet és sutát, amennyit előírnak az urak. De egyebet nem. De nekem így is jó volt. Elővehettem a puskámat a faodúból, vállamra akaszthattam, és járhattam vele bátran az emberek között, lent a faluban, mindenütt. Engedélyt kaptam hozzá, fényképest. S még azt is megengedték az urak, hogy házat építhessek magamnak a község fájából, fent a Belcsuj-pojánon, vadórhöz illő házat. Úgy éreztem magam, mint akire rászakadt a mennyország.

Mikor az első hó lehullott, az urak hajtóvadászatot rendeltek el, és én összeszedtem két tucatot arra való embert, és meghajtottam nekik a Korbulyt, a Belcsujt, a Cibát, a Benedeket és a Komárnyikot.

Két napig tartott a nagy vadászat, és az urak fent éjszakáztak ve- lünk a Ciba-pojánon. Nagy urak voltak. Csupa ezredes, meg alez- redes, csupa alispán meg főszolgabíró, meg mit tudom én, micsoda.

Lövettem is velök két medvét és hat vaddisznót. A medvéknek különösen örvendeztek, és kétszáz pengő borralalót kaptam értök, külön. Olyan gazdag lettem egyszerre, hogy nem cseréltem volna az ilvai malmossal sem. Öcsémet és Julikát kiöltöztettem télire, s vettem egy vaskályhát, amit beállítottunk a kalibába, s Julika főz- hetett is rajta. S volt mit főzzön. Rendes komenciót kaptam az uraktól, ötven kiló búzalisztet s ötven kiló málélisztet havonta, csak le kellett menni a malomba érte minden elsején. S azonkívül har- minc pengőt egy hónapra, meg félévenként egy pár bakancsot.

Karácsonykor a főszolgabíró úr megszavaztatta a faluval, hogy én legyek a községi erdő pásztor is, s attól kezdve szabad legeltetésem is volt a községtől s minden háztól egy sajt, meg egy juhok a gyap- ja, s minden szekér fa után, amit az erdőből elhordtak, egy krajcár tarisznyapénz. Megnyílt előttem a világ, s úgy éreztem, hogy útban vagyok a gazdagodás felé. Kiszámoltam, hogy tavasszal vehetek két malacot, s felhízalom a komencióból. S megbeszéltem az ilvai malmossal azt is, hogy tavasszon vásárol tizenkét borjút, azokat Julikával

elgondozzuk s előrizgetjük az én legelő-jussomon, s ősszel tizet beadunk a malmosnak, kettő pedig marad nekünk a munkáért, a legelőért. Öcsémnek béreltem két lovat, hogy lehordhassa velök a szenet, s azt is számításba vettem, hogy majd tavaszon, mikor a facsúztatás véget ér, és a zsidók elárvereztetik a sok döggé dolgoztatott lovat, megveszek belőlük két fiatal kancát a nyestbőrök árából, öcsém számára. Majd nyáron kijavulnak a legelőn, s jövő télen saját lovával hordhatja a szenet.

Mikor láttam, minden szép simán halad, akár a vízfolyás, és a jövőnk biztosnak ígérkezik, akkor egy vasárnap felöltöztem új gúnyámba, bezsíroztam az új csizmámat, s elindultam át a hegyen Fileházára. Attól fogva, hogy a juhok lementek a Cibáról, nem találkoztam Anikóval. Minden nap volt valami eligazítani való. Lenyomozni az erdőt, megrendezni a vadászatokat, beszállítani a medvebőröket az uraknak Régenbe, meg Vásárhelyre, számba venni a községtől az erdőt, segíteni az erdésznek a kiméréseknél, ellenőrizni a vágatásokat, ez, az. Minden napra akadt valami. Eltelt karácsony, s elűjv is, mire odajutottam, hogy átmehettem Fileházára.

Velem volt a puska; és mentem. Emlékszem ma is jól: tiszta, hideg idő volt. Bakancsom alatt csikorgott a hó, s a fákat zúzmara lepte, vastagon. Nem siettem. Jóleső, lassú nyugalommal haladtam Fileháza felé a behavazott plájon, mint az olyan ember, aki valamire jutott már az életben. Aki ember. Akit emberszámba vesznek mások is. Akinek a szava emberi szó. Kicsit szédült voltam ettől az érzéstől, mint amikor az ember egy egészen keveset ivott, és a fejében érzi a meleget. Hiszen olyan gyorsan jött minden! Egy félesztendővel azelőtt még senki sem voltam, kivert kunyhólakó a havason, olyan vadorzó, olyan senki kutyája, akibe minden törvénnyel járó ember belerúghatott, mert törvényenkívüli voltam, magyar. S most egyszerre vadőr lettem! Hivatalos és elismert vadőr! A csendőrök szóba álltak velem, és az emberek a faluban köszöntek, még a gazdák is. Fizetésem is volt, rendes fizetésem! Nagyon nagy dolog volt ez az én számomra. De tudtam, hogy ez mind csak azért van, mert Romániából újra Magyarország lett, és én valahányszor erre gondoltam, magamra és a jövőre, ami kitisztult előttem, mint ahogy kitisztul szép nyári reggeleken: hálát adtam az Úristennek, hogy az én kedvemért Romániából Magyarországot csinált.

Aztán beérkeztem Fileházára. Dél volt. A piacon emberek ácsorogtak, mint vasárnap szokás, és nézték, ahogy jövök a puskával a vállamon. Két csendőr állt a községháza udvarán, feltűzött szuronnal, szolgálatban. Nem az én őrsömhöz tartoztak, nem ismertem őket. A csendőrök odajöttek hozzám, megállítottak, és kérték a fegyverengedélyt. Az emberek a piacon mind minket néztek, és nekem melegem lett a büszkeségtől, mert elővehettem szép új vadőri igazolványomat a fényképpel, és megmutathattam a csendőröknek. Azok megnézték, aztán visszaadták, és kérdeztek eztazt a vadakról, meg az urakról és amikor továbbmentek, köszöntek nekem, és ezt láthatta és hallhatta mindenki, aki a piacon volt, s ettől újra jóleső meleg fogott el, mert az emberek között ott állott az a legény is, akit egy esztendővel azelőtt a korcsmában megöklöztem, s aki rongyosnak nevezett.

Anikóék már túl voltak a délebeden, amikor megérkeztem hozzájuk. Anikó piros lett az örömtől, amikor meglátott, és az öregek is jó szívvel fogadtak. Székre ültettek, étellel kínáltak. Aztán el kellett mondjam, hogy miért jöhöttem puskával, hogy miképpen lettem vadőr az uraknál, és rendre elmondtam mindent. Hogy milyen fizetésem van, hogy jövőre házat építhetek magamnak, hogy mennyi borraivalót kereshetek egy évben az uraktól, mennyi jöhet be a nyestbőrökből, rókabőrökből, mennyi a tarisznyapénzből, hány gypjúra számíthatok, s hány sajtra a nyáron, s hogy két malacot akarok venni, meg két lovat az öcsémnek, meg hogyan egyeztünk meg a malmossal a borjakat illetőleg... rendre elmondtam mindent. Anikó nagy szemekkel bámult reám, s az öregek meg bólogattak hozzá, és közbe-közbe szóltak, ahogy ez ilyenkor szokás. Aztán kifogytam a szóból és csönd lett. Ültünk az asztal mellett, és a délutáni nap besütött a jégvirágos ablakokon. Aztán, hogy a csönd nem akart fölengedni közöttünk, az öregember ránézett az öregasszonyra, és az öregasszony Anikóra, és Anikó vörös lett ettől a nézéstől. És az öregasszony ezt mondta Anikónak, ma is emlékszem rá: Eredj lányom, és nézz utána a tyúkoknak, nehogy átmenjenek a szomszédba.

Butaság volt, hogy ezt mondta, mert mindenki tudhatta, hogy nincsen olyankor mit a tyúkok után nézni, koradélután, s hogy a szomszédhoz úgylis átmennek, ha akarnak, s miért ne mennének. De nem jutott egyéb az eszébe, mert még nem adott férjhez leányt, Anikó volt a legidősebb gyerek a háznál. Így hát ezt mondta, nem jutott az eszébe más. És ekkor már én is tudtam, hogy tisztába vannak azzal, hogy miért jöttem át a hegyen. És Anikó is tudta, mert még pirosabb lett, felszökött a padról és kiszaladt. Akkor az öregember felállt, levett egy üveget a polcra, az öregasszony két poharat tett az asztalra, előbb megtörülte őket a

kötényével, aztán megittuk az első áldomást, jóféle borókapálinkából.

Erős volt az ital, az öregember kis kék szeme egészen megnyirkosodott tőle. Nekem is karcolta a torkomat, úgy, hogy köhögnöm kellett előbb, s csak azután jöhettek elő a szóval.

- Hát így állok - mondtam -, most már tudják. S én meg azért jöttem, hogy megkérdezzem magukat: ideadnák-e hozzám Anikót?

Az öregember az öregasszonyra nézett, s olyan csudálkozó képet vágott, mintha váratlanul érte volna ez a kérdés. Az öregasszony pedig összezsügörödött a pad sarkán, meghegyesedett az arca egészen, s olyan szomorú lett, mintha halálát jósltam volna meg.

- Haj, haj - sóhajtotta - haj, haj.

- Mondj már valamit - nógatta meg az öregember.

- Mikor építenéd meg azt a házat? - kérdezte anyósom. - Tavaszon.

- Úgy-úgy, tavaszon - sóhajtotta és bólogatott hozzá -, úgyúgy. Szóval őszire készen leszel vele?

- Készen.

- Úgy, úgy - sóhajtotta, és bólogatott, sóhajtott és bólogatott. Én már hol őt néztem, hol az öregembert.

- Hát mondj már valamit - nógatta az bátoratlanul a feleségét, mert látszott rajta, hogy szeretne már túl lenni a dolgon.

- Mit hogy mondjak? - pattant föl anyósom türelmetlenül -, sze tán nem az én kezemet akarja!

- Hát akkor hívd be a leányt.

Anyósom kiszólt az ajtón, s Anikó bejött. De vörös volt a képe nagyon, és már az ajtóban megállt.

- Itt vagyok, édesapám.

Az öreg ránézett, aztán felém bökött a hüvelykével. - Ez itt azt kérdi, hogy elmennél-e utána?

Ha van pirosabb valami a lángvirágnál, akkor Anikó pirosabb volt. Csak állt és bámult reánk, és kezével a kötényét tépdeste.

- Na, hát mondj már valamit - szólt rá az anyja is -, még azt hiszi, hogy megkukultál!

- Ahogy édesanyámék akarják - nyögte ki erre Anikó, s azzal nagy sebesen meg is fordult, s úgy kotródott ki a szobából, hogy még az ajtót is elfeledte betenni maga mögött.

- Na - mondtotta az öregember egy megkönnyebbült sóhajtással -, hát akkor Isten éltesse, fiam. - Azzal megtöltötte a poharainkat pálinkával, s még az anyósomnak is töltött egy kis kóstolót.

Később, amikor már mindennel tisztába jöttünk a poharazás közben, ahogy annak rendje s módja van, kimentem Anikó után. A pajtában leltem meg, ott ült a tehén jászlán.

- Erősen megfutamodtál - mondtam neki.

- Csak ne volna olyan hideg odakint - felelte Anikó -, nem lel ne meg estig!

Odamentem hozzá s átöleltem derekát. - S este?

- Este az más - mondtotta és lehajtotta szégyenkezve a fejét -, este sötét van.

Hát így volt ez velem s Anikóval. S én azért mondtam el ilyen apróra, hogy legalább az emléke megmaradjon annak, hogy történt. Mert ilyesmi nem történik meg az emberrel kétszer az életben, még régen sem történt meg kétszer, amikor pedig az élet sima volt és egyszerű. Most? Most olyan a világ, hogy az ember azt hiheti: az egyszerű, szép és tiszta dolgok kivesztek belőle egészen.

Alighogy elment a hó, dönteni kezdtem a fákat a Belcsuj fölött, a nagy tisztáson. Szép, hosszú, egyenes szálfákat válogattam ki. Le is fejtettem róluk nyomban a kérget és kifaragtam őket, hogy hamarabb száradjanak. A sok lehántott fenyőtörzs olyan illatot árasztott, hogy az embernek megszédült tőle a feje.

Aztán hozzákezdttem a házhoz. Öcsém segített. Kiraktuk kőből az alapot, aztán elkezdtük összeróni a fatörzseket fallá. A tisztás kivirágzott körülöttünk, s a forrás fölött pillangók szálltak. Füttyörészve dolgoztunk mind a ketten.

- A te házat hol építjük meg? - kérdeztem öcsémet. - Ráér még - felelte öcsém, és nevetett.

Julika hordta föl nekünk az ételt, ő ügyelte öcsém kemencéit is, meg az állatokat. Mert akkor már megvolt a két malac, és megvolt öcsém részére a két lehajtott ló, és a malmos is elküldte a tizenkét borjút. Kakasdürgéskor váratlanul sok borralalót kaptam két budapesti úrtól, és azon a pénzen, meg ami a nyestbőrökből maradt, vettem néhány juhot. Azok is ott

legeltek a Julika keze alatt, s már friss ordát is ettünk tőlük. Aztán megnőtt a fű a legelőkön, s megindultak mindenünnen kolompszóval a nyájak. Akkor már vállig értek a ház falai.

Mikor fent a Cibán meghallottam a kolompokat, azt mondtam öcsémnek: Most pedig pihenünk egy napot.

Öcsém rám nevetett és nem szólt semmit. Én meg vállamra vettem a puskát és elindultam föl a Cibára. A varjútövis bokra virágzott, és tele volt vadméhekkal. Virágok és rügyek illata úszott a tavaszi levegőben, s a levegő langyos volt és puha.

Anikó már várt reám. Nem mondta, de én tudtam, hogy várt. Régóta várt arra a napra. Találkoztunk ugyan a télen is néha, ha átmentem egy-egy vasárnap a hegyen. De ez tél volt, és télen az ember más.

Ott állt a forrásnál, edényeket mosott, és közben az ösvényt nézte, amelyiken nekem jönnöm kellett. Mikor meglátott, intett a kezével.

- Épül a ház - mondtam, amikor odaértem hozzá. Csillogott a szeme.

- Eljössz megnézni?

- El hát, csak az edények...

Amíg végzett az edényekkel, lehevertem a fűbe. Könnyű, jószagú szél jött fölfelé az úveren, kedvesen sütött a nap, és valahol egy rigó énekelt.

Aztán elkészült az edényekkel, és fölmentünk a Sztinaházhoz. Az apja kijött elé a kőlépcsőre, és kezét nyújtott.

- Na - mondotta -, hát itt vagyunk ismét. - Épül a ház - feleltem.

Anikó letette az edényeket, és odaállt az apja elé. - Elmehtek megnézni, édesapám?

- Eredj - mondotta az öreg, és legyintett, ahogy ilyenkor az öregek szoktak -, puliszka van, túró van, délre nem fontos, hogy itt légy.

Komolyan haladtunk egymás mellett lefelé az erdőn. Az erdő is komoly volt, szép és komoly. Én fogtam az Anikó kezét, és nem beszélünk. Mókusok futottak át előttünk néha a csapáson, és hallani lehetett a vadméhek döngését. Aztán kiértünk a tisztásra és megálltunk.

- Szép - suttozta Anikó halkán, és a szeme csillogott. Fogtam a kezét, és odavezettem az épülő házhoz.

- A mienk lesz - mondtam, amikor megálltunk előtte. Anikó mély lélegzetet vett.

- Milyen jószagú.

Valami olyan különösen szép, lágy mosolygás volt az arcán akkor. - Egy hónap múlva készen lesz - mondtam, és éreztem, hogy megforrósodik bennem valami.

- Olyan hamar?

- Talán nem örvendesz neki?

Nem felelt semmit, csak felkacagott. Búgó volt ez a kacagás, mint az örvösgalamboké, és forró. Nem tehettem mást: megöleltem és magamhoz szorítottam. Még akkor is nevetett. Lecsókoltam a száját.

Aztán egyszerre csak ott hevertünk a fűben, az illatos falak alatt. Nagy vörös tüzek lobogtak bennünk.

- Gyere - mondtam, és nem ismertem rá a saját hangomra. Anikó ellökött magától. Utána kaptam. Ujra ellökött. Mire megmarkolhattam volna, talpra szökött és valami különös vad kacagás bugyborékolta föl belőle. Aztán futni kezdett az erdő felé, és én futottam utána. Tébolyult, vad hajsza volt. A fenyők ágai összecsaptak mögöttünk, és mi rohantunk lefelé az erdőn. Anikó úgy menekült, mintha esztét veszítette volna, mintha az életét mentette volna előlem.

- Állj meg! - kiáltottam, de ő nem nézett vissza, csak futott. Sziklákat ugrott át, sűrűségekben tört keresztül. És én mindenütt a nyomában. Néha visszanézett rám kigyúlt arccal, és a szemében rémület volt és hívás egyszerre, a szája körül mosoly és sikoltás. Menekült előlem, és csalogatott mégis, és ettől valami gyönyörűséges, vad buzgalom lángolt fel bennem, mely olyan volt már, mint a vadászat és olyan mégis, mint a szerelem.

Sötét katlanokon rohantunk keresztül, öles páfrányokon, korhadt fatörzseken át. Penész és gombaszag csapott az orrunkba, a fák görcsösek voltak és zuzmó csüngött az ágaikról. Sötét, vad helyek voltak azok, ahol átrohantunk. Sötét, vadfekete vér úzött bennünket is. Lihegtünk, mint a vadállatok. Ágak csapódtak az arcunkba, szedertövisetek sebeztek véresre. Észre se vettük. Hang, szó, sikoltás nélkül rohantunk, csak éppen a lábaink dobogtak, lihegésünk fújtatott, és a bokrok recsegték körülöttünk.

Aztán Anikó, mintha megbotlott volna egy gyökérben, elesett. Puhán, szinte engedelmesen esett le a süppedő, zöld mohára, és én reá zuhantam. Mint a farkas az őzre. Mint a sólyom a galambra. Belekarmolt az arcomba. Én a nyakát haraptam. Téptük egymást,

mint a vadállatok. Vér ízét éreztük a szánkban, és csak lihegtünk szó nélkül. Rettenetes volt és csodálatos. Mintha az egész erdő, a fák, a sziklák, a hegyek, mind reánk szakadtak volna, mintha egyetlen izzó tüzes katlan lett volna az egész világ, s mi bent a tűz mélyén égtünk volna sercegve és rettenetes szépen, mint két izzó vércsepp egy bódító, vörös tűzvirág kelyhében.

Nem tudom, mennyi idő telt el: sok-e, vagy kevés. De a nap jól fent volt még, amikor lassan kialudtak bennünk a lángok, és én fölkeltem a moháról. Anikó lehunyt szemmel feküdt, és szép volt, szebb, mint bármi a világon. Néztem és lassan megteltem valami nyugodt, boldog melegséggel. "Enyém" - gondoltam magamban, és olyan volt ez, mintha azt gondoltam volna: enyém az élet, a világ és minden, ami a világon van.

Aztán lehajoltam hozzá és megérintettem a kezét. - Anikó... kelj föl.

Kinyitotta a szemeit és rám nézett. Szelíd volt a nézése és engedelmes. Fölkelt és lerázta ruhájáról a mohát. Nem szóltam hozzá, csak fogtam a kezét és vezettem vissza a házhoz. Szelíden és engedelmesen jött. A tisztáson ragyogott a napfény, és meleg gyantaszagot árasztottak a ház falai.

- A mi házunk - mondtam, és megálltam a tisztás szélén. Anikó nézte a házat és mosolygott. Hallani lehetett a forrást, mintha csillogó kis üveggyöngyöket rázott volna valaki a fű között. Anikó szelíden lehajtotta a fejét, és homlokát a vállamra támasztotta.

- Vetközz le - mondtam. Megferedtünk a forrásban. Locsoltuk egymást, fröcskölődtünk, mint a vidrakölykök. Anikó sima barna bőrén részegen kacagott a nap, a kis kerek mellein úgy csillogtak a vízcseppek, mint megannyi csodálatos ékszer. Nagyokat kacagtunk. Parázs izzott a bőrünk alatt, és szikrák pattantak az ujjaink hegyén. Tüzes virágok gyúltak ki a szánkban, és mintha lángtengerré változott volna fölöttünk az égbolt is, olyan volt.

Mire észretértünk, a fák árnyéka hosszúra nyúlt már, és a hegyek liláskék párákba burkolózva távolodni kezdtek. Ledörzsöltük magunkat a forrás hideg vizével, és ettől kijózanodtunk. Magunkra kaptuk a ruháinkat.

- Ne nézz ide! - mondtotta Anikó, és elpirult, amikor a ruhákat a kezébe vette. És én nem néztem oda. A tisztás szélén, egy sudaras vén fenyőn örvösgalamb ült mozdulatlanul, és néha belebúgott a leszálló estébe.

A pásztorcsillag már ott fénylett haloványan az ég alján, amikor visszaérkeztünk a Cibapojánra.

- Nézd - mondtam Anikónak -, az én csillagom!

- A mi csillagunk - javította ki Anikó, és szelíden reám nézett. Az öreg nem szólt semmit. Nem kérdezte, hogy miért jöttünk olyan későn. A fejéssel végeztek már a bojtárok és meggyújtották a tüzet. Anikó föltette az üstöt, megfőzte a puliszkát és ettünk. Aztán az öreg aludni tért, és aludni tértek a bojtárok is. Mi még sokáig ott ültünk az elhamvadott tűznél és néztük a csillagokat, Anikó meg én. Hűvös és jószagú párákat szitált az éjszaka, és a csillagok mind olyan közel voltak.

- Szép élni - mondtotta Anikó halkán. Aztán aludni tértünk. Mikor reggel leértem a házhoz, öcsém már ott volt. Egy fatönkön ült. Mikor odaértem hozzá, rám nézett, és láttam, hogy arca nagyon komoly.

- Behívtak katonának - mondtotta tompán -, ez már a háború, s a baj, amiről szóltam. És egyszerre olyan volt, mintha valami nagy, szürke árnyék borult volna az erdők fölé.

II.

Nyár végén megtartottuk a lakodalmat. Nem volt valami pompás nagy lakodalom, mert apósom szegény cselédember volt csupán, aki nem a maga juhait őrizte, hanem az uraságét. De megtett mindent, amit a tisztesség kívánt. Lakodalom előtt még segítettünk apósomnak lehajtani a juhokat a Cibáról. Gondolkodó volt azon a napon, s amikor elbúcsúztam este tőle, azt mondta szomorúan: - reám már nem tudom, ki főz odafönt, ha eljön a Szentgyörgy. De hiába, ez a világ rendje. A madár fölneveli fiait, s a madárfiak kirepülnek.

Úgy volt éppen, ahogy mondta, éreztem azt én is. Mi Anikóval kirepültünk lakodalom után a belcsuji új házba, és ez olyan röpülés volt, amilyent nem látott még a havas! Bokkrétásan állott a ház, s a tisztás is kikericsbe öltözött körülötte. Minden új volt és ragyogott: a zszindely tető, az ajtó és az ablakok, a frissen kifaragott bútorok a szobában és a friss fenyőbojttól illatozó ágy.

Julikával együtt díszítettük föl a házat a lakodalom előtti napon, de ő már nem jött föl velünk. Összebarátkozott erősen a fiatal Durdukással, még amikor ott laktunk volt náluk, s ez a barátság azután is tartott. Durdukás gyakorta föl járt hozzá a kalibához, különösen mióta öcsém nem volt ott, s én már tudtam akkor, hogy Julika sorsa eldőlt. Fial Durdukás boltot nyitott közben az apja műhelye mellett, s jól ment a bolt. Aztán törökbúzaszedés utánra meghirdették őket a templomban, s a falu is megtudta, hogy boltosné lesz Julikából. Mi megegyeztünk úgy, hogy a két borjút, ami a malmostól reánk esett, Julika viszi el a házasságba, elvégre ő bajlódott velök. Így aztán három hétre a mienk után megültük az ő lakodalmukat is. Szébb és nagyobb lakodalom volt sokkal, mint a mienk. Öreg Durdukás kitett magáért. Még a jegyző úr is ott ült az asztalnál, s a csendőrőrmester is. Vidám lakodalom volt. Egész éjszaka tartott, s csak másnap reggel indultunk haza Anikóval. A hegyeken már dér volt akkor, s a bükkökről garmadával verte le a hűvös reggeli szél a rőt levelet, ahogy a patak mentén fölfelé mentünk. Én elől, s Anikó mögöttem. Fönt a pláj körül egy szarvasbika bógott. Mert bőgés ideje volt éppen, s én arra a napra napszámost fogadtam magam helyett az urak mellé, fönt a Komárnyikon.

Igyekeznünk kellett, hogy délre ott lehessenek újra. Szép és békés volt minden, ahogy ott fölfelé haladtunk, s én mentem elől és hallottam magam mögött az Anikó lépteit, és tudtam, hogy minden jól és szép rendben van. Anikó egy életre itt jön mögöttem, és Julikát is elhelyeztem egy életre, jól. És számolgattam, hogy ha ez a szarvasbőgés is annyit hoz, mint az elmúlt esztendő, akkor az Anikó tehene mellé vehetünk két üszőborjút még, mert a szénából futja bőven, és ha majd friss hóval újra ad medvét az Isten az urak puskája elé, akkor veszünk még vagy egy tucat juhot. Aztán arra gondoltam, hogy az egyik hízót levágjuk karácsony előtt, s a másodikat tova vízkereszt után csak. A téli bőrökből pedig hátha vehetünk majd egy malacozó kocát is... hát így, ilyesmiken gondolkoztam azon a reggelen, ahogy hazafelé haladtunk Anikóval. Hűvös napfény és tiszta jószagú levegő vett körül, és egy szép, biztos jövődő nyugalmas elégedettsége.

A Belcsujban, ahol hajdan a kemencéink voltak, a düledező régi kaliba elől füst szállott föl. Mikor odaértünk, öcsémet találtuk ott. Katonaruhában volt. Ült a kaliba előtt a tűznél, és nem kelt föl, amikor megálltunk mellette.

- Hozott Isten - örvendezett Anikó a hátam megett. De öcsém csak annyit felelt neki:
- Isten dógát átvette az ördög.

Anikó rám nézett, mint aki arra várt, hogy szóljak valamit. Én pedig intettem neki.

- Eredj előre, megyünk mink is mindjárt. Készíts addig reggelit öcsémnek, s alvóhelyet.
- Ne fáraszd magad - mondotta öcsém -, jobb nekem itten. Anikó tanácstalanul nézett rólam öcsémre, öcsémről rám, de intettem neki, hogy menjen, s ne törődjék velünk. Aztán kettesben maradtunk öcsémmel.

Öcsém azon a reves vén tönkön ült, amelyiken még annak idején ültünk együtt hármásban, amikor még ott laktunk volt mind. Melléje ültem. A tönk hosszában rozsdaszínű taplógombák nőttek, s öcsém azokat faricskálta a késével, hogy ne kelljen reám nézzen.

- Hát mi a baj? - kérdeztem tőle. - Háború - felelte sötéten.

- Jó, jó - mondtam -, az más. De velünk mi a bajod? - Julikát férjhez adtátok egy románhoz!

Öcsém rám nézett, s láttam szemei mögött a vad sötétséget, és megértettem mindent.

- Durdukásék derék emberek - kezdtem mondani, pedig tudtam, hogy nincsen sok értelme, mert akinek olyan szemei vannak, annak hiába beszél arról az ember, hogy Durdukásék derék emberek. Föl is vette rá öcsém a fejét, mint a medve.

- Románok! - mordulta - s nekünk ellenségeink! Halálig, vagy tán azon túl is!

Szóltam ellene valamit, hogy éppen szóljak, bár értelme nem sok volt, mert öcsém csak még jobban nekitüzesedett tőle.

- Vagy tán elfeledted már apánkat? Akit annyi esztendőn át megaláztak, kisemmiztek? Akinek fegyvert sem adtak a kezébe, hogy vadászhaszék, csak mert magyar volt? Nem emlékszel már mindezekre? Nem emlékszel az iskolára, ahol szájunkra vertek, ha magyarul szóltunk? A fali képekre, ahol majmok ültek a lovakon, s akikről azt tanították, hogy ezek voltak a mi őseink, a magyarok? A sok csúfolódásra mind nem emlékszel már? S a Durdukáskölyökre, ahogy felfújt arcával szavalta zecsemájkor: fel románok, le magyarok...! Nem emlékszel már ezekre?!

Valami igaza volt öcsémnek, mert valóban nem nagyon emlékeztem már ezekre a dolgokra, pedig alig egy év telt csak el azóta, hogy Magyarország lettünk. De mintha valami könnyű, aranyos pára takarta volna el bennem mindazt, ami rossz volt a múltban. Ez a pára a boldogság párája volt, ami körülöttem lengett, s öcsém mellől ez a pára hiányzott, és ő ezért látott mindent, amit nem lehetett elfelejteni olyan hamar. Mindezt végiggondoltam akkor, amikor beszélt, és ezért nem is szóltam közbe semmit, nehogy még jobban elkésérítsem. Ő pedig mondta, nekivadultan:

- S ti barátkoztok velök, éppen mostan, amikor háború van az egész világon! Amikor véglegesen el kell dőljön, hogy kié lesz a szó itt nálunk: a románoké vagy a mienk! Mert itt nincs más megoldás. Vagy münk, vagy ők! Egyikünknek pusztulnia kell! S tik leálltok az ellenséggel barátkozni, és odaadjátok a nyakatokat a szőrös kezibe, és odaadjátok Julikát...!

Én csak hallgattam. Ugyan mit is mondhattam volna? Hogy szeretik egymást, ő s a Durdukás-fiú? Az olyan embereknek, amilyen az öcsém volt akkor, nem lehetett szerelemről beszélni. Az olyan emberek csak vérről, verekedésről, bosszú és erőszak jussáról akarnak tudni. Hát hallgattam, amíg öcsém beleunt a beszédbe, és haragja alábbhagyott. Megvártam, amíg újra elkezdte faricskálni a tönk taplógombát, s maga elé bámult a kihamvadt tűzbe. Akkor azt mondtam neki:

- Ide figyelj. Az erdőn vagyunk, s nem városi kaszárnyában, ahol parancs után keverik a szót jószagú tiszt urak.

És körülmutattam kezemmel az erdőn, amelyik ott látszott körülöttünk, a Ciba gerincétől a Korbuly gerincéig, s túl a nyágrai oldal a Maguráig föl, és öcsém követte tekintetével a kezemet. A fenyvesek zöldjén és a lombfák színes foltjain tisztán és derűsen csillogott a napfény, s a levegő is tiszta volt, akár az üveg. És én mondtam:

- Itt jut hely minden tisztességes embernek, de csakis azoknak, érted? S itt nem érdekel senkit, hogy városon, ahol szűk a hely, ki mit mond s miért marakodik. Amit pedig Julika tett, az őreá tartozik csupán, s a fennvaló Uristenre. Nekünk ahhoz szólásunk nem lehet, mivel ez a Durdukás, ha román is, de mind a mai napig nem ölt és nem lopott.

Aztán fölálltam a tönkről és nyújtóztam egyet a napon, hadd lássa öcsém, hogy nem kívánok beszélni többet erről.

- S veled mi van? - kérdeztem egy idő múlva.

Öcsém fölneézett rám, s amolyan volt az arca, mintha meg akart volna harapni. De aztán csak ennyit mondott:

- Egy heti szabadságot kaptam, de ejszen már visszatérek holnap. Nem jó nekem itten.

- S katonáéknál jó?

- Jó hát. Ott magyarok között vagyok legalább! Éreztem, hogy vörösödni kezdek.

- S mink micsodák vagyunk neked?

- Azt ti tudjátok - vont meg öcsém a vállát, s a fejét is elfordította tőlem.

Néztem szegényt egy ideig, aztán megkérdeztem:

- S nem lenne jobb szemet égetni, mint régen?

- Hogyne - hogy az én munkámon hízzanak mások! Döntsék ők a fát, égessék ők a szemet, ha gazdagodni akarnak!

- S te mit akarsz csinálni?

- Háborút - felelte öcsém keményen, és a fogai megcsikordultak sovány arcában. - Ameddig igazság nincsen ezen a földön, addig csak háborút! Valakiknek pusztulniuk kell!

- S ha te leszel az a valaki?

Öcsém döbbenve bámult reám, mint aki erre a lehetőségre nem is gondolt még. Aztán vállat vont.

- Akkor a zsidóké, meg az uraké, meg ilyen Durdukás-féléké lesz itt a világ.

Még sokszor eszembe jutott ez a beszélgetés később, s öcsém, ahogy ott ült sötéten, mint

egy megszenesedett csutak a napsugaras ős közepén. Mintha érezte volna valamiképpen mindazt, ami jött, mint ahogy a hegyi farkas megérzi a közeledő vihart. Pedig még messze volt akkor. Még két napsugaras esztendő megéltünk utána ott fönt a hegyek között, és ha visszagondolok arra a két esztendőre, akkor biztos vagyok abban, hogy éltem.

Éltem két egész esztendő, úgy, hogy Isten az ember életét elrendelte. Szabad voltam. Akkor észre se vettem, de ma már tudom, hogy szabad voltam. Hogy egész földi életemben azt a két esztendőt töltöttem el csak együtt a szabadsággal. Szolgáltam a havast és ezért fizetést kaptam. Becsülettel láttam el a szolgálatot és ezért nem volt bajom senkivel. Nem szólt bele senki, hogy mit miért csináljak így vagy amúgy. Odaállítottam föl a szarvasoknak a szózat, ahova én akartam, és akkor jártam körül az erdőket, amikor szükségét láttam. Ha dolgom volt a hivatalokban, a magam nyelvén beszélhettem, és nem szidott meg érte senki. Bátran lemehettem a faluba, vállamon a puskával, és nem kellett félnem, ha csendőrök jöttek szembe az úton. Polgára voltam egy olyan országnak, amelyik az én országom volt. Két teljes egész évig.

Mindezt abban a két évben nem éreztem ilyen világosan és semmiképpen sem tudtam volna szavakba foglalni.

Mint ahogy az ember nem veszi különösebben észre azt, hogy tiszta, napsütötte levegőt szív be a tüdejébe. Csak amikor koromba és porba kerül, csak akkor emlékszik vissza arra, hogy valamikor más volt a levegő. Éppen így nem érzi az ember a szabadságot sem, amikor benne él. Hiszen a szabadság maga a levegő, amit valahogyan belülről szív az ember, és az igazi szabadság olyan, mint a napsütötte havasi levegő, amelyben mi éltünk Anikóval odafönt a Belcsujban. Két éven át. Két őszt, két telet, két tavaszt és két nyarat töltöttünk el együtt odafönt, és azt hiszem, ez a két év volt az életem értelme. Az élet megismerése. Megismerése annak, hogy miért él az ember. Miért kellene éljen. Miért és hogyan. Aztán két év múlva egyszerre megzavarosodott a levegő, és mindennek vége lett.

Így történt: a szászrégeni őszi vásárból tértem haza Durdukás sógor szekere, és a szekér saroglyájában egyéb között ott volt egy pár kis csizmácska is, Andriska első csizmája. Tudom, hogy nevetséges dolog volt Andriskának csizmát vásárolni már azon az őszen, mert hiszen alig múlt el egy esztendő. De jó volt megvenni a vásárban azt a kis csizmát, alkudni reá a sátoros csizmadiával, ütögetni a tenyerét, szidni a bőrt, a talpat, a világot, és közben nevetni belül a boldogságtól, hogy ezt is megérhettük végre. Hogy volt kinek kis csizmát venni, és volt miből kis csizmát venni. Az az esztendő különösen jól jövedelmezett. Sokan jöttek föl a nyáron a városi urak közül őzbakra, horgászni, vagy csak egyszerűen kirándulni, és meggyűlt szépen aapidíj, a lődíj a bakok után, amiket az urak elejtettek, s a borraival a pisztrángos vacsoráért. Szarvasbögéskor meg éppen nagy szerencse ért: a főispán úr jött ki a Cibára, s lőtt egy pompás tizenhét éves bikát. Örömeiben három százast adott, s mert két hetet ült fönt, hát aapidíj is kitett egy negyediket. Így aztán nagy szándékokkal vonultam be Durdukás szekere a régi vásárba. Bevittem a régi tehenünket, megpótoltam valamivel, s vettem egy kisborjasat helyette, jó tejűt. Vettem még két borjút is, hogy legyen, ami megegye a szénát, amit a Belcsujban kaszáltam. Hat szép juhot is vettem még a magunk tizenhét juha mellé. Anikónak új ködmönt, nagykendőt télire... de minden vásárlásnak a koronája a kicsi csizma volt.

Aztán ott ültem a szekere a sógor mellett, és cökleltünk hazafelé. Délután volt már, a hegyek párát bontottak maguk köré, s a Korhány bükkösei szürkén várták az estét. Egy szél is fújt szembe, emlékszem, s a szélnek eső szaga volt. Durdukás meg is jegyezte, hogy alighanem megered hamarosan s nem is áll föl, csak faggyal.

Ott ültem a szekere, és arra gondoltam, hogy igaza van Durdukásnak, hamarosan megered az eső, és azután a tél következik. És arra gondoltam, hogy jöhet nyugodtan a tél, mert mi már fölkeszültünk reá. A fánk ott állt fölhasogatva a tető alatt, a szénánk bekerítve, az ólban hízik a két süldő, s a jótejű tehenet is terelik már Fileháza felé Anikó öccsei. Van tehát jótejű tehenünk, négy borjúnk, két süldőnk, malacozó kocánk, huszonhárom juhunk és egy Andriskánk, akinek az első pár csizmája ott kacag a hátam megett a saroglyában. Boldog voltam és megelégedett. Éreztem, hogy vagyok valaki, ember, akinek rendben vannak a dolgai, s hogy jó hozzám az Isten.

Mire a faluba beértünk, leszállt az este is. A hegyek hátra húzódtak benne, s megfekedtek. A házak ablaka kigyúlt, s én arra gondoltam, hogy még csak egy óra járás fölfele, a hegyen s én is meglátok egy ablakot, amelyikben nekem ég a lámpa. És majd kibonthatom az átalvetőt, és kivehetem belőle a ködmönt, a nagy kendőt, az új fazekat és a kicsi csizmát.

Mikor a csendőrség előtt haladtunk el a szekérral, valaki a nevemet kiáltotta. Hátranéztem. Az egyik csendőr állt a kapu előtt, és lobogtatott valamit a kezében.

A sógor megállította a szekeret, és én leszálltam. A csendőr jött felém, és én mentem szembe vele. Egy írás volt a kezében, és én arra gondoltam, hogy alighanem az urak adtak hírt, hogy készülnek medvére, vagy vaddisznóra.

- Föl akartam menni hozzád - mondotta a csendőr -, de hallottam, hogy vásárban vagy. Behívód érkezett.

- Micsoda? - kérdeztem, mert nem értettem tisztán a szót.

- Katonai behívó - felelte a csendőr, és elém tartott egy sárgaszínű papírost -, holnaputánra szól.

Álltam az őszi estében a falu utcáján, néhány lépésnyire csak a szekértől, melynek saroglyájában még ott mosolygott ártatlanul és önfeledt boldogsággal egy pár kicsi csizma, és kezemben egy sárga papírlapot tartottam, amelyikre egy ismeretlen kéz ráírta a sorsomat. És a csendőr még egyszer mondta, jó, vigasztaló, emberi szóval: "csak holnapután..." Ez a holnapután örökre emlékezetes marad, amíg csak élek. Azt a holnaputánt úgy hívták: 1943. November 1.

III.

Isten látja a lelkemet: nem születtem katonának. A fegyverrel tudok úgy bánni, mint akárki más. Bírom a gyaloglást, a fázást, az éhezést. És mégis: nem születtem katonának. Pedig szeretem a rendet, és tudom, hogy fegyelemnek kell lennie ott, ahol van, aki parancsol és van, aki engedelmeskedik. Belátom, hogy egyenruhára is szükség van, ami megkülönböztesse a katonát a nemkatonától, s amiről tudni lehessen, hogy ki az, aki parancsol és ki az, aki engedelmeskedik. És mégis, úgy érzem, hogy az egyenruhánál kezdődik a baj.

Mert az egyenruha valami olyasmit akar rákényszeríteni az emberre, ami nincs. Az egyformaságot. Valami olyan belső egyformaságot, aminek lépcsői vannak csak és szintjei. Rangfokozatai, mint a vizek mélységeinek: van víz, mélyvíz, mélyebb víz és még mélyebb víz. Van katona, rangos katona, rangosabb katona és még rangosabb katona. De mind katona. Mind víz. Hát ilyen nincs. Az ember nem víz. Nem lehet vödörbe önteni és azt mondani: ez egy szakasz katona. Vagy csöbörbe önteni és azt mondani: ez egy század. Vagy összetölteni az egésztestet és azt mondani: katonaság. Az ember nem víz, ahol minden csepp egyforma. Az ember ember. Minden ember külön valaki, sajátos módon más, mint a többi, és semmiféle művelettel össze nem olvasható.

Mivel azonban az egyenruha ezt akarja elérni, és ehhez parancs és szigorú idomítás segíti, az ember megalkuszik vele úgy, ahogy tud. Bevonja magát belülről is egy mázzal, ami az egyenruha színének megfelel, terepszínűvé álcázza magát, ahogy katonai nyelven mondják, egy kérget von maga köré, belül, és menekül mögéje. Így tesz előbb, vagy utóbb minden ember, akiből katona lesz. Ha okos és szerencsés természetű, akkor előbb. Ha önfejű és szerencsétlen, akkor később. De a külső egyenruha mellé minden esetben ki kell termelje az ember a maga önvédelmére a belső egyenruháját is, mert különben belepusztul a katonáskodásba.

Így aztán kialakul egy bizonyos kaszárnya-hang, kaszárnyaszellem, kaszárnya-kultúra és kaszárnya-világnézet. Ez az a bizonyos terepszínű kéreg, ami mögé az ember bemenekül, hogy egyforma lehessen az egyenruha parancsa szerint.

Eleinte nem könnyű, mert az ember minduntalan ember szeretne lenni, különösen ha megbántják, vagy ha megsajnál valakit. De aztán megszokja és beletörődik abba, hogy ő már nem ember többé, csak katona.

Úgy tapasztaltam, hogy vannak emberek, akik egykettőre beleugranak ebbe a lelki egyenruhába, és percek alatt átveszik a kaszárnya-szellemet, a kaszárnya-morált, a kaszárnya-közömbösséget és a kaszárnya-hangot. Valószínűleg azért, mert az ilyen embereknek fásztó önállóan gondolkodni, önállóan érezni és emberszámba venni az embereket. Így könnyebb nekik, átvenni egy már meglévő tömeghangot, beleilleszkedni egy előre megszabott tömeghangulatba és nem törődni egyébvel. Az ilyen emberrel nem sok baja van a kiképzésnek, amelyiknek ősi alapszabálya ez: taposd addig az embert, amíg puha lesz, mint a sár, és akkor gyúrj belőle katonát, tanítsd meg járni és beszélni, és fújjál új önérzetet beléje.

Hát tapostak engem is az első hetekben, amíg rájöttem, hogy mit akarnak tőlem. Akkor aztán elővettem a jobbik eszemet, gyorsan átváltoztam terepszínűvé, és olyan katona lettem, hogy nem győztek dicsérni. Pedig Isten látja lelkemet, nem születtem katonának. Nehezemre esett a durvaság és az ok nélküli gorombáskodás, és ahol nem hallotta senki, ott igyekeztem halkán s értelmesen beszélni bajba jutott idegen emberekkel, és nem álltam meg, hogy oda ne sűgjak egy-egy jó tanácsot, ahol lehetett. Így is hamarosan őrzető lettem, s mikor tavaszon beraktak a marhakocsikba, már tizedes voltam és rajparancsnok, a hegyivadászoknál.

Berakodás előtt három nap szabadságot kaptam. Karácsonykor voltam utoljára otthon, s a Belcsuj üvereiben öles hó állott akkor. Mikor elbúcsúzni hazaküldtek, már csak az északosokon maradt meg valami a hóból, és a tisztás fenyőin örvösgalambok búgtak. Az utazás miatt csak egy napom volt otthon. Egy nap! Mi az, egy nap, amikor az ember úgy megy el, hogy búcsúzik?

Egy reggel. Az ember kitárja a ház ajtaját, és a kelő nap a szemébe hasít. Csend van, és hallani lehet a vizek tavaszi zúgását és a rigókat, ahogy előre örvendeznek a nyárnak. És hallani lehet fent a Ciba gerincén a fajakakást, mert dürgés ideje van éppen, és az embernek megdobban a szíve és arra gondol: holnap hajnalban ki kellene menni nagykakasra... Holnap hajnalban! De hiszen csak egy nap az egész, egyetlen nap.

Egy délelőtt. Az ember tesz-vesz a ház körül, és elrendez még gyorsan valamit, hogy az

asszonyoknak kevesebb legyen a dolga. A juhok karámjának új kapu kell, s a jászolban ki kell cserélni egy sarufát. S alig készül el vele az ember, eszébe jut, hogy fát kellene dönteni, zsindeletet hasítani az ólra, vályút faragni, ezt-azt... majd máskor, mert már dél van. Mások...? De hiszen csak egy nap, egyetlen nap az egész.

Egy délután, az ember megeszi az ebédet, aztán vállára veszi a puskát és elindul megnézni az erdőt. Megnézni az üvereket és a pojánokat, hogy helyükön vannak-e még. A sziklákat és a fákat. A vadak csapásait. A szózhelyeket. Az ember jár, és jár és a nap máris halad lefelé, és még annyi mindent meg kellene nézni, hátha túl a Komárnyikon kifogyott már a só, s vajon nem szakította-e le a hó a magoslest a Pávelén...? Az ember megáll valahol egy gerincen, mert már nincs értelme továbbmenni, a nap halad lefele, és mindjárt este van. Az ember áll a gerincen és nézi az erdőket, és arra gondol: vajon...? Az embernek eszébe jut, hogy meg is lehet halni. S hogy ott fent akkor is minden ugyanolyan marad, az embernek, eszébe jut az is. És, hogy csak este van már hátra, egy este.

Egy este. Ég a mécses és ég a tűz. A gyermek alszik a bölcsőben, az ember odalép hozzá, és sokáig áll fölötte és nézi. És azt gondolja: Andriska. És eszébe jut a kicsi csizma és érzi, hogy elmosolyodik, pedig sírni szeretne. Az asszony csöndesen szöszmötöl az ágynál, csomagolja az átalvetőt. Még ezt dug belé, még azt. Az átalvető nagy lesz és nehéz. Az ember szíve is nagy lesz és nehéz, és annyi minden van benne, amit még el kellene mondani. Sokok este kellene hozzá, sok-sok este, hogy mindent el lehessen mondani. De csak egy este van. Egy. És az asszony arcán egy könnycsepp szalad lefele, ahogy az átalvető fölé hajol, mert lehet az is, hogy ez az utolsó este már.

Egy nap. És utána úgy szökik el az ember, mint a tolvaj. Még majdnem éjszaka. Az erdő sötét, a patak sötét. Az ég is sötét, mert köd lepi már a csillagokat. Az ember lelép a küszöbről és hátraszól: eredj be, megfázol. És szándékosan nyers a hangja, goromba majdnem. Álcázott hang, mint a katonáké mindig. Mint a katonáké, amikor búcsúznak.

És az ember megy. És tudja, hogy az asszony ott áll egy ingben az ajtó előtt és sír. És az ember nem néz vissza, nehogy átragadjon reá ez a sírás. Egy katona nem sír. Egy katona azt mondja: hohó, apafej! Mirajtuk nem fog ám a golyó! Majd megmutatjuk mi az ellenségnek, hohó! Csak kaja és pia legyen, s füstölőnivaló, s szajréről majd magunk gondoskodunk! Hohó, szép ám a katonaélet!

Egy katona nem sír. De lenről, a tisztás aljáról lopva visszanéz mégis. És látja a ködben a házat, és az ajtóban ott áll valaki, és még mindig integet, integet, reménytelenül és kétségbeesve...

Egy nap. Hát ennyi egy nap. Egy ilyen nap, amit a katona kap, hogy elbúcsúzzék a saját életétől. Másnap aztán marhavagonokba raktak. A marhavagonokat zöld fenyőágak díszítették, és nekünk énekelni kellett, hogy lássa az a nemkatona világ, hogy miféle fene nagy hősök vagyunk mi. Odaadtuk az életünket a hazának és úgy nótáztunk hozzá, mintha csak képviselőválasztásról vagy disznótorról lenne szó.

Öt napig hurcolt magával a vonat, és a hatodikon megállt velünk egy színtelen és lapos ukrán állomáson, ahol szomorúan és árván hatottak a vagonjainkat díszítő fenyőgallyak. Távolról néhány szomorú ember nézett felénk. Rongyosak voltak és idegenek, de azért valahogy olyanok voltak mégis, mint amilyenek mi lehettünk otthon, amikor féltünk valamitől, és ez furcsa volt sokaknak közülünk, mert hiszen azt mondták, hogy azok már ukránok, s a mi ellenségeink. De volt a zászlóaljnál egy öreg szemüveges hadapród úr, és az azt mondta, hogy ezek az ukránok tulajdonképpen egyfajta velünk, és ezt már könnyebben el lehetett hinni. Ez történt a hatodik napon.

A hetedikén hozzám jött egy ukrán asszony és kenyeret kért. Nem értettem meg a szavát, de azért mégis csak egyfajta lehettünk, mert megértettem a szemét, amelyikben az éhség kiáltozott, és odaadtam neki a kenyeremet, amit két napra kaptam. Idősebb asszony volt, sovány és rongyos. Megijedt valósággal, amikor az egész kenyeret neki adtam, és mutatta, hogy nem tudja megfizetni, mert semmije sincs, csak a sovány teste. Valaki a szakaszomból trágár megjegyzést tett, és röhögött azon a bizonyos kaszárnyahangon. Én csak ránéztem, de azt hiszem, lehetett valami az arcomon, mert az ember elsápadt és elkotródott. Később az asszony elhozta az öt gyereket, hogy megköszönjék a kenyeret. Kicsik voltak, soványak és betegek. És ajándékot is hoztak a kenyérért, egy kicsi kis faragott szentképet. Ez történik a hetedik napon.

A nyolcadik napon meghallottuk az ágyúkat, és elindultunk gyalogosan, szembe az ágyúszóval. Hajnalban indítottak el, még köd volt a szürke síkságon. Az út szélén fák állottak a ködben, és néha házak, és néha emberek. Az ég sötét volt és csillagtalan, mint nyolc nappal

azelőtt, amikor elhagytam a Belcsujt. Mentünk. És ágyúszó közeledett. Délre megpihentünk, aztán továbbmentünk. Estére egy faluba értünk, amelyik már nem volt többé falu. Leégett házak voltak csak és néhány halott ember. Néhány halott ember: rongyosak, soványak, idegenek és nem katonák. Véresek voltak és nagyon halottak. Lyuk volt a fejükön és testük többi részén, és ezekre a lyukakra rátapadt feketén a vér. "Né csak, az embervér nem piros, hanem fekete" - mondotta valaki mögöttem a sorban. Ez történt a nyolcadik napon.

A kilencediken bevitték az erdőbe, ahol ágyúk szóltak, és meszsziőről géppuskákat lehetett hallani, és azt mondták: itt az ellenség. De csak fákat láttunk és felhőket a fák fölött.

A tizedik napon gödröket ástunk, a tizenegyediken odébbmentünk és újra gödröket ástunk, a tizenkettediken nem kaptunk enni, és az ágyúk a fejünk fölött lőttek át, s az erdő bűgött és recsegett, sistergett és zakatolt körülöttünk, s végül a tizenharmadik napon összekerültünk az ellenséggel.

Ellenség. Bevallom, sokat gondolkoztam akkoriban ezen a szón, és körülöttem mások is sokat gondolkoztak rajta. Mások, akik éppen olyan egyszerű emberek voltak, mint én, s az életet szintén nem könyvből tanulták. Ha időnk volt s összedughattuk a fejünket, beszélgettünk is arról, amit ilyenkor gondoltunk. Azt mondtuk: az ellenség egy ember, akit nem ismerünk, s aki nem ismer bennünket, de aki mégis ellenség, mert egy olyan egyenruhát visel, amelyik egyenruhának a gazdája a mi pusztulásunkat akarja. Mihelyt megpillantjuk majd egymást, nyomban egymás életére törünk, és ez furcsa lesz, gondoltuk. Furcsa lesz, valakinek az életére törni, akiről azt se tudjuk, hogy él ezen a földön. Sokan közülünk azt mondták, hogy hülyeség az egész, és legokosabb lenne, ha a tiszt urak összegyűlnének a két front közé és megverekednének egymással, és ezzel vége lenne a háborúnak. Mert úgyis csak az uraknak lesz hasznuk abból, ha megnyerjük a háborút - mondták ezek. Ezzel szemben voltak, akik a mellükre vertek és azt mondták: de a kutyafáját, megmutatjuk a bitang ellenségnek, hogy nem lehet büntetlenül bántani a magyart! Keresztülgázolunk rajtok, ha addig élünk is, mert őseink is hősök és vitézek voltak, s mi sem maradhatunk mögöttük!

Ez beszéd volt, s jól esett hallgatni, mert az embernek melege lett tőle. De azért rendszerint maga, aki mondotta, éppen olyan bizonytalankodó volt alapjában véve, mint mi magunk. Amiket mondott, azok betanult mondatok voltak, ismertük és tiszteltük őket versekből és szónoklatokból, amiket ünnepélyeken hallottunk a templom előtt. De éppen ezért, mivel ennyire ismertük és tiszteltük őket, volt valami mellécsengésük is, mint a papi beszédeknek, vagy a főszolgabíró szónoklatainak. A templomhoz vagy a gyűlésteremhez tartoztak, és ott kint az idegen és barátságtalan erdőben, ágyúk és géppuskák fölfordulásában, nem sok értelmük volt.

Én magam így gondolkoztam erről a dologról: katona vagyok, mert így rendelte a törvény, annak az országnak a törvénye, amelyik belőlem szabad embert csinált. Amelyik országban nagyszerű és boldog életet élhettem, házat építhettem és magam mellé vehettem Anikót. Amely ország vadórré tett, és biztosította számomra, hogy Andriskából embert nevelhetek. Ennek az országnak a törvénye behívott katonának, fegyvert adott a kezembe, és én esküt tettem erre a fegyverre. Megesküdtem, hogy megvédem a törvényt és a hazát. Én már tudtam akkor, hogy mit jelent ez a szó: "haza", mert hiszen csak három évet töltöttem el életemből úgy, hogy az ország, amelyikben éltem, a hazám is volt. Ha csak az országról lett volna szó, talán én is úgy gondolkoztam volna, mint sokan mások, akik azt mondták, hogy nekik mindegy az egész háború. De itt a hazáról volt szó, és a haza a szabadságot jelentette, a házat a Belcsujban, a vadóri állást, a puskát. Anikót, és kicsi Andrist. És én ezért azt mondtam magamban: katona vagyok, tehát háborúzni fogok. S aki reám lő, azt én lelövöm. S aki felém közeledik az ellenség ruhájában, azt is lelövöm. S ha támadni kell, hát támadni fogok, s azon leszek, hogy minél messzebbre kergessem az ellenséget a Belcsujtól. Mert az ember vagy csinál valamit, vagy nem. De amit csinál, azt egészen kell csinálnia. Hát én elhatároztam, hogy a háborút egészen fogom csinálni, mert ezzel tartozom azoknak, akiktől a szabadságot kaptam. És akkor szembekerültünk az ellenséggel.

Ez a tizenharmadik napon történt. Hajnalban, még alig lehetett látni valamit a ködtől, enni kaptunk és rumot osztottak ki közöttünk. Aztán azt mondták, hogy ki kell verjük az oroszokat állásaikból.

Szakaszokra oszolva indultunk előre a fák között. Úgy kezdődött az egész, mint egy nagy hajtóvadászat. A főhadnagy úr megmagyarázta, hogy tartsuk a távolságot egymás között, de azért ne veszítsük el egymást szem elől. Kézbe vett puskával cserkészünk előre. Csönd volt, az ágyúk is hallgattak. Az ember azt hihette volna, hogy valóban csak vadászatról van szó. Én rajparancsnok voltam, és igyekeztem embereimet magam körül tartani. Ez egy dara big

sikerült is. De aztán egyszerre csak valahol baloldalt lövöldözés támadt, emberi ordításokat is lehetett hallani, és rögtön utána meg szólaltak mögöttünk az ágyúk. Lövedékeik búgva sisteregtek át a fejünk fölött, s elöl, nem is olyan messze, nagyokat pukkanva értek földet. Nyomban rá előlről is ágyúzni kezdtek, és megtelt az erdő szörnyűséges robbanásokkal. Fák recsegték, emberek üvöltöttek, fekete füst lepte meg a levegőt, és alig lehetett valamit látni. A főhadnagy úr belefújt a sípjába, és mi rohanni kezdtünk előre. Fekete gödrökön, kidúlt fákon ugráltunk keresztül. A föld reszketett alattunk, a levegő villámlott, és a szörnyűséges zajban az ember saját lihegését nem hallotta. Valahol a közelben puska lövések csattantak.

Golyók pattantak a fatörzseken és sivitva vágódtak föl a magasba.

Itt-ott egy-egy ismerős embert láttam lapulni a földön, vagy a fák mögött, akik vaktában lövöldöztek előre.

- Mi a fenére lőttök? - ordítottam oda nekik.

- Bújj le! - kiáltották vissza - tán nem ment el az eszed?!

De nekem elment az eszem. Körülöttem csupa robbanás és golyósivítás volt az egész erdő, és én nem tudtam, hogy mindez nekem szól. Hogy engem akarnak elpusztítani ezek a lövések, és ettől vak düh fogott el. Látni akartam azokat a bujkáló lövöldözőket, akik így kerestek engem a golyókkal, messziről, vaktában és gyáván. Látni akartam, a keserúségit neki, hogy ki az a bitang, aki ilyen gyilkosan tör a halálomra, s valósággal izzott már a kezemben a puska, hogy én is a vállamhoz kaphassam, s odalóhessek vele valakire, aki ezt a gázságot csinálja. Aztán egyszerre csak megláttam az első oroszot.

Nem is az embert láttam meg tulajdonképpen, hanem a mozdulatot, ahogy egy felém irányított puskacsó megmozdult az előttem lévő bokorban, füst csapott ki belőle és a fülem mellett elzúgott egy lövés. Meg sem álltam jóformán, nem is gondolkoztam, csak fölkaptam a puskámat és odaeresztettem a lövést egy arasszal a puskacsó fölé. Egy emberi hang fölördített, és a puskacsó eltűnt a páfrányok között. Néhány ugrással ott voltam. Egy fatönk mögött egy ember feküdt. Sovány volt és kicsi, egyenruhája föld színű és rongyos. Hanyatt feküdt és kezét a mellére szorította.

Piszkos volt a keze és véres, és láttam, ahogy a vér végigfolyt a kezén és a ruháján. A szeme nyitva volt és engem nézett vele. Rémület volt a szemében.

Egy pillanatra megtorpantam mellette, és az volt az első gondolatom, hogy segíteni kellene ezen az emberen. De akkor kiugrott egy fa mögül egy másik és felém dobott egy kézigránátot. Földre vetettem magam, oda a lelőtt ember mellé. A kézigránát nekiütődött egy fának és fölrobbant. Abban a pillanatban lőttem én is, és az ember, aki a kézigránátot dobta, megfordult a sarka körül, mintha el akart volna szaladni, aztán arccal a földre zuhant.

Azt hiszem, egészen elvesztettem az eszemet. Csak rohantam vakon előre, és körülöttem ropogott, süvöltött és zúgott az erdő. Fák hasadtak ketté, láng és füst szökött a magosba, és én kirohantam, és a fogaim csikorogtak a dühtől. Ölni akartam. Mindenkit meg akartam ölni, aki ott előttem orozva lapult és reám lövöldözött, ágyúkkal, géppuskákkal és mindenféle pokoli fegyverekkel, melyeknek zajától a föld is hasadt ketté a lábaim alatt. Csak arra emlékszem, hogy mögöttem emberek rohantak és ordítottak. "Szorítsd, az anyád!" "Ne hadd!" "Nyomd ki a belit!" És rettenetes káromkodások hördültek, és én tudtam, hogy azok ott a hátam megett az én embereim, az én fajtám, az enyimek.

Csak arra emlékszem vissza, hogy emberi alakok mozdultak előttem, és én lőttem, újra lőttem, lőttem és töltöttem, és közben rohantam előre. Talán ordítottam én is, de arról nem tudtam semmit. Halottakon és jajgató embereken ugráltam át, eltorzult arcokat láttam és kidülledt szemeket, és vért és feltúrt földet, és kettéhasadt fákat és emberek hátát földszínű egyenruhákban, akik menekültek előlem a fák között, és én lőttem reájok, vadul, ész nélkül, célzás nélkül már, és valahányszor egy a futók közül ott elöl elesett, valami fölujjongott bennem.

Nem is tudom, hogyan lett vége. Egyszer csak ott álltam egy széles irtás sarkában, előttem egy ágyú csöve ágaskodott, és az ágyú mellett egy tucat ember feltartott kézzel állott. Mellettem megszólalt egy golyószóró, és amikor odanéztam, egyik szakaszvezetőnket láttam a golyószóró mögött hasalni. Az irtás túlsó oldalát lőtte. De túlról már nem lőtt vissza senki.

Ennyire emlékszem vissza abból az első harcból, ami a tizenharmadik napon történt. Annak a sovány kis embernek az arcára, aki a tönk mögött feküdt, s akinek a véres keze görcsösen és gyá- moltalanul szorította a sebet... a sebet, amit az én golyóm ütött. A zajra, a felcsapódó lángokra, a füstre, a rohanásra, és arra, hogy lődöztek reám és én is lődöztem másokra, és hogy sokan elestek futás közben. Aztán a főhadnagy úr odajött hozzám, megölelt és azt mondta, hogy hős vagyok. Később a százados úr is kezet fogott velem, megveregette a

vállamat és azt mondta, hogy előléptetnek soron kívül szakaszvezetőnek és fölterjesztenek nagyvezetőre. Én nem értettem, hogy mi bajuk van velem. Hiszen nem tettem semmi különöset, csak előre mentem, amikor azt parancsolták, hogy előre kell menni. Hogy közben megvadultam a sok lövöldözéstől. Arról én nem tehetek. A legjámborabb ember is meg kell vaduljon olyankor, azt hiszem. És én nem tartoztam a jámbor emberek közé, hiába. De hős? Nem. Hős, az nem vagyok.

Onnan tudom, hogy nem vagyok hős, mert attól a naptól kezdve kegyetlenül félttem, valahányszor támadásra parancsoltak. Első nap valószínűleg azért nem félttem, mert még nem tudtam, hogy mi az, amikor az emberre vadásznak, puskával, kézigránáttal, gépfegyverrel, ágyúval és Isten tudja mi mindennel még. De aztán láttam és megértettem. És hiába ölelt meg a főhadnagy úr, hiába veregette a vállamat a százados úr és ígért előléptetést, meg ezüst vitézségi érmet, én nem tudtam egyébre gondolni, mint annak az orosz embernek az arcára, akit elsőnek lőttem le. Sovány, rongyos ember volt. Szegényember, mint én, és velem egykorú. Talán neki is volt egy Andriskája valahol és egy belcsuji kis háza, ahova soha többé nem térhet vissza, mert én lelőttem szegényt. Napokon, heteken át láttam magam előtt a kezét, ahogy rátapadt a sebre, és a sovány ujjak között csorgott ki a vér. És arra kellett gondolnom mindig, hogy éppen úgy találhatott volna az ő lövése is, és akkor én feküdtem volna úgy, annak az idegen erdőnek a földjén. És arra kellett gondolnom folyton, hogy milyen hamar hal meg az ember. Milyen könnyen jöhet az egész, szinte véletlenül. Nem, semmiképpen sem voltam hős. Kivert a verejték, ha arra gondoltam, hogy milyen könnyen eltalálhat egy golyó. Én minden támadás előtt arra gondoltam. Minden közeledő lövöldözésnél arra gondoltam. Nem, nem voltam hős.

De mentem előre, ha úgy kívánta a tisztesség és a becsület, és nem szaladtam el, ha az ellenség támadott, hanem álltam egyhelyben és lőttem reájok, amíg csak egy töltényem is volt. Mert úgy kívánta a hűség. Pedig Isten látja lelkemet, minden voltam, csak nem hős. Mások talán hősök voltak, az lehet. De én izzadtam és reszkettem, valahányszor arra került a sor, hogy odatartsam az életemet a golyók elé. Lehet, hogy mások hősök voltak. De én nem, az biztos.

Mégis szakaszvezető lettem, és megkaptam a nagyvezetőt. Pedig nem előre haladtunk akkor már, hanem hátra. És minden éjszaka jöttek az oroszok, úgy jöttek, mint a sáskák, és mi hiába tartottuk magunkat reggelig: reggelenként jött mindig a parancs, hogy hátra, hátra. A főhadnagy úr azt mondta ilyenkor: - valahol megint áttörték a vonalat - és káromkodott. És mi mentünk hátra.

Mire a nyár elhaladt, ott álltunk a hegyek lábánál, és tudtuk, hogy azok már a mi hegyeink. A hazánk volt ott, a hegyek mögött és minden, ami együttvéve ezt a szót kitöltötte: a házunk, az otthonunk, a családjunk, a rend, a béke, a törvény és a szabadság, minden, ami a mienk volt. Felnéztünk a hegyekre és azt mondtuk: most már aztán nincs tovább. Tovább nem lehet hátramenni. És álltunk a tüzet behúzott nyakkal, az ágyúkat, az aknavetőket, a géppuskákat, és a fogaink megcsikordultak, valahányszor fölbukkantak előttünk a föld színű egyenruhák. Gonoszak lettünk és elvadultak, akár a hegyi farkasok, s már én sem néztem többé a halottak arcát, csak az élőkét, akik fegyverrel törtek reánk, és a halálunk árán akartak bejutni a hegyeinken túlra, ahol a házaink álltak.

Nem tudom, mennyi ideig tartottuk magunkat ott, mert a napok összefolytak egy sűrű, maszatos, füstös, káromkodással és éhezéssel teletöltött időtömegevé, piszok, félelem és veríték mosta el a reggelek és esték határait. Annyit tudok csak, hogy egyszer szétfutott köztünk a hír, hogy a románok átálltak az ellenséghez, és akkor sokan káromkodtak és szidták az árulókat, sokan suttogni kezdtek arról, hogy a háborúnak most már vége lesz hamar, én pedig öcsémre gondoltam, aki megmondta volt két éve ott a belcsuji kaliba előtt, amikor a tönkön ültünk, hogy münk s a románok nem lehetünk barátok soha.

Aztán egy éjszaka jött a parancs: hátra.

A főhadnagy úr hozta ki közénk a parancsot, sápadt arccal és felkötött karral.

- Hova? - kérdeztük tőle.

- Hátra - mondotta -, be a hegyek közé. - Miért?

- Így parancsolják a németek.

Keserőség szorította össze a torkunkat. A németek. Nekik könnyű. Nekik még messze van a hazájuk. Nekik ott túl a hegyeken éppen olyan idegen marad a föld, mint itt. Harctér, semmi más. Ahol lehet rombolni, égetni, pusztítani, lökdösni az arcvonalat erre-arra. Nekik még messze van a hazájuk.

Keserőség mart mindannyiunkat. Volt, aki kiköpött és ocsmány káromkodással a

németeket szidta.

- A hegyek gerincén van az országhatár, fiúk - mondotta a főhadnagy úr -, azon túl egy tapodtat sem megyünk visszafelé, ezt megígérem nektek.

Fönt a Kelemen-Cserbükk tetején vetettük meg a lábunkat megint. Csákánnyal vágtunk földözéket a sziklákba magunknak. Tudtuk, hogy az ország határán vagyunk, s alattunk már a mi falvaink vannak. És emlékeztünk rá: a főhadnagy úr megígérte, hogy onnan már egy tapodtat sem megyünk visszafelé. És ezzel vigasztaltuk egymást: "a főhadnagy úr megígérte!"

Másnap már láttuk az oroszokat jönni. A keskeny hegyutakon páncélosok másztak föl fele, mint valami nagy laposhátú bogarak, és mi elszoruló szívvel néztük őket onnan fentről, és a főhadnagy úr azt mondta: - Nem baj fiúk, jön az új német fegyver! S innen már egy tapodtat sem megyünk visszafelé!

És mi hallgattuk a páncélosok távoli dübörgését, és az új fegyverről beszélgettünk, ami jönni fog és megmenti a falvainkat. A Cserbükkön már rőt levelük volt a fáknek, és én arra kellett gondoljak, hogy az üverekben bőgnek már a bikák.

Másnap este lőni kezdtek bennünket az oroszok aknavetőkkel. Lőttek egész éjszakán keresztül. Néha megpróbálták az állásaink közelébe jutni, de a géppuskáink mindannyiszor elkergették őket. Következő nap lőttek tovább. Harmadik nap megint. A negyedik este beborult az ég, és megeredt egy csendes őszi eső. Olyan sötét lett, hogy kinyújtott kezét nem láthatta az ember. És akkor ráncszakadtak az oroszok.

- Huri! Huri! - ordítottak mindenfelől, s a sötétség megtelt vakító robbanásokkal, színes rakéták tűzével, megtelt káromkodással, lőporfüsttel és fegyverropogással, vér és verejték szagával, nyögéssel, jajgatással, fenekedő ordibálással: olyan volt az az éjszaka, mintha az ördögök maguk gyilkolták volna egymást a sziklák között.

Nem tudom, hányszor törték be az oroszok, és azt sem tudom, hogyan történt, de mindannyiszor visszavertük őket. Mintha igazán az ősi legenda elevenedett volna meg, s Csaba királyfi hunjai vágtattak volna alá segítségünkre az égből, legalább is nekem úgy tetszett akkor. Borzalmas egy éjszaka volt, jaj, borzalmas egy éjszaka volt.

Aztán lassan virradni kezdett. Az aknavetők elhallgattak odalent. Beállt egy félelmetes és különös csend. Szürke arccal néztünk egymásra, akik még élünk. Kevesen élünk. S akik még élünk, véresek és tépettek voltunk magunk is, és öregek. Tíz esztendőre öregedtünk legalább azon az éjszakán.

A főhadnagy úr végigvánszorgott közöttünk. Felkötött karjából friss vér szivárgott, a lábát is húzta, szennyes zsebkendővel kötötte le térde fölött a sebet.

- Mi lesz, főhadnagy úr? - kérdeztük tőle - kapunk segítséget? - Egy tapodtat sem megyünk hátra, fiúk.

- Akkor jól van...

Tíz perc se telt, s ott volt a zászlóalj küldönc a paranccsal: visszavonulás.

- Egy tapodtat sem megyünk! - ordított rá elkékült arccal a főhadnagyunk.

- A hadosztálytól jött a parancs. A páncélosok áttörték a németek vonalát és bent vannak Csíkban!

A páncélosok bent vannak Csíkban... ennyit hallottunk csak. És megfagyott bennünk a vér.

- Nem megyünk vissza! - ordította a főhadnagy úr. - Nem megyünk! Megvédjük a hazánkat, ha minden német az anyja szoknyája mögé fut, akkor is! Nem megyünk!

És földhöz vágta a sapkáját, és letérdelt rá, és öklével verte a sziklát, és az arcán könnyek csorogtak végig, és az arca vad volt, mint a sebzett medvéké. És akkor megszólaltak újra az orosz aknavetők odalent, dördültek és hasadtak a sziklák, és a pokol föltámadott újra.

- Kitartani, fiúk, amíg meglátja az Isten! - lihegte csikorgó foggal a főhadnagy úr. - Amíg az Úristen meglátja!

És maga hasalt le a géppuska mögé.

Amíg az Úristen meglátja... meglátja-e? Én nem tudom. De a főhadnagy úr állotta a szavát, amit nekünk adott. Adjon az Úristen békeséges nyugodalmat neki, akár eltemették, akár ott hevernek a csontjai még ma is a Cserbükk tetején, ahol a géppuska állott. Ő nem ment hátra egy tapodtat sem. És sokan nem mentek hátra a fiúk közül, áldja meg az Isten az emlékezetüket.

Harmadmagammal lapultam egy gödörben és lőttem. Mindig csak célra. Emberre. Akik jöttek minden oldalról, jöttek és elestek, ki hanyatt, ki hasra, ki oldalt, és gurultak lefele a sziklákról, és mindig újak jöttek a helyükbe, mindig újak. Gondosan céloztam minden lövésnél, mert kevés volt a töltény, és minden lövésem talált. Harmadmagammal voltam. Aztán csak másodmagammal. Aztán egyedül. S nem úgy egyedül, mint aki magára van, hanem, mint aki

két halottal, két halott bajtárssal kucorog együtt egy gödörben, és néha rájuk lép és érzi ilyenkor, hogy testre lépett... testre, amelyik már nem él.

A sapkát levitte valami a fejemről, és éreztem, hogy meleg vér folyik végig az arcomon. Aztán ütést kapott a vállam s a bal karom, mintha megbénult volna tőle, alig tudtam emelni a puskát. Aztán már csak öt töltényem volt.

De a géppuska még szólott a tetőn, és amíg a géppuska szólott, addig tudtam, hogy a főhadnagy úr ott van, és tudtam, hogy nem megyünk egy tapodtat sem hátra, és nem engedjük be a pusztulást Anikóhoz. Aztán egyszerre csak elhallgatott a géppuska. És nekem már csak három töltényem volt.

Akna robbant a közelemben és egy kő az arcomba csapott. Vért köpött a szám, és azt gondoltam: a főhadnagy úr befejezte. És most én következem.

Nem féltem már. Nem volt mitől félnem többé. Tudtam, hogy mindennek vége van, s így nekem is végem kell legyen. Még három töltény, s aztán a világ befejeződik, ennyit éreztem. És a fáradtságon át valahonnan messziről eszembe jutott, amit egyszer a papunktól hallottam volt a templomban: hogy a halálon túl van még egy másik élet. És arra gondoltam, hogy ha ez igaz, akkor ott majd bizonyára újra találkozom Anikóval, Andriskával és a havasokkal.

Három töltényem volt. És újra jönni kezdtek a földszíni egyenruhások a szétlőtt fák és véres sziklák között, jöttek és lövöldöztek vaktában, és tőlünk már nem lőtt vissza senki, csak én. Háromszor lőttem vissza. Aztán felsóhajtottam, letörültem arcomról a vért, a puskát megfordítottam, megmarkoltam ép jobb kezemmel a csövét, mintha baltát markolnék meg, s vártam.

Lövöldözve jöttek fölfele az oroszok. A fejem zúgott, s hideg veríték lepte el a hátamat, mert a halálra gondoltam. Rettenetesen egyedül voltam. Két bajtársam nyitott szájjal és görcsbe merevedve feküdt a gödörben, és a szemük félelmetes egykedvűséggel nézett el mellettem a semmibe. A semmibe. A semminek az árnyéka borult fölém, súlyosan és sötéten, ahogy ott álltam, behúzott nyakkal, és markoltam a puskacsövet.

Aztán megláttam egy embert abban a föld színű egyenruhában, ahogy kimászott a gerince és vadul nézett maga köré. Puskáját a hóna alá szorította és életet keresett, amit el lehetett volna még pusztítani. Lehúzódtam a gödörbe és vártam. Az ember egyenesen felém jött. Láthattam tisztán az arcát: sárga volt és tele apró ráncokkal. Gyér sörték meredeztek az állán, a szemei keskenyek voltak, ferdék és gonoszak. Arra gondoltam: ha ez az ember életben marad, egyenesen a Belcsujba megy, és megöli Anikót és kicsi Andrist. És hogyan öli meg őket... hogyan...! Valami kétségbeesett düh fogott el ettől a gondolattól. Hogy én itt kell meghaljak, és ez az ember elmehet Anikóhoz, és azt tehet velem, amit akar, mert én nem leszek ott, hogy védelmére keljek. Valami vak düh fogott el. Csak arra emlékszem, hogy felordítottam, kiugrottam a gödörből, és mielőtt az ember rám lőhetett volna, lesújtottam reá a puskámmal. Hallottam recsegnit a koponyáját, és az ember előre zuhant, a lábamhoz.

Ordítózást hallottam. Emberek rohantak felém, oroszok. Fölkaptam a földről az elesett idegen puskát és löni kezdtem rájuk. Egy golyó föltépte a mellemen a zubbonyt és az inget, és égő csíkot hasított a bőrömmön. Hirtelen Anikó jutott megint az eszembe, és az, hogy úgysem tudom valamennyit megölni. Megfordultam és futni kezdtem az erdő felé. Hallottam magam mögött az ordibálást és a lövöldözést, és golyók sivítottak körülöttem. De aztán elértem a fenyvest és belevetettem magamat a sűrűségbe. Nem néztem a lábom elé. Rohantam és csörtettem, mint egy megriasztott állat. Nem kerestem ösvényt, csapást, nyiladékokat. Csak rohantam vakon lefele. Valami szörnyűséges félelem ült a tarkómon és hajtott. Kergetett. Zuhantam, felkeltem, rohantam tovább. Lefele. Sziklákon és sűrűségeken keresztül. Lefele. Mindig csak lefele. Amerre éreztem, hogy messze alatt, valahol a Marosnak kell folynia, és túl azon van a Belcsuj, és a Belcsujban egy ház, és nekem el kell jutnom ahhoz a házhoz, mindenáron.

Már régen nem hallottam sem lövöldözést, sem kiabálást, és még egyre futottam. Hasadt ketté a tudóm, de a rémület ott dobolt a fülemben és űzött, sűrűségeken, sziklaoldalakon, patakmederben lefelé. Aztán egyszerre csak egy szélesebb patakhoz értem, és megláttam egy sor embert, ahogy lassan haladtak a patak mentén alá. Az én ruhámat viselték, csak annyit láttam, más semmit. Azt hiszem, kiáltottam valamit feléjük, de nem hallottam a saját hangomat. Csak azt tudom, hogy futni akartam még, de megbotlottam valamiben és elestem. Aztán nem emlékszem, hogy tovább mi történt.

Mikor magamhoz tértem, egy tisztáson feküdtem a földön és a vállam sajgott. Körülöttem többen feküdtek még, és néhány ember kötszerekkel a kezében járkált közöttünk. A vállamon kötés volt, a fejemen is és a derekamon is. Szomjúságot éreztem, mintha az ajkaim hasadtak

volna szét a forróságtól. "Hé!" - akartam kiáltani -, "vizet adjatok!" de nem ismertem rá a hangomra. Csak valami nyögés szakadt ki a számon, mintha a nyelvem bedagadt volna.

Valaki odajött hozzám, és láttam, hogy századosi rangjelzése van. Egy orvos-százados volt.

- Mi a baj? - kérdezte.

- Vízet - nyögtem ki nagy nehezen a szót. A százados odaszólt valakinek, és egy kulacsot nyomtak a számhoz. Talán életemben nem ízlett még víz olyan jól, mint akkor. A százados lehajolt hozzám és fejcsóválva kérdezte:

- Hát érdemes volt? Ember, ember, hát érdemes volt?

Akkor még nem tudtam, hogy mit akar ezzel mondani, és nem is nagyon értettem a szavait, mert valami rettenetes álmoság fogott el újra. Nem tudom, mennyi ideig aludhattam ott a földön. De amikor fölbredtem, csillagos éjszaka volt, és a hold éppen kelőben a fenyők mögött. Éreztem arcomon a harmatot és ez jólesett. Megmozdultam. Szerettem volna átfordulni a másik oldalra, de vállamba belenyilalt a fájdalom és ettől felnyögtem. A hangra valami megmozdult a közelemben, és az éjszaka sápadt világosságában egy embert láttam, aki az alvók között lassan felém jött. A fejemen megállt, és lehajolt.

- Ébren vagy? - Igen.

- Fáj valami? - Hát bizony...

Az ember fölsóhajtott.

- Emberek, emberek... hát érdemes volt ennyi nyomorúságot magatokra venni?...

Megismertem a hangját. Az orvos-százados volt. Leült mellém a földre.

- Szép, derék ember - mondotta -, szép, egészséges magyar élet... van családod?

- Van.

- És mégis?...

Nem értettem a kérdést. Néztem rá, és nem értettem.

A hold előbújta a fák mögül, és megvilágította az arcunkat.

- Nesze egy bagó - mondotta, és a számba nyomott egy cigarettát. Fölkattintotta az öngyújtóját, és a kis láng fényénél láttam, hogy az arca fáradt és szomorú. Egy ideig szótlanul nézett maga elé, aztán elkezdte.

- Családod van és mégis... na jó, az ezred hőse vagy, szakaszvezető lettél, vitézségi érmet kaptál, meg minden. Ez a cirkusz esetleg eltarthat, mondjuk, még egy fél évig. Közben őrmester leszel, és a melledet megtöltik mindenféle fityegőkkel... de azután? Gondoltál arra, hogy mi lesz azután?

- Megnyerjük a háborút - feleltem nehezen mozgó nyelvvel, de éreztem magam is, hogy amit mondok, az szálnalmas és szomorú. A százados sóhajtott.

- Ezt mondjátok mind. Makacsul, akár a gyermekek. Hát nem tudjátok, hogy ez a háború veszített háború volt már akkor, amikor elkezdődött? Nem tudjátok ezt?

- Már akkor? - nyögtem föl ijedten, és kapkodtam, hogy mondjak valamit, mert éreztem, hogy égnek bennem a szavak.

- Miért már akkor?

- Mert gonoszság volt a fegyverek mögött. Nem a te fegyvered mögött, nem úgy értem. Nem a katonák fegyvere mögött, hanem hátrébb. Egészen hátul. Ahonnan ez a háború kiindult. Ott gonoszság volt, igazságtalanság, gyűlölet és bosszú. És ahol ilyen dolgok vannak a fegyverek mögött, ott nem győzhetnek a fegyverek. Ezt tudnotok kellett volna, mielőtt...

A hold megvilágította a tisztást. Néma testek heverték szerteszét, akár a halottak. Csak a százados ült egyedül ott mellettem, és a feje belerajzolódott a csillagos égbe.

- Tudom, mit akarsz mondani - folytatta, mintha megérezte volna a bennem háborgó gondolatokat -, hogy vajon a másik oldalon csupa tisztesség, igazság és szeretet van-e a fegyverek mögött? Hát nem. Ott is csak a gonoszság van, igazságtalanság, gyűlölet és bosszú. Talán még több gyűlölet és több igazságtalanság. Ezt majd a végén tudjuk csak meg. Azonban van a háborúnak egy törvénye, amelyik így szól: a tiszta fegyverek győznek a szennyes fegyverek fölött. Ha azonban egyik sem tiszta a fegyverek közül, akkor mindig a nagyobbik gonoszság és a nagyobbik gyűlölet győz. A szentek tisztasága és szelídsége legyőzi a vadállatokat, legalábbis így tanítják ezt, de ha két vadállat küzd egymással, akkor mindig a vadabbik vadállaté a diadal. Ha két barbár visel hadat egymás ellen, a barbárabbik nyeri meg azt. Így tanítja a történelem. Vagy tisztábbak kellett volna legyünk, vagy barbárabbak. De így... félúton a kettő között... ezt tudnotok kellett volna már az elején.

Elhallgatott, és egyszerre rettenetes, siket csönd lett, és újra föltámadt bennem az a szörnyűséges félelem, amit akkor éreztem, amikor a Cserbükkről rohantam lefele a sűrűségben.

- És most mi lesz? - kérdeztem, mert csak ez érdekelt, más semmi.

- Hogy mi lesz? Ez a háború eltart még talán néhány hónapig. Ha nem jön meg előbb az eszetek, talán egy évig is. Mentől tovább tart, annál rosszabb lesz. Annál több lesz a halál, a pusztulás, a föléggett falu, a rombadőlt város, a legyilkolt asszony és gyerek. Annál kevesebb magyar marad, minél később jön meg az eszetek.

Felkönyököltem. Nem is éreztem már a fájdalmat a vállamban, annyira összepréselt belül a kétségbeesett rémület.

- Hát mit kellene tenni, százados úr kérem? Nem lehet segíteni már? Ha mind belehalunk is, csak otthon ne.

Szinte haragosan vágott a szavamba.

- Mind belehalni, azt igen, azt tudtok. Nem gondolod, hogy ha mind belehaltok, akkor nem marad magyar? Nem fiam, segíteni már nem lehet. Már csak annyit lehet még tenni, hogy az ember véget vet ennek az értelmetlen öngyilkolásnak, leteszi a fegyvert, leveti az egyenruhát és hazamegy. És igyekszik otthon menteni, amit még lehet. És igyekszik elviselni azt, ami jó. És igyekszik, hogy valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövő. Ahogy lehet. Érted, fiam? Ahogy majd lehet...

- De ha egyszer kieresztjük a fegyvert, százados úr, akkor talán soha többé nem markolhatjuk meg! Én ezt tudom!

- Honnan tudod?

- Székely vagyok, százados úr, kérem, én ezt tudom! A százados hallgatott egy ideig, aztán megkérdezte. - És ha nem jut többé fegyver a kezetekbe, az baj?

- Baj bizony, nagy baj. - Miért?

- Mert akkor végünk van nekünk. Akkor kipusztítanak rendre mind egy szálíg! Én ezt tudom...

- Kicsodák, te?

A százados hangja türelmetlen volt. Ránéztem.

- A világ. A többi népek. A románok, meg az oroszok, meg mindenki, aki ránk teheti a lábát!

A százados legyintett.

- Ugyan. Azok az idők eltelték már fiam, amikor egy népet ki lehetett irtani. Ma már a civilizáció összébbr kalapálta az emberiséget. Van nemzeti jog, van szabadságvédelem és demokrácia, és nemzetközi egyezmények védik a kis nemzetek emberi jogait...

Így beszélt a százados úr, és én hallgattam. A hold egyre följebb hágott, és olyan volt tőle az erdő, mintha kísértetek kertje lett volna, félelmetes és hátborzongató. Soha nem éreztem még ilyennek az erdőt, és tudtam, hogy ez azért van, mert valami rettenetes csapás szakadt reánk, és mi csak vonaglunk alatta, mint a kísértetek, akik már nem élők ugyan, de még nem eléggé halottak ahhoz, hogy nyugodni tudnának.

Később adott még egy cigarettát, aztán fölállt.

- És a százados úr miért nem ment haza? - kérdeztem meg tőle.

- Mert nekem az a kötelességem, hogy benneteket gyógyítsalak.

- Lássá - mondtam -, nekünk meg az a kötelességünk, hogy verekedjünk s meghaljunk a hazáért.

- Nektek az a kötelességtek, fiam, hogy éljetez és dolgozzatok a családotokért és a magyar jövőért - felelte szigorúan és keményen, s azzal otthagyt.

Én még sokáig hevertem nyitott szemmel, és néztem a csillagokra, amelyek békések voltak és szelídek, mint mindig, és arra gondoltam, hogy talán ennek a százados úrnak mégis igaza van. És ha igaza van, úgy az nagyon-nagyon szomorú nekünk, székelyeknek. Mert ez azt jelenti, hogy az életért újra szabadsággal kell megfizessünk, mivel vérünk nincsen elég.

IV.

Ha szigorúan becsületes akarok maradni önmagammal szemben - és ugyan kivel legyen szigorú az ember, ha nem elsősorban önmagával -, akkor azt kell mondanom, hogy katonaszökevény lettem. Mert a háború még tartott, és engem nem szerelt le senki, mégcsak nem is szabadságot. Hadifogságba se kerültem. Egyszerűen otthagytam az egészet, és ezzel megszegtem az eskümet, amit hazámnak és fellebbvalóimnak tettem volt.

Ez a harmadik napon történt, hogy ott feküdtem a tisztáson. Födél nem volt fölöttünk, még csak egy sátor sem. A százados úr néhány emberrel összerótt valami kalibát, s a súlyosabb betegeket bezúfolta oda. De az én lövéseim nem voltak veszedelmesek, s így nekem már nem jutott hely a födél alatt. Többen hevertünk ott a gyepon, összebújva, hogy beszélgetni tudjunk. És a harmadik napon megeredt ránk az eső.

A százados úr kijött hozzánk az esőbe, megnézte még egyszer a sebeinket, aztán azt mondta:

- Ti legjobban tennétek, ha elmennétek haza. Ki hova való. Ott jobban megkúrálhatjátok magatokat, mint itt, s ki tudja... talán szükség is van reátok otthon.

Mi összenéztünk, s valaki megkérdezte:

- Szabadságot kapunk a százados úrtól? Az ránézett a kérdőre és megcsóválta a fejét.

- Hát még mindig nem tudtok a magatok lábán járni? A háború elveszett. Erdélyben bent van az orosz, mit akartok még?

- S a zászlóalj? - hördült föl valaki, - az ezred? A százados vállat vont.

- Mit tudom én. Alattunk a Marosvölgyben oroszok vannak már. Bármikor ránkbukkanhatnak, s akkor hadifoglyok vagyunk mindannyian, akkor jöhettek velem Szibériába. De tőlem csináljatok, amit akartok. Én csak tanácsot adtam.

Azzal otthagytott bennünket az esőben. Szótlanul ültünk, és nem mertünk egymás arcára nézni. Az eső hullott, hullott. Apró szemű, hideg eső volt, őszi eső. Áztunk, áztunk és nem mertünk egymás arcába nézni, hogy ne kelljen meglássuk egymás szemében a saját gondolatainkat.

- Az Úristen se tudja már, hogy mit cselekszik - nyögött föl valaki egy idő múlva, és nem mert rá felelni senki. Csak sok-sok idő után morogta valaki:

- Ejszen mégis a kommunistáknak lesz igazuk, s nincsen is Isten...

Nincsen Isten... kavargott, mart az elsőhajtott szó, belénk tépett és véresre szaggatott valamit bennünk, de hallgattunk és vedlettük a kétséget és a keserúséget, ami elborította körülöttünk a világot. Az eső esett, lucskosra áztatta egyenruhánkat, bőrünkön éreztük a nyirkos őszi magányt és azt, hogy nincsen Isten. Aztán két ember szó nélkül felállt és elindult az erdő felé. Valamennyien utánok néztünk, amíg el nem nyelte őket az eső s a fák. És éreztük, hogy nem lehet tenni semmit. Összetalálkozott a tekintetünk, valamenynyiünké. És egyszerre tápáskodtunk föl mind. Valaki sóhajtott.

- Hát így végezzük, lám...

Hát így - gondoltuk valamennyien magunkban, és felsóhajtottunk hozzá -, hát így. Ki hitte volna! Aztán megindultunk mi is az erdő felé, és lábunk alatt szortyogott a gyepe, és nem néztünk egymásra, csak az ázott őszi gyepepet néztük a lábunk alatt.

Aztán a gerinceken rendre elváltunk egymástól. Nem is váltunk el, csak elszakadoztunk, mint az olyanok, akiknek nincsen több közük egymáshoz, és restelik a búcsúszót. Mire a falu fölé értem, késő este volt már. Magamra maradván álltam a Lisztes gerincén, s néztem alá a völgybe, ahol hallani lehetett a Marost, és látni lehetett a pislogó kicsi fényeket, amikkel a falu virrasztotta az őszt és az esőt. Különös érzés volt, ott állani fönt a hegyen, és figyelni a falura. Sebesülten, fegyvertelenül, szakadt katonaruhában, egy vesztett háborúval a vállaimon. Néha gépkocsik dübörögtek végig a völgyön, fénykévéjük megvilágított egy-egy darabot a Maros partjából, és én tudtam, hogy akik azokon a gépkocsikon ülnek, földszínű egyenruhát hordanak, azt a bizonyos egyenruhát...

Nyugat felől néha ágyúszó hallatszott, tompán és messziről már, és én próbáltam fölbecsülni a távolságot, amit a hang átívelt az eső csöndjén, és azt gondoltam: Szászrégen...? Vásárhely...?

Aztán leereszkedtem a faluba. Már csak itt-ott égett fény az ablakokban. És olyan csönd volt, hogy fájni lehetett tőle. Kutya sem ugatott. Mintha kivesztek volna mind a kutyák a faluból. Egy ablakon benéztem, ahol égett a lámpa. Ismertem a családot, amelyik ott lakott, az ember napszámosa volt a fűrésztelepnek. A szűk kis szoba közepén ravatalon kiterítve feküdt az asszony, a napszámos felesége. Egy anyóka kuporgott virrasztva a ravatal lábánál, és a

szája mozgott, mint aki imát mormol, vagy átkozódik. Az ágyon két gyermek aludt.

Továbbmentem. Idébb egy másik ház ablaka is világos volt, s benéztem oda is. Halottat virrasztottak, s egy leány volt a halott. És halottat virrasztottak a harmadik és a negyedik házban is, és mind leányok meg asszonyok voltak a halottak, s a virrasztók vének, akiknek úgy mozgott a szájuk, hang nélkül, a ravatal mellett, mint aki imát mormol, vagy átkozódik.

Rettenetes volt. Árkokon szöktem át és kerítéseken másztam keresztül, hogy benézhsek az ablakokon, ahol égett a fény, és sehol egy kutya meg nem ugatott, sehol rám nem kiabált a gazda, akárha egy halott falut jártam volna, ahol már csak ravatalok maradtak és virrasztók a ravatalok lábánál. Aztán föltűnt a Durdukásék háza, és annak is világos volt az ablaka.

"Julika" szorult össze bennem a rémület és az ablakhoz szaladtam. De ott bent nem volt ravatal. Egy asztal volt és az asztalon bor és az asztal körül emberek. A gerendáról közéjük lógott a lámpa és láthattam tisztán az arcokat. Ott ült az öreg Durdukás és a fiatal Durdukás, mind a kettő román nemzeti ruhában, és a kezükben egy-egy pohár. És ott ült még három ember, és azoknak is pohár volt a kezükben, és ittak és nagyokat röhögtek. És azon a három emberen egyenruha volt, olyan színű, mint az enyém, és mégis más: azok ott bent román katonák voltak.

Néhány percig álltam az ablak előtt, de Julikát nem láttam sehol. Pedig szerettem volna szót váltani vele, megtudni, hogy mi volt, hogyan volt, de bent katonák ültek, ellenséges katonák, és Julikát nem láttam sehol. Aztán egyszerre csak kinyílt a belső szoba ajtaja, és az ajtó sötétjéből kilépett még egy ember. Egy testes, kövér ember. A torkomat összeszorította újra valami. Az emberen az a bizonyos egyenruha volt, az a bizonyos. Orosz katona volt. Tiszt lehetett, vagy talán altiszt. Odalépett az asztalhoz, fölvetett egy poharat, szólt valamit és ivott. Arca vörös volt, szeme kidülledő, zubbonya kigombolva. A másik három harsányan nevetni kezdett, és az egyik közülük megveregette a fiatal Durdukás vállát és mondott neki valamit. Durdukás arca kivörösödött, aztán a poharához nyúlt, és szó nélkül ivott. Én a félig nyitva hagyott ajtó sötétjére meredtem és a kezem ökölbe szorult. És tudtam, hogy ott a sötét szobában Julika van.

Néhány pillanatig még ott álltam az ablak előtt, mintha odaragadt volna a lábam. Még láttam, ahogy az egyik román katona felkelt az asztaltól, és csúnya vigyorgással az arcán megindult a nyitva hagyott ajtó felé. A sógorom fölugrott és elébe akart állani, de a másik kettő lenyomta a székre, és röhögve öntötték a szájába a bort. Öreg Durdukás szomorúan lógó fejjel nézett maga elé, az orosz szétvetett lábakkal állt és röhögött, és a sötét szoba ajtaja lassan becsukódott a román katona mögött. Nem bírtam tovább. Szinte futva indultam ki a pokollá lett faluból, föl a Belcsujba.

Félelmetes, különös éjszaka volt az. Hold nem világított. Esett az eső. Az ég fekete volt, és úgy éreztem, hogy a tarkómra nehezedik. Komor volt a patak zúgása is, és vize feketén hömpölygött tova a kushadó kövek között. Feketék voltak a fák is két oldalon, s úgy állottak ott, mintha valami rettenetes titokról tudtak volna. Az eső kopogott rajtuk, és ők némák voltak mégis. A fák. És valahol baglyok szóltak. És nem úgy szóltak, mint máskor. Nem úgy. Nem tudom megmondani, hogy mi volt abban az éjszakában, de volt valami. Ami megszorította a torkomat, és amitől a szívem alig mert verni, és amitől a lábaim szinte futva vittek fölfele, remegve és futva. A sziklák fenyegetően meredtek föl a patak két oldalán, és az erdő tele volt titokzatos nessel, borzalmas tudásnak neszével, és én futottam, és a szívem a torkomban vert, és izzadság csurgott végig a testemen, s a fogaim vacogtak mégis.

Aztán ott voltam. Az eső nem esett már. Csönd volt, csak a fák csöpögtek halkán, és a fák között megállt a köd. Kiléptem a tisztásra és a tisztás sötét volt. Nem égett lámpa. Minek is égne, hiszen késő van, nyugtattam meg magamban a fölvacogó félelmet, és mentem fölfelé a tisztáson, és szemem a sötétség mögött a ház ismert vonalait kereste.

És akkor egyszerre megéreztem a szagot. Azt a bizonyos szagot, amikor megszenesedett fára és kihúlt hamura harmat hull, vagy eső esik. Azt a kesernyés, holt szagot, amit kihúlt tüzek párologtatnak magukból őszi esők után, nyirkos éjszakákon. És meg kellett állnom, mert a lábaim reszketni kezdtek és nem akartak engedelmeskedni.

Aztán nagyon lassan közelebb mentem a szaghoz. És aztán ott álltam egy sötét, fekete halom előtt, és tudtam, hogy az a fekete halom valamikor a házam volt. Csak álltam és néhány percig nem gondoltam semmire. Néztem az éjszaka sötétjében azt a szörnyűséges halmot, az egymásra hullott üszkös gerendákat, a hamut és a pernyét, és a lelkem megtelt azzal a keserű szaggal, amit az üszkös gerendák árasztottak, azzal az elhagyatott, árva szaggal, és én leültem a földre, és a fejemet a két tenyerembe fogtam, és arra gondoltam, hogy igaza volt annak, aki azt mondta: nincsen Isten. Mert nincs Isten, nincs többé. Volt, de

már nincs. Lelőtték, fölégették, szétágyúzták, nincs. Semmi sincs. A világ befejeződött.

Csönd volt. Ültem a földön. A föld nyirkos volt és elhagyott. És arra gondoltam, hogy milyen szépen süttött a nap, amikor a fatörzseket ácsoltam a házhoz, és milyen jó meleg illata volt a frissen ácsolt fának. És a virágokra gondoltam, amik akkor nyílottak, amikor Anikót először lehoztam ide, megnézni az épülő házat... és arra gondoltam, amikor olyan bolondul kergetőztünk azon a napon, és a vízre gondoltam, a forrás vizére, ahogy az Anikó bőréen csillogott. Sok mindenre gondoltam még. Aztán egy szél jött az erdőn fölfele, és az erdő zúgni kezdett tőle. Ettől megrázkódtam és azt mondtam magamban: hát jó. Majd építünk másikat. Azzal fölkeltem a földről, kikerültem a ház fekete romjait, és megindultam át a hegyen Fileházára.

Ahogy ma visszagondolok rá, különösnek tűnik. De egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy Anikót esetleg nem lelem ott Fileházán, az öregeknél. Olyan természetes volt, hogy ha nincs a Belcsujban, akkor csak Fileházán lehet, és még azt gondoltam magamban: milyen okosan tette Anikó, hogy átment a gyerekekkel a szüleihez. Nem, igazán nem lehetett még gondolni sem arra, hogy máshova is mehet a Belcsujból egy asszony a gyerekével, az én asszonyom az én gyerekemmel.

Egész úton arra gondoltam, hogy ezen az őszön már nem tudom fölépíteni az új házat. Majd tavasszal. A tél beállta előtt még ledönthetem a fákat, talán egy részüket ki is faraghatom. Addig Anikó s a gyerek ellehetnek Fileházán is. Aztán majd elvállik, hogy a vadórséggel mi lesz. Talán maradhatok. Legalább erdőpásztornak a községnél, mint apám. S ha nem, hát nem. Majd égetem újra a szemet, mint régen, s a puskámat bent tartom egy faodúban. Andriska valószínűleg román iskolába jár majd, mint annak idején én jártam, s reá is azt kiabálják, hogy kutya magyar. Ezeken gondolkoztam, amíg átmentem a hegyen, s aláereszkedtem Fileházára.

A hajnal derengeni kezdett, mikor a faluba leértem. Köd lapult a házak között, de a kutyák aludtak mind, s ember se mozdult még. Mikor apósoméék háza elé értem, a kapu fölött csupaszkodó borzas akácán megmozdult egy varjú. Nem szólt, csak elszállt, és a szárnyai nehéz suhogással verték a ködöt. Az akácáról vízcseppek hulltak alá, amikor beléptem a kapun.

Már az udvar közepén voltam, mikor a kutya a félszer alatt ugatni kezdett. Hiába pattintottam neki, nem ismert meg. Csak ugatott, rémülten és borzadva, mint az olyan kutya, amelyik halált szagol, vagy kísértetet lát. Idegen neki a katonaruhám - gondoltam. Fölléptem a tornácra és letöröltem a bakancsaimat. És arra gondoltam, hogy miképpen fog Anikó fölriadni az ágyból, fölriadni és a nyakamba borulni, és éreztem már orromban a hajnali asszony test jó meleg ágyszagát.

A kutya még mindig ugatott. És akkor, mielőtt a kezemet kinyújtottam volna, az ajtó megmozdult magától és lassan, félénken kinyílt. És az ajtóban ott állt az apósom. Ingben és gatyában, ahogy az ágyból kikelt.

- Adjon Isten! - köszöntem reá vidáman. De ő nem felelt, csak nézett. És iszonyúan sovány volt, ahogy ott állt, sovány és öreg. - Anikó alszik még?

Apósom nem felelt. Csak egy tétova, furcsa mozdulatot tett a kezével, egy rettenetes, szájalmas mozdulatot. Aztán rekedten és halkán mondta:

- Gyere, ha már itt vagy, gyere be.

És megindult előttem. És én mentem utána. Be a sötét házba. De nem éreztem a lábaimat, nem éreztem a mozdulataimat, nem éreztem semmit. A ház sötét volt és hideg. És tudtam, hogy Anikó nincsen benne.

Nem tudom, más is érezte már ezt: az ember alól egyszerre csak kiesik a világ. Az egész világ, a maga hegyeivel és templomaival, a maga szokásaival, a maga rendjével, a maga törvényeivel. Az emberek, a vágyak, az örömök, az aggodalmak: minden kiesik. És csak az ember marad, egyedül. Egyedül. Mint egy vadállat a sziklán, amelyiken semmi sincs, se fű, se bokor, se moha, csak áll magában, s körülötte köd, s a köd alatt félelmetes és fekete szakadékok. S az ember áll rajta, egyedül. Magányos sziklán egy magányos vadállat, akit már nem érdekel semmi, ami ezután következik. Hogy van-e mit enni, vagy nincsen mit enni. Hogy van-e hol meghúzódjék az eső elől, vagy nincs hol meghúzódjék. Hogy üldözik-e, vagy már nem üldözik. Mindegy. Az ember alól kiesik a világ, és az ember áll egyedül, és csak áll, és olyan, mintha hirtelen elfújtak volna egy gyertyát, ami az egész világnak addig a percig értelmet adott. És az ember áll a sötétben, a vaksötétben, és nincs sehol semmi, és nincsen értelme többé semminek.

Úgy álltam ott, amikor apósom elmondta a dolgot, Anikóval. Apósom ült az ágy szélén, és

én álltam. És a másik ágyban anyósom sírdogált csöndesen. Nem láttam a fejét, mert a dunyha alatt volt, csak a sírdogálását hallottam és a sóhajtásait. Álltam a szoba közepén, és a szobában hideg volt és homály. És apósom ült az ágy szélén, csontos, sovány lába kilógott a gatyaszárból, feje előrebillent, és a nyaka vékony volt és öreg. És mondta. És a hangja olyan volt, mintha nagyon messziről beszélt volna, vagy nagyon mélyről, és a szavai szakadozottak voltak, és nehéz köd ült közöttük, mint a sziklák között, a havasban, ősszel. És ahogy úgy elmondta az egészet, olyan egyszerű volt és olyan természetes, hogy szinte csodálkozni lehetett volna azon, ha nem úgy történik minden. De én nem csodálkoztam. Nem is szörnyülködtem. Nem sírtam és nem vertem a fejemet a falba, és nemátkoztam. Még csak az öklöm se szorult össze, és a fogaim se csikordultak meg. Csak álltam és hallgattam az apósom szavait, és szinte nem is figyeltem már a szavakra. Apósom pedig ült az ágy szélén, csupasz sovány lábai elé nézett a repedt deszkapadlóra, és mondta, mondta.

- Valami negyvenen lehettek, azt mondják... toprongyosak és gonoszarcúak, mint az emberré lett ördögök... Mikor másnap odaértem, még füstölögtek a gerendák... Hogy miképpen leltem meg őket, azt jobb, ha csak én tudom. Te ne kérdezd... jobb. Gödröt ástam nekik és beletettem őket a gödörbe. Egyedül voltam... és jobb volt az úgy, hogy egyedül voltam. A sírjukra keresztet tettem, jelnek, hogy megtalálhasd, ha... Hát hazatértél, látom. Gondoltam, nem térsz haza te sem, és talán jobb lett volna úgy... neked is. De hazatértél. S én most elmondottam neked, amit el kellett mondanom. Többet te ne kérdezz, mert... mert jobb, ha nem kell feleljek arra, amit kérdeznél... hát így. S akik még azt mondják, hogy ez háború, azoknak mondd azt, hogy ez a világ vége.

Ennyit mondott el apósom, ott a félsötét szobában, az ágyon ülve. És én nem kérdeztem többet, és ő nem kellett feleljen. Aztán kimentem a házból, s az ajtót betettem magam mögött. Úgy tettem be, mint aki sötétben maradt, s betesz maga mögött egy ajtót.

V.

Az első ember, akinek továbbadtam apósom üzenetét a világ végéről, Durdukás volt, az öreg.

Nem tudom, mennyi idő telt el közben. Egy nap? Két nap? Több? Arra eszméltem föl, hogy ott ülök a Belcsujban, frissen ázott földön, egy vékony kis fakereszt mellett, és éhes vagyok. Fájni kezdett a gyomrom az éhségtől és éreztem, hogy arcomon a bőr szárad rá a csontjaimra. Körülnéztem és megláttam azt a rút fekete halmot a tisztás közepén. Szél kavarta a halom tetején a pernyét és a szél süvöltött. A szürke égből hideg cseppek hullottak, és rettenetesen józan volt minden, és élő. Csak az a fekete halom nem élt, és a frissen ázott föld, amin ültem. És éhes voltam.

Végigkötortam üres zsebeimet valami ennivaló után. Ázott volt a ruhám. Aztán arra gondoltam, hogy valami vadat kellene szerezni, de nem volt puskám. Számba vettem, hogy kihez mehetnék, de csak Julika jutott az eszembe. Akkor fölkeltem és elindultam le a faluba.

Ma sem tudom, hogy délelőtt volt-e vagy délután. Az ég szürke volt és hideg cseppekben esett az eső. Szélrohamok rázták a fákat és a fák vacogtak, mint én. A falu üres volt. Csak egy vénasszonnyal találkoztam az utcán, de az rám sem nézett.

A hátsó ajtón nyitottam be Durdukásékhoz, a konyha felől. Julika a kemencénél állt és az ajtónyílásra felém fordult. Szemei vörösek voltak és az arca nagyon fehér. Amikor megismert, elsikoltotta magát és hozzám szaladt. Átölelte a nyakamat és sírni kezdett. Meg kellett támasszam a lábaimat, hogy el ne essek, olyan gyönge voltam.

- Jaj - zokogta Julika a vállamon - jaj, jaj...

Sokáig álltunk úgy a konyha közepén. Aztán Julika lassan levált rólam, és megtörülte szemeit a kötényével.

- Bár maradtam volna ott fönt nálatok - szipogta -, bár soha se jöttem volna ide... nem férfi ez, nem ember, hogy meg tudná védeni a feleségét...

- Adj ennem - szóltam rá, és leültem a padra. Julika rám nézett.

- Honnan jössz? - Adj ennem.

Nem kérdezett többet, hanem serényen megterítette az asztalt, kenyeret tett elém és szalonnát, és valami maradék levest. Amíg ettem, ott állt a kemence mellett és nézett. Csak nézett, és az arca ijedt volt és fehér.

Mikor bevégeztem az evést, megkérdezte: - Anikónál nem voltál még?

- Tőle jövök - feleltem, de a hang, amelyik a szavakat kimondta, nem az én hangom volt.

- Baj van vele...?

- Már nincs. Akit betettek a föld alá, azzal már nincs baj.

Egy pillanatig rám meredt, aztán elfordult a kemence felé, és hallottam, hogy sír. Később kiment a konyhából.

Mikor az öreg Durdukás bejött, én még mindig az asztalnál ültem és az üres tányért néztem. Durdukás megállt előttem.

- Hallom, hogy a feleséged... Ránéztem az öreg Durdukásra.

- Az az én dolgom, és nem a magáé - mondtam neki, és éreztem, hogy összeszorul az öklöm a fájdalomtól, s a körmeim a tenyerembe vésődnek.

Az öreg megcsóválta a fejét, morgott valamit, aztán egy széket vett és odaült ő is az asztalhoz.

- Bort hozzá! - szólt oda Julikának, aki az ajtóból nézett minket. Jó erős bora volt. Az első poharat némán ittuk ki. A másodikra ezt mondta az öreg:

- Adjon hát az Isten békés nyugodalmat annak, aki... Felhajtottuk a bort. A harmadik pohár után elkezdett beszélni arról, hogy a háború mennyi bajt csinál. Én akkor megmondtam neki, hogy ez nem háború, hanem a világ vége.

Az öreg Durdukás fölkapta rá a fejét és furcsán nézett. Arca tüzelt már a bortól.

- Hát a magyar világnak vége, az egyszer biztos - mondtotta és csúnyán nevetett hozzá -, de a románoké csak most kezdődik! Aztán beszélni kezdett arról, hogy minden bajnak a magyarok az okai, mert nem fértek a bőrükbe, s hogy a háborút is a magyarok csinálták, és minden rosszat a magyarok csináltak, de most már vége van ennek. Ezentúl rend lesz és igazság. Újra a románok az urak, és elmondotta azt is, hogy a fia éppen bent van Vásárhelyt az orosz komendaturán, mert ő lesz ezentúl a jegyző a körzetben.

Hallgattam az öreg Durdukást, ahogy mindezeket elmesélte, és néztem ráncos vörös arcát, odvas fekete fogait, ahogy nagyokat röhögött, és arra gondoltam, hogy ha most ezt az embert agyonütöm, akkor Julika is elveszti maga fölül a födelet. Kiittam a boromat és

fömlállottam.

- S a zászlóval? - kérdeztem - mit tett a zászlóval, amit négy esztendővel ezelőtt kiakasztott a házára? Átfőstötöte talán? Durdukás megcsapkodta a térdeit, és röhögött. Csorba szájában otrombán meredeztek az odvas fogak.

- Höhöhő! A zászló, fiam, az politika! Az okos ember mindig azoknak a zászlóját tűzi ki, akik a hatalmat viselik. A zászló mögött aztán dolgozik az ember, ahogy a haszon kívánja...! Odaléptem Julikához.

- Köszönöm az ételt - mondtam neki -, Isten áldjon meg. - Hova mégy? - kérdezte Julika ijedten.

- Nem tudom. De majd lesz velem is valahogy. Durdukás odalépett mögém, megveregette a hátamat.

- Persze, persze - mondtotta -, ne félj semmit, mi jó emberek vagyunk azért. De legelőször is ezt a ruhát le kell vened, mert akit katonaruhában meglátnak, azt elviszik hadifogságba.

Bement a szobába és kihozott egy rend viselt ruhát.

- Vedd majd ezt magadra. Aztán egy időre tűnj el az erdőben, hogy ne lássanak itt. Majd meglátjuk, mit kezdhünk veled. Julika összecsomagolta batyuba a ruhákat, s ennivalót is tett a ruhák mellé. Én meg odaálltam Durdukás elé.

- Ide hallgasson - mondtam -, én nem akarok haraggal elmenni innen, mert maga jót tett velem nem egyszer. De azért meg kell mondjam magának, hogy aki úgy cselekszik, mint maga, hogy egyszer magyarnak mondja magát, egyszer romának, az énelőttem nem igazi ember!

Nem haragudott meg, hanem nevetni kezdett. - Az lehet - felelte -, de okos ember!

Kaptam még tőle egy fűrészt, meg egy baltát, Julika ellátott élelemmel, s én visszamentem az erdőbe. Nem mertem a Belcsujba menni, féltem a Belcsujtól. Csak éppen átmentem a maroshídon, s fölvtágtam a Korbulyra. A Korbuly egyik alsó üverében tüzet gyújtottam magamnak. Aztán leültem a tűz mellé és gondolkozni kezdtem. Rendre este lett és az eső is elállt.

Egész éjszaka ott virrasztottam a tűz mellett. Csodálatosan el tudja rendezni az ember magában az élet ütéseit úgy egyedül a tűz mellett, éjszaka. Sok minden megfordult a fejemben, és sok mindent végiggondoltam azon az éjszakán. Gondolkoztam azon is, tudom, hogy vajon miképpen indul el egy ilyen háború? Ki az, aki elkezd? És vajon, aki azt így kimondja, van-e annak is háza és felesége és gyermeke? És arra is gondoltam, emlékszem, hogy lám: valahol messzire ismeretlen úriemberek megindították ezt a háborút. Nem ismertek engem, nem is tudhatták, hogy a világon vagyok, és így nem is akarthattak semmi rosszat nekem. És mégis: eltaposták az életemet úgy, mint ahogy egy földön mászó hernyót tapos el az ember, akit nem is lát, akiről semmit sem tud, csak éppen véletlenül a lába alá került. Én véletlenül ezeknek az uraknak a lábok elé kerültem, és eltapostak. Anikót, Andriskát, a házat, mindent. De vajon az Isten... ha van ilyen: mit cselekszik erre ezekkel az ismeretlen úriemberekkel? Mi az igazság? Hibásak ők és felelősek az én életemért Isten előtt, vagy nem? Van-e hasznuk nekik abból, hogy engem eltapostak? Vagy csak úgy vannak velem, mint én, amikor eltaposok járás közben egy férget és továbbmegyek, és nem is tudok arról, hogy egy életet eltapostam, és semmi nem történik velem ezért? De vajon valóban nem történik-e semmi velem ezért? Vagy ez is, ami most történik, sok ilyen eltaposásomért a fizetség? Ilyeneken gondolkodtam ott a tűz mellett, éjszaka. Reggel aztán fogtam a fűrészt meg a baltát, s összetákoltam egy kalibát magamnak. Délre elkészültem vele. Akkor lementem Ilvára, hogy beszéljek a malmossal a szén miatt, amit égetni akartam.

Úgy csináltam, hogy sötét legyen már, mire emberlakta helyre érkezem. Az úton találkoztam ugyan néhány emberrel, de nem törődtek velem. Bent Ilván, a kocsmá előtt csoport sötétedett, és hallottam, ahogy beszéltek. Románok voltak. Fojtott szavakat hallottam.

- Hagyjanak nekünk békét az oroszok - mondtotta valaki indulatosan -, ez a mi dolgunk, s nem az övék! Megmondta Maniu régen, hogy ki kell irtani őket egy szálig, s akkor nem lesz több baj velök!

Valaki a csoportból észrevett.

- Ki vagy? - szólt oda felém románul.

Tovább akartam menni, de néhány ember megmozdult és elállta az utamat.

- Ki vagy?

- Egy ember - feleltem neki románul.

- Román? - kérdezte valaki, és szorosan mellém lépett. Bevallom, egy pillanatig haboztam a felelettel. De aztán elrestelltem magamat, és kivágtam, talán dölyfösebben is, mint kellett

volna: - Nem.

Tovább akartam menni, de az előttem álló elkapta a zekémet. - Kérkedsz? - morogta az arcomba, és egyszerre valamennyien körém gyűltek...

- Bitang magyar! Üssétek le! - ordította valaki hátul.

Nem tudom, ki kezdte el, én-e, vagy ők. De egyszerre csak verekedtünk. Kaptam néhány ütést, s aztán csak kezemben volt a bicskám és döftem vele. Valaki fölordított. Hátról fejbe vágta, s ettől még jobban megvadultam. Csak szúrtam vadul magam köré a bicskával. Néhányan üvölteni kezdtek:

- Gyertek, testvérek! Ölik a románokat!

A bicskázó dühön keresztül is megéreztem a veszedelmet. Félrelöktem néhány embert és szaladni kezdtem. Hallottam magam mögött a kiáltásokat és a futó lábak dobogását. Keresztülgrotyantam egy kerítésen, aztán egy másikon.

- Üssétek agyon a magyarokat! - üvöltötték megvadult torkok, és én futottam, kezemben a bicskával. Egy réten szaladtam keresztül, és a réten túl már erdő volt. Az üldözők elmaradtak. Csak lárma és kiabálás hallatszott a faluból. Később egy ház födele kigyúlt. Valaki jajgatott. Kutyák ugattak és asszonyok sikoltoztak. A tűz megvilágította vörösen a falu fölött a ködöt. Én akkor már ott lihegtem a gerincen, s haladtam át a mi falunk felé. Fejem sajgott az ütésektől és a fogaim megcsikordultak. Kezemben ott szorongattam még mindig a bicskát.

Éjszaka volt már, mikor Julikáéknál bekopogtam a konyha ablakán. Bent égett a lámpa. A sógor nyitott ajtót. Megörvendtem neki, mert azóta nem láttam, hogy a kicsi csizmát hoztuk, s azóta egy esztendő telt el éppen. De ő nem örvendett, hanem bizalmatlanul mért végig.

- Te mit kóvályogsz ilyenkor? - kérdezte. - Nem mondotta apám, hogy ne mutatkozz?

- Ölik Ilván a magyarokat - feleltem neki.

A sógor hátrafordult és az apjára nézett. Öreg Durdukás az asztalnál ült, Julika a kemencénél.

- Elég baj, de mit csináljunk - mondotta az öreg, és megvonta a vállát. Belőlem kiszaladt a keserűség.

- Pedig...

Az öreg a szavamba vágott.

- Csak ne dicsekedjete! Elég disznóságot csináltatok ti is! Éreztem, hogy elsápadok a haragtól. A sógorhoz fordultam. - Ha te vagy a jegyző...

A sógor bosszúsán legyintett és leült az asztalhoz.

- Nem én lettem a jegyző, hiába protegáltak a mi katonáink. Egy magyart tettek meg jegyzőnek az oroszok, egy kommunistát, aki még csak nem is idevaló.

Leültem én is, pedig nem kínált üléssel senki. Néztam a sógort, aki valamikor a barátom volt, és eszembe jutott, ahogy ott ültünk együtt a belcsuji kaliba előtt azon a reggelen, és én vigasztaltam őt, hogy nem lesz semmi baj. És eszembe jutott a lakodalom, ahol ott ült az asztalfőn a magyar jegyző s mellette a magyar csendőrőrmester, s öreg Durdukás mondta a lelkes nagy pohárköszöntőket az ezeréves szép Magyarországra. És sok minden eszembe jutott még, amíg a sógor mondta:

- Tizenhatalom román halálra ítélték a muszkák, mert a Nyárádméntén rámentek a magyarok házaira. Sokakat börtönbe csuktak. Egy román ezredet megtizedeltek, azt, amelyik fölgyújtotta Barótot. Gavril Olteanut Szászrégenből, a nagy vadászt, aki baltával fejeztette Csíkban a székelyeket, tíz évre elítélték... hát mi közük az oroszoknak ahhoz, hogy miképpen csinálunk rendet a saját udvarunkon? Mi közük hozzá? Majd meglátják, mi lesz, ha megnövesztik a magyarok szarvát...!

- A magyarok mind kommunisták lettek, az a baj - dűnyögte öreg Durdukás, és megvetően köpött a padlóra, - de melegük lesz majd, ha kimennek az oroszok innen, az biztos...

Julika megkínált étellel, de beszélni nem mert velem. Szemei vörösek voltak a sírástól. Nem maradtam sokáig. Amikor elköszöntem, a sógor felém fordult, és azt mondta:

- Hallottam, mi történt ott nálad... a hévízi kovács vezette oda a muszkákat, a hegyen át. Az is magyar!

Felkaptam a fejemet.

- Biztos vagy benne, hogy a hévízi kovács volt?

- Biztos hát! Ő maga dicsekszik velem, hogy ott vezette át a muszkákat. Hévízről Szászrégen alá! Ilyesmikkel szerzett érdemeiket a fajtád, látod, s ezért védik őket úgy az oroszok, hogy még a hajuk szálát sem szabad meggörcsíteni! Most aztán elmehetsz a magyar testvéredhez, oda Hévízre, aki a feleségedet megölette, és beállhatsz melléje kommunistának

te is!

Sokat gondolkoztam később azon, hogy milyen képet vágott volna Durdukás sógor, ha megmondom neki, hogy valóban odamegyek, ahhoz a kovácshoz, Hévízre. Mert odamentem. Miután becsaptam a Durdukásék konyhaajtáját, hogy csattant, mint egy pisztolylövés, egyenesen Hévíznek fordultam. És mentem. Egész éjszaka mentem. Hajnalra megérkeztem Hévízre, a kovácshoz...

Köd ült a falun, mikor a háza elé értem. A ház előtt egy diófa állt és a diófának hullottak a levelei. A kutya megugatott. Hozzávágtam egy heverő karót. A ház ajtaja zárva volt még. Berúgtam. Berúgtam a következő ajtót is.

- Hé! Kelj föl, kovács! - ordítottam be a szobába, és olyan volt a fejem, mintha pálinkát ittam volna, sokat. A kovács felült az ágyán, és álmosan bámult reám. A másik ágyban megmozdult egy borzas asszony és két apró gyerek.

- Mi van? - kérdezte a kovács.

- Öltözz föl, és gyere ki az udvarra! - Ki vagy te?

- Egy ember.

A kovács magára kapta a ruháit és kijött velem. Nagy darab, csontos ember volt, sovány és szürkebőrű, mint a kovácsok általában. A tornác lépcsője alatt egy nyers bükkfarönk hevert, arra leültettem a kovácsot, s én is odaültem melléje.

- Ide figyelj, kovács - mondtam neki -, valamit elmesélek neked, hogy tudj róla, mielőtt meghalsz.

A kovács pislogott, és látszott az arcán, hogy nem érti, mit akarok tőle. Én pedig elkezdtem mondani. Azzal kezdtem, amikor még bojtár voltam a Komárnyikon, és megismertem Anikót. Aztán elmondtam neki a Cibát, a Belcsujt, a házat, Andriskát, a kicsi csizmát, mindent. Lassan szőttem a szót, és közben bennem is élni kezdett újra minden, ami volt. És mintha mindaz ott lett volna valahol a levegőben akkor, amíg mondtam, valahol egészen közel, mintha csak a kezemet kellett volna kinyújtanom utána. És ahogy mindezt elmondtam, olyan volt, mint egy búcsúzás, ami megfeküdt eddig a lelkemet, s amit ott a farönkön ülve, a kovács háza előtt, elrendeztem magamban.

A kovács hallgatta szótlanul, és közben megvirradt a reggel. A ház ajtaja kinyílt, és kijött a borzas, kicsi asszony és átment a pajtába. Aztán hallani lehetett, ahogy fejni kezdte a tehenet. Majd újra visszatért a sajtárral, és amíg átment a házhoz, aggodalmasan felénk pislogott. És én még mindig mondtam, és a kovács még mindig hallgatta figyelmesen. Elmondtam, hogy milyen színű volt az Anikó haja, ha rásütött a nap, és milyen volt a szeme és milyen volt a kacagása. Hogy milyen volt, amikor kicsi Andris először emelte föl a kezét, hogy megfogjon vele valamit. Milyen volt, amikor először húztuk a lábára a csizmát, és először fújt bele a furulyámba. A köd rendre eloszlott a fejünk fölött és kinyílt az ég kékje. A diófa levelei hullottak, aztán a nap végigsöpörte az udvart, és valahol varjak károgtak.

Mikor befejeztem a mondanivalómat, egy ideig szótlanul ültünk a farönkön. Aztán a kovács rekedten megkérdezte.

- És miért kellett nekem tudnom ezeket?

- Mert te voltál az, aki megölted Anikót - feleltem neki -, Anikót s a fiamat.

A kovács rám meredt. A szája is kinyílt. - Én...? - hebegte - én...?

- Te. Mert te vezetted arra az orosz katonákat. És én most azért jöttem...

Ebben a pillanatban megnyílt a ház ajtaja és egy kicsi leányka jött ki rajta, olyan négyéves-forma kicsike leány. Kezében egy csuprot tartott ügyelve, és egyenesen odahozta hozzám. A csuporban tej volt.

- Édesanyám kíván egészséget hozzá - csipogta a leányka, és markomba adta a csuprot a frissen fejt habos tejjel. Ott volt a kezemben a csupor, és a kislány szelíd kék szeme egy pillanatilag a szemembe mélyedt. És én nem fejeztem be azt, amit elkezdtem.

Aztán megittam a tejet, és a csuprot visszaadtam a leánykának. És akkor elkezdett beszélni a kovács. Halkan és rekedten, de a hangjában biztonság volt és meggyőződés. Sajnos, mondta, sok minden történt, ami nem kellett volna történjék, és sok minden történik még ma is. De nincsen szülés fájdalom nélkül, és nincsen feltámadás nagypéntek nélkül. És itt most egy új világ van születendőben, mondotta a kovács, és a szegény emberek igazsága van feltámadóban. Ugy kell venni ezt a sok szörnyűséget, mint egy adót, amit fizetni kell azért, hogy a szegény emberek paradicsoma elkövetkezzék a földön.

- És vajon elkövetkezik-e igazán? - kérdeztem tőle.

- Igen - felelte határozottan a kovács -, ez biztos. A kommunizmus a világ békességét akarja és a szegény ember boldogulását. A kommunizmusban mindenki egyenlő, és mindenki

annyit ér, amennyit dolgozik. A kommunizmus...

- Ilván ma éjszaka magyarokat öltek - szóltam bele a szavába. A kovács sóhajtott.

- Nagypéntek nélkül nincs föltámadás... ez szomorú, de így van. És ami a feleségedet s a kicsi fiadat illeti, ne hidd, hogy én valamit is... én ott se voltam, nem is hallottam róla. Én fönt a plájon vezettem keresztül őket, és ha tudtam volna, hogy ebből valakire szörnyűséges baj származik... én csak azt akartam, hogy a háborúnak hamarabb vége legyen és kevesebb vér folyjon...

Még beszélt, de én már nem figyeltem oda. Arra gondoltam, hogy milyen különös az élet. Mindenki tesz valamit, ezer minden történik, és mégsem hibás soha senki. Később kijött az asszony és megállt a tornácon.

- Gyűjjenek frustukolni - szólt oda nekünk. A kovács megmozdult. Én is fölálltam.

- Hát akkor adjon Isten minden jót - mondtam, és kezet nyújtottam neki.

- Gyere, egyél velünk.

- Most nem lehet - feleltem -, most nem. Aztán mentem.

A kovács ott állt az udvaron és szomorúan nézett utánam. Így volt ez. És most, ha visszagondolok reá, azt kell mondjam: így lehetne valahogy eligazítani a háborúk dolgát is. Mert lám, nekem azt mondták: a hévízi kovács vezette Belcsujba az oroszokat, akik Anikót megölték. S én azzal mentem át Hévízre, hogy megölöm érte a kovácsot. Vajon ha minden ember, aki meg akarja ölni a másikat, előbb leülne vele egy farönkre és beszélne vele egy órát, úgy mint én...? Vajon ha azok, akik a háborúkat csinálják, elmennének előbb egymáshoz és elmondának egymásnak mindent, ami az eszükbe jut, ami fáj bennük és amit a jövődőről gondolnak?... Talán háborúk nélkül is meg lehetne oldani az emberek és országok dolgait, mint ahogy én is háború nélkül elintéztem magammal és a kováccsal, de elsősorban mégis magammal, ezt az én szörnyűséges nagy dolgomat azon a napon.

Az erdőkön át haladtam hazafelé. Talán éppen azon a csapáson, amelyiken a kovács vezette át az oroszokat. Hazafelé. Milyen furcsa szó ez. Egy kaliba várt csak reám a Korbulyban, más semmi. Senki. Csak egy rossz kaliba, egy fűrész és egy balta. És egy élet, amit vinni kellett tovább, mert a testem enni kért, vackot követelt magának, és nem törődött azzal, hogy a szemem üresnek látta a világot, és belül magamban úgy éreztem, hogy az élet régen befejeződött.

Délután volt, mikor a nyágrai irtás tetejéről alánéztem Ilvára. Sok ház füstölgött még. Gépburrogás hallatszott a faluból és néha egy-egy lövés dördült. Mikor sötétedni kezdett, lehúzódtam a Maroshoz, hogy megtudjam, mi történik odaát.

Az égerek alatt átláboltam a vízen, éppen a malommal egy irányban. A malom némán állt és sötéten, csak a mellette lévő kis épület ablakából sugárzott valami fény. A faluban akkor már csönd volt, csak egy-egy kutya vonyított a leégett házak körül.

Az örményt, akié a malom volt, ismertem jól azelőttről. Szenet adtunk el régebben neki, s szén dolgában akartam szólni vele most is. Odalopóztam hát a kis házhoz, s benéztem az ablakon. Az örmény egyedül ült a szobájában az asztal mellett. Előtte kis mérleg. Úgy látszott, gabonaszemeket méreget. Az ajtó felé kerültem, s megkocogtattam.

- Tessék - hallatszott belülről az örmény mély hangja. Beléptem az ajtón.

- Adjon isten minden jót!

- Ránk fér - felelte az örmény az asztal mellől, és kíváncsian nézett rám.

- Nem tudom, ki vagy és mit akarsz, de aki ma még kopog az ajtón, az mind szívesen látott vendég. Ül le.

Leültem a padra.

- Mert látod - folytatta az örmény -, ma nem szoktak kopogni az emberek, hanem egyszerűen csak berúgják az ajtót, és adjon Isten helyett egészen másképpen kezdik.

Arra kellett gondoljak, hogy én is csak úgy berúgtam az ajtót, és én sem adjon Istennel kezdtem, amikor bementem a hévízi kovácshoz. Hallgattunk egy darabig, és közben az örmény egyre engem nézett.

- Mintha már láttalak volna valahol - mondotta végül is -, csak nem tudom, hogy hol.

- Szenet szállítottunk magának valamikor - feleltem - az öcsémmel. Aztán vadór lettem a Belcsujban.

- Tudom már - bólintott kopasz fejével a malmos -, ti voltatok azok, akik ott fönt éltetek valahol a hegyen. Csuda rossz szenetek volt, de megvettem, mert sajnáltalak benneteket, tudom már...

- Most jobbat csinálnék - mondtam halkán és kissé szégyenkezve, mert igaza volt neki, a szenünk nem volt valami jó akkoriban -, ha kellene még szén...

Az örmény sóhajtott és elgondolkozva vájkált a búzaszemekben, melyek apró kis zacskóba gyűjtve a mérleg körül állottak.

- Tudod - kezdte -, így volt ez: először jöttek az oroszok és végigdúlták a falut. Mindegy, hogy szegény volt-e vagy gazdag, magyar vagy román. Végigdúltak azok minden házat és minden pajtát, és elvitték, ami megtetszett nekik. Aztán jöttek a románok, és azok már csak a magyarokat dúlták végig. Vertek, gyilkoltak, meggyötörték az asszonyokat, és elmentek ők is. Aztán egy darabig nem történt semmi. A románok folytatni akarták ott, ahol négy évvel ezelőtt abbahagyták. De aztán megtudták, hogy ott már nem lehet folytatni, és ettől újra megvadultak. Tegnap este rámentek a magyarok házára, felgyújtottak sok házat és sok magyart megöltek. Rettenetes éjszaka volt ez a tegnapi. Elmentem a pópához, hogy csináljon valamit a népével, de a pópa csak a vállát vonogatta, és azt mondta, ő nem szólhat bele Isten rendeléseibe. Ma aztán újra itt jártak az oroszok. Összefogdostak egy csomó románt és sokat közülük nyomban agyonlőttek. A többit elvitték. Aztán itt hagytak egy komiszárt két katonával, akik beköltöztek a pópához, leverték a szentképeket és a pópát bezárták a pincébe. És a falu bírójának megtették Trandafirt, a tyúktolvaj cigányt onnan főnről, aki még soha életében becsületes dolgot nem csinált. Hát látod: nincsen itt most szénre szükség. Egyébre van szükség. - Mire? - kérdeztem.

- Rendre - felelte az örmény -, törvényre. Hogy akik bejöttek és fölkavarták ezt a szemetet, újra kimenjenek, és a szemét visszakerülhessen a régi helyére, szemétnek. Hogy Trandafir újra tyúkokat lopjon. De ehhez szükséges, hogy béke legyen, és elszaporodjanak újra a tyúkok, és csendőrök is legyenek, akik vigyázzanak, hogy az ilyen Trandafirok csak annyi tyúkot lophassanak el, amennyi éppen kell nekik az élethez, ha már egyéb munkára nem valók. De mindez csak akkor lehetséges, ha kimennek azok, akik bejöttek, s akiket nem hívott meg senki.

Hallgattam és néztem a padlót. Anikóra gondoltam és a házra, ami ott a Belcsujban volt, és arra, hogy az élet úgysem sokat ér már nekem, akár így lesz, akár úgy.

- Családod van-e? - kérdezte egy idő múlva az örmény. - Volt.

Rám nézett, de nem kérdezett többet. És én akkor elmondtam neki kérdezetlenül is mindent. Azon a napon másodszor mondtam el ezeket olyan embernek, aki nem szólt közbe, csak hallgatott figyelmesen, és mint ahogy könnyebbedést hozott, amikor először elmondtam, éppen úgy megkönnyebbültem most is, és éreztem, hogy ami még maradt bennem, súlyos, keserű szikladarab, fekete és éles, a szavak rendre azt is elmosták, mint ahogy a megáradt zavaros víz elmossa a patakmeder kiálló köveit.

Aztán elmondtam mindent, és utána hallgattunk. Az örmény ennivalót rakott elém az asztalra, s én ettem, mert éhes voltam nagyon.

- Hát igen - mondotta később az örmény, és sóhajtott -, sokszok ilyesmi történt, és ezeken már nem lehet segíteni. Nem lehet segíteni rajtok sem jóakarattal, sem gonoszszággal, mert akik meghóttak, azokat föltámasztani nem lehet. De egyet még lehet talán csinálni.

- Micsodát?

- Egyet még lehet csinálni - ismételte az örmény, és elgondolkozva nézett engem -, még talán meg lehet menteni a becsületet és a jövődőt.

Nem értettem a szavait, és az ujját is fölemelte hozzá, kövér, tömpe ujját, és úgy tartotta, mint aki nagy igazságot beszél.

- Ez a kettő egy, édes fiam, a becsület meg a jövődő. S ezt a kettőt talán még meg lehet menteni. Megéri, hidd el, még annak is, akinek az életéből már semmije sem marad. Mert nyugodtan aluszik legalább, aki meghalt.

Néztem az örmény fölemelt ujját, és arra gondoltam, hogy bizony jó lenne, ha minél előbb meghalhatnék, és jól aludhatnék és álmodhatnék Anikóról.

- Mit kellene tenni? - kérdeztem. Az örmény fölhúzta a szemöldökét.

- Még tart a háború...- mondotta. - És azt gondolja talán...!

- Nem gondolok semmit - vágott a szavamba, és megrázta hozzá a fejét -, mert látod, én nem értek semmit a háborúhoz, meg a politikához. Én csak a gabonához értek. A jó gabonához és a rossz gabonához. Ez itt rossz gabona - mondotta, és fölvett az asztalról egy zacskót és megrázta az orrom előtt -, rossz, konkolyos, aszottszerű, nyomorult gabona, ebből se jó liszt, se jó vetés nem lesz sohasem. Mármost ha kiöntöm ezt ide a mérleg tányérjára, látod, úgy ez nagyon sok szem, rengeteg sok szem, és félrebillenti a mérleget. De ha a tulsó serpenyőbe elkezdem önteni a tiszta búzát, ezt ni, ezt a szép tiszta, becsületes búzát, akkor lassan elkezd a mérleg nyelve visszafelé... látod? A jó búza lassan legyőzi a rosszat. Már egyensúlyban áll a kettő. Látod? És most figyelj ide... most csak egyetlen egy búzaszem kell,

egyetlenegy. Ez ni, amit itt a két ujjam között látsz. Ezt most beteszem a többi közé... így né... látod? Látod a mérleg nyelvét? Ez az egy búzaszem elég volt, ez az egyetlenegy búzaszem, és a jó győzött a rossz fölött... Hát én csak ennyit tudok mondani, mert én csak ehhez értek, fiam...

Sokáig maradtam azon az éjszakán az örménnyel. Amikor a malmot elhagytam, közel volt már a hajnal. Átláboltam a Maroson. Vállamon élelemmel tömött átalvető volt, zsebemben pénz és bennem egy különös érzés: hátha éppen én vagyok az a búzaszem, amelyikről az örmény beszélt.

Nem búcsúztam el senkitől és semmitől. Csak megindultam az erdőkön át nyugatnak, amerre az ágyúkat hallottam szólani utoljára. Erdőkön keresztül, mindig csak erdőkön keresztül. A völgyeket éjszakánként kereszteztem csak, hogy útjába ne kerüljek senkinek. Két hétig vándoroltam így. Emberekkel találkoztam az erdők között, akik úgy csellengtek, mint a gazdátlan kutyák. Nem volt többé sem otthonuk, sem családjuk, sem Istenük, sem semmijük. Történeteket hallottam tőlük, amik semmivel sem voltak könnyebbek, mint az enyém, sőt talán súlyosabbak is voltak, mert azok az emberek, akik elmondották, szemükkel látták mindazt, amit én csak elképzelni tudtam.

Ez alatt a két hét alatt megértettem a maga teljességében, hogy az örménynek igaza volt: az ország földjéről eltávozott a törvény és a rend, a szemét kerekedett fölül, és a Trandafirok tartották kezükben a fegyvert. És arra kellett gondolnom, hogy ha van Isten még az égben, akkor ki kell terelje erről a földről azokat, akik bejöttek, hogy a szemét újra visszakerülhessen a szemétdombra, s a rend és a törvény elfoglalhassa a maga helyét. Csakhogy az Isten ezt egymagában bizonyára nem viheti véghez, mint ahogy az üres serpenyő sem húzza le a konkolyt, meg az ocsút. Ehhez búzaszemek kellenek az Isten serpenyőjébe, minél több búzaszem, mondtam magamban, és mentem, mentem, éhesen és rongyosan, idegen hegyeken és idegen völgyeken keresztül, nyugatnak.

Aztán elmaradtak a hegyek és tudtam, hogy Erdély, az én hazám, ott véget ért. De már akkor hallottam az ágyúkat. S két napra rá, egy ködös sötét novemberi éjszakán átúsztam egy nagy, dagadtvízű folyót, s túl magyarokat találtam, akiknek még fegyver volt a kezükben.

VI.

Két hétig tartottak fogva. Naponta többször is kikérdeztek, és nem akarták elhinni, amit mondtam. Egyszerűen nem tudta elhinni senki, hogy Erdélyből jövök, s azért, hogy tovább harcoljak az oroszok ellen. Valami különös összevisszaság volt az ezredparancsnokságon, ahova vittek, valami különös összevisszaság volt magukban az emberekben bent. A tiszturak gyanakodva néztek, és szeretnék volna, ha azt mondom, hogy az oroszok küldtek át azért. Akik őriztek, azok cigarettát dugdostak titokban a kezembe, éjszakánként bort hoztak és disznósültet a tisztkonyháról, és azzal próbáltak vigasztalni, hogy már úgy sem tart soká az egész. Végül két hét után ezt mondta egy alezredes úr, aki kihallgatott. Egy őrnagy úrnak mondotta, aki mellette állott.

- Ez az ember vagy egy minden hájjal megkent kém, vagy pedig bolond. Dobjátok ki az első vonalba.

És én kikerültem az első vonalba. Persze nem mint szakaszvezető, hiába mutogattam megmaradt írásaimat. Egyszerű közlegényi ruhát kaptam, s kikerültem a folyó partjára, majdnem oda éppen, ahol átúsztam volt. Földbe vajt odúban laktunk, bokáig sárban, mert esős, csúnya ősz volt. Második nap, hogy ott voltam, a rajparancsnokom, egy kis köpcös tizedes, odajött hozzám. Egy fűzfa alatt ültem és a bakancsomat próbáltam megfoltozni éppen, mert az még mindig a régi volt, újat nem adtak. Nem volt miből, azt mondták. Délután volt. Az eső nem esett ugyan, de az ég felhős volt azért, és szél hajtotta fönt a fellegeket, A tizedes odajött, és megállt mellettem.

- Én nem tudom, hogy miért vagy itt - kezdte a tizedes, de előbb körülnézett, hogy nem hallja-e valaki a beszédünket. Csodálkozó lehetett az arcom, mert magyarázólag tette hozzá: - Engem bízott meg a százados úr, hogy vigyázzak reád. Azt mondta: ha látom, hogy gyanúsan viselkedsz, eresszek beléd egy golyót.

Abbahagytam a bakancsjavítást, és rábámultam a tizedesre.

- De ne félj semmit - folytatta az, és közelebb hajolt hozzám -, ha azt hiszik ezek a rohadt tiszt urak, hogy én nem szívesebben lennék otthon, mint itt, akkor tévednek. Nekem elegendő volt már ebből a bolond háborúból... hát csak ezt akartam mondani neked. Hogy tőlem nem kell félned...

Valaki arra jött, és nem beszélhetett tovább. Későbbben sem beszélhetett, soha többet. Éjszaka átkeltek valahol az oroszok a folyón, és a fűzesből a hátunkba kerültek. Egymásután nyuvasztották be az őrszemeket a folyóba. A mi rajunk géppisztoly tüzet kapott, és az első, akit elesni láttam, a tizedes volt. Pedig mind a két karját föltartotta a levegőbe, s mégis meg kellett neki halnia.

Én a hasamon csúszva bevettem magamat a fűzesbe valahogyan. Nem tartott sokáig a lövöldözés. A fűzesben összetalálkoztam még néhány emberrel, azokkal együtt indultam meg visszafelé. A századparancsnokság nem volt sehol. A zászlóalj parancsnokságot sem leltük meg a helyén. Hajnalra beértünk a faluba is, ahol az ezredparancsnokság volt. Izgatottan szaladgáló emberek mondták, hogy a katonaság elvonult már onnan, mert az oroszok jönnek. Az emberek igyekeztek elrejtetni a pincékbe, amit lehetett, s az aszszonyok férfiruhába öltöztek és bebújtak a szalmakazlakba.

Jó sokan összeverődtek már addigra, olyanok, akik a tiszt urakat kerestük. Lehattunk valami ötvenen. Megtanakodtuk a dolgot, s volt, aki azt mondta, hogy a háborúnak alighanem ezzel vége is lett. Aztán elindultunk az országúton, amerre a falubeliek mondták, hogy a parancsnokság is arra menekült. Jó ideig mentünk. Az út sáros volt, de szerencsére nem esett az eső. Végül, úgy dél felé, találtunk az országút szélén egy zászlóst. Fölemelte a kezét és intett nekünk, hogy menjünk oda hozzá.

Olyan negyven év körüli, alacsony, bajszos ember volt. Éppen olyan fáradt és megviselt az arca, éppen olyan toprongyos a ruhája, mint nekünk. Mindössze, hogy zászlós volt, zászlós úr. De láttuk rajta, hogy nem katona, hanem civil, egyenruha és rendfokozat ellenére is éppen olyan civilember, mint magunk. Odamentünk hozzá.

- Mifélek vagytok? - kérdezte. Elmondtuk, hogy mi történt velünk.

- Akkor jó - bólintott a zászlós -, mert engem meg azért hagytak itt, hogy gyűjtsem össze a lézengőket, és alakítsak belőlük egy szakaszt.

Letelepedtünk hát az út szélire, a zászlós úr köré. Ő összeírta a neveinket, és megkérdezte mindegyikünkötől, hogy hova valósiak vagyunk, van-e családunk s ilyesmit. Mikor hozzám ért, s elmondtam neki, hogy a havasból vagyok, meglepetten nézett rám.

- Hát te is erdélyi vagy, testvér? - kérdezte, és a tekintete meleg volt és tele

szomorúsággal. Aztán elmondotta később, hogy ő meg kolozsvári, s kívül a városon van egy tanyája, meg egy kis birtoka s három gyereke. Valami szomorúság lepette el mindenkit, ahogy ezeket elmondta, és az emberek lehajtott fejjel ültek az út mezsgyéjén és üres szemmel bámultak maguk elé. Aztán valaki megszólalt:

- Haj, zászlós úr kérem, abba kellene már ejtsen hagyni azt az egész komédiát, s hazamenni, s utána nézni a családnak, hogy van-e mit egyenek még otthon...?

A zászlós úr ránézett az emberre. - Hová való maga?

- Tolna megyei - felelte az ember.

A zászlós úr sokáig nézte, aztán csak ennyit mondott neki:

- Ameddig én itt vagyok, addig magának nincs jussa illet mondani. Mert maga még a családját védi, amikor fegyvert tart a kezében, de én már csak a Jóistenben bízhatok.

Az ember lesütötte a fejét, és mindenki hallgatott. Egy idő múltán föl tápázkodott a zászlós úr az árokpartról.

- Nos emberek, akkor jöjjenek.

Összeálltunk négyes sorokba, s megindultunk az úton. A zászlós úr mellettünk baktatott. Később valaki még odaszólt hozzá a sorból.

- S a zászlós úr hiszen még a győzelemben?

A zászlós úr csodálkozva nézett az emberre.

- Hiszek Istenben - felelte, és többet nem mondott.

Hát ennek a zászlós úrnak a szakaszában maradtam mind- végig, ameddig csak tartott a háború. Együtt éhezünk és együtt fáztuk keresztül a telet. Együtt káromkodtunk, amikor nem kap- tunk több töltényt, és amikor újra meg újra parancs jött a vissza- vonulásra. Amikor láttuk a németeket egykedvűen menni vissza- felé az utakon, lassan, úri szőnyegekkel. Összeszorult a szívünk és keserű harag fojtogatott, valahányszor láttuk a németek meg- rakott szekereit visszafelé menni. A szekereket magyar lovak húz- ták, s levágott disznók, ládák voltak a szekereken, s mi tudtuk, hogy mindaz a magyaroktól, magyar otthonokból elrabolt holmi.

Egyszer megleptünk három németet. Egy falun haladtunk ke- resztül. Valahol áttörték újra a vonalat az orosz páncélosok, és mi parancsot kaptunk a visszavonulásra. A mi szakaszunk képezte a hátvédet. Lassan haladtunk visszafelé, és tele keserűséggel. Orosz nem jött mögöttünk, csak az árva-üres síkság nézett utánunk fagyottan és fehéren, mert tél volt, és mi tudtuk, hogy azon árva üres síkságon néhány óra múlva már oroszok menetelnek végig.

Beértünk a faluba. Némák voltak a házak és ijedtek. Itt-ott néhány ember állt a kapukban és szinte haragosan nézett bennünket, hogy puskalövés nélkül megyünk odébb. Az egyik háznál hangos asszonysírást hallottunk. Jómódú gazdaember háza volt, az udvaron szekér, megrakva holmival, előtte két ló. A házban asz- szonysírás. Aztán megláttunk lejönni a tornácnál egy németet, kezében nagy csomó fehér vászonholmit hozott és egy pár piros csizmát. Megálltunk az úton. A német a szekérhez ment és a hol- mikat fölrakta a szekérbe. A iros csizmát is. Mi néztük. Aztán újra kijött egy német a házból, és mögötte egy asszony. A német egy nadrágot hozott a kezében, és az asszony fogta a nadrág végét és sírt. A zászlós úr megindult a kapu felé. Mi néhányan vele.

- Mi van itt?

Az asszony meghallotta a magyar szót és meglátott minket.

Odaszaladt a zászlós úrhoz és panasolni kezdte, hogy ő nem szól semmit, ha a németek elviszik a lovakat, és elviszik a szekereket, és elviszik a két disznót, meg a lisztet, meg egyéb ennivalót, ami a házban volt. Még az se olyan nagy baj, hogy az ő ruháit is fölrakták a szekérre, meg a leánya ruháit, meg a megholt ura ruháit. De leg- alább a katona-fia egyetlen civilruháját hagyják meg otthon, mert haza talál jönni a fiú, és nem lesz mit fölvegyen magára, és ha katonaruhában marad, elviszik hadifogságba az oroszok. Ezeket panasolta el sírva az asszony ott a kapunál, és a németek közben pakolóztak föl a szekérre, mintha semmi közük sem lenne az egészhez. Egy harmadik is előkerült a házból, néhány párnát, takarót dobott föl a szekér tetejébe, aztán fölültek a holmik tetejére, s egyikük kezébe vette a gyeplőt. Ekkor a zászlós úr fölemelte a kezét.

- Hó! - kiáltotta - Halt!

A németek megindították a szekeret. A zászlós úr még egyszer kiáltott, és elállta előttük az utat. A németek ráverték a lovakra, és nekihajtottak a zászlós úrnak. A zászlós úr előrántotta a pisztolyát. De akkor már valahol a hátam mögött eldőrdült egy puska, és a német, aki a gyeplőt tartotta, lefordult a szekérről. A lovak meghorkantak, a szekér oldalra fordult és megállt. A két német leugrott a párnák tetejéről, és fegyvere után kapkodott. Még

két lövés dördült el. A zászlós úr felénk fordult.

- Tüzet szüntess!

De késő volt. Lövések dördültek, s a másik két német is elnyúlt az udvaron. Az asszony a kezét tördelte, s jajgatott.

- Mondja azt, hogy maga lőtte le őket - biztatta valamelyik -, még dicséretet is kap érte.

A zászlós úr nagyon haragos volt. Az embereket, akik a németekre lőttek, külön hívta, és nagyon megszidta őket, mert lógó orral kerültek elő. A zászlós úr pedig összehívott bennünket a falun kívül, és azt mondta:

- Amelyiktek egy szót is elmond valakinek erről a dologról, az gazember, mert hadbírótság elé juttatja a tulajdon bajtársát. Megértettétek, emberek?

- Megértettük - morogtuk mindannyian, s valaki hozzáfűzte ehhez:

- Nem kár az ilyen rablókért, tessék elhinni... A zászlós úr szigorúan nézett végig rajtunk.

- Együtt kerültünk bele ebbe a háborúba a németekkel. Együtt győzünk, vagy együtt pusztulunk el. Sajnos, ez így van. De ha már így van, akkor eszerint kell cselekedni.

Hideg telünk volt, és egyre hátrább kerültünk. Másféle háború volt ez, mint amit ott a Kárpátokban csináltunk. Néha napokig ültünk egy helyben, puskalövés nélkül. Aztán ha valahol támadott az ellenség, jött mindjárt a parancs is: vonuljunk vissza ide meg ide. Másféle háború volt ez. Mintha a mi oldalunkon nem háborúzott volna senki, csak éppen az időt húzták-nyújtották valamilyen céllal. A zászlós úr, aki néha hátra ment fölvételezni, azt beszélte, hogy furcsa világ van a hátunk mögött is, és nagy fölfordulás. Ugyanaz majdnem, mint ami az oroszok mögött lehet. Géppisztolyos civilek uralkodnak, lopnak, csalnak és rabolnak, s megölnék mindenkit, aki szólani mer ellenük. Tyúktolvajok lettek hátunk mögött is a bírók, és senki sem törődik semmivel, csak saját magával, s hogy minél több idegen holmit gyűjthessen össze s vihesse el magával Németországba. Karszalagos emberek ordibáltak a hátunk mögött a városok piacain, mesélte a zászlós úr, azt kiabálják, hogy ki kell tartani a frontokon az utolsó emberig, de nekik maguknak eszükbe sincsen kijönni és helytállani. Sőt még arra sem gondolnak, hogy ruhát s lábbelit küldjenek ki a katonaságnak, inkább elosztogatják maguk között, vagy odaadják a hazafelé menő németeknek, fényképezőgépekért s ilyesmikért. És a németekkel is baj van, mesélte a zászlós úr ilyenkor, ha útról tért vissza, nem háborúznak azok már komolyan, hanem szép lassan vonulnak haza. Éppen csak, hogy nem futnak hanyatt-homlok, hanem szép kényelmesen mendegélnek hazafele, s közben elvisznek mindent, ami csak elvihető: állatot, gépeket, bútorokat, gabonát, mindent. Nem háborúznak ezek már, eszükben sincs. Csak mennek hazafele, s közben kirabolják az országot, hogy ne maradjon semmi az oroszoknak.

- Akkor mi miért háborúzunk még? - kérdeztem meg egyszer a zászlós urat, amikor ezeket mesélte.

- Mert jön az új fegyver - felelte -, amelyik egyik napról a másikra eldönti a háború sorsát.

Erről az új fegyverről sokat hallottunk már, de nem nagyon hittünk benne, mert a németek már igen sokat hazudtak nekünk.

- S zászlós úr hiszen az új fegyverben? - kérdeztem.

- Hiszek Istenben - felelte komolyan -, mert van Isten. S ha van Isten, úgy igazság is van. S mert ez a mi igazságunk az oroszokkal szemben már emberi számítás szerint valóban nem oldható meg másképpen, hát hiszek a csodafegyverben is!

Az idő telt, s a csodafegyver nem jött. Ellenben naponta jöttek végeláthatatlanul a repülőgépek fönt az égen, csillogtak a hideg napfényben félelmetesen, és hallani lehetett, ahogy hátunk megett porrá tették a magyar városokat.

- Mi bajuk ezeknek velünk? - mordultunk föl, valahányszor megláttuk őket a fejünk fölött, s szerettük volna felordítani nekik oda a felhők közé, hogy: hé, bolond amerikusok, nekünk hagyjatok békét, mert mi ellenetek nem háborúzunk, nekünk tiveletek semmi elszámolásunk nincsen.

De egy idő múlva nem volt kedvünk ilyesmit ordítani nekik, már csak keserűen és elszoruló lélegzettel néztük a csillogó szárnyú gépek nagy légi parádéját, halálos játékát a fejünk fölött, ami olyan volt éppen, mint amikor az oroszlán az egér fölé tartja a talpát és rámorog: Eridj bé engedelmesen az egérfogóba, különben szétmorzsollak! Akkor tudtunk már mindannyian az egérfogóról, amit valahol egy Jalta nevű helységben fölállítottak a mi pusztulásunkra azok a hatalmas népek, akik magukat az emberi szabadság védelmezőinek nevezték, s akik a mi szabadságunkat odalökték, mint valami mellékes koncot, hogy cserébe esetleg egy nappal hamarabb végezzenek a németekkel.

Különös háború volt az. Előttünk ellenség, fejünk fölött ellenség, és mögöttünk egy

fölfordult és kirabolt ország csücske volt meg, s mi a Balatonnál álltunk. És ez a csücske tele volt menekültekkel, szentekkel és tolvajokkal, hősökkel és árulókkal, prófétákkal és hullarablókkal, és nem lehet tudni, hogy melyik közöttük a valódi próféta, és melyik a közönséges hullarabló.

Különös háború volt. Naponta elzúgtak fölöttünk az ezüstszárnyú gépek, röpcédulákat és bombákat szórtak vegyesen, és a röpcédulákon az állt, hogy fölszabadítani jöttek bennünket, bombáikkal pedig porrá verték az otthonokat, a templomokat és a kórházakat, és elpusztítottak asszonyt és gyermeket. És tudtuk, hogy olyan emberek teszik ezt, akik sok-sok ezer kilométerre laknak tőlünk egy nagy tengeren túl, akik semmit sem tudnak rólunk, csak azt, hogy egy jelentéktelen kis nép vagyunk, s akikről mi sem tudunk egyebet, csak annyit, hogy ők a világ leghatalmasabb népe, a szabadság és a józan munka népe, s hogy el akarnak pusztítani bennünket valamiért.

Különös háború volt. A zászlós úr konokul elmondta naponta, hogy hisz Istenben és a csodában, mi pedig már nem hittünk semmiben. Aztán valamikor március végén nekünk lett igazunk.

Így történt: a zászlós úr reggel bement a zászlóaljhoz, hogy élelmet hozzon számunkra. A nagy tó mozdulatlan tükre csillogott a langyos tavaszi fényben, a parton már virágzott a martilapu és a gólyahír. A szőlőhegyek felől könnyező venyigék illatát hozta a szél. Valahol északon ágyúk szóltak, de körülöttünk csendes volt minden.

Dél volt, mikor a zászlós úr a fölvételező szekérral visszatért. Nem a szekéren ült, hanem szinte futva jött keresztül a réten, és láttuk már messziről, hogy baj van. Nyakán gombolatlan volt a zubbony, lihegett, és arca szürke volt, akár a hamu.

- Emberek, a hadosztálytól elrendelték a megadást. Nem értettük először.

- Le kell tegyük a fegyvert - mondotta a zászlós. Egymásra néztünk.

- És akkor mi lesz? - kérdezte valaki.

- Hadifogság - hörögte rekedten és leült a földre. Sapkáját letette maga elé, és arcát beletemette két tenyerébe. Mi néztük.

- S mi lenne, ha... - kezdte félénken valaki.

A zászlós ránézett a kérdezőre, és fáradtan legyintett. - Nincs értelme. Góliát eltapossa Dávidot.

Délután letettük a fegyvert. Hátraparancsoltak egy faluba, és két napig nem történt semmi. Harmadik napon megjöttek az oroszok és nekünk estek.

Nem haragszom én senkire azért, amit velünk csináltak akkor. Hogy elvették mindenünket, hogy akinek valamivel jobb bakancsa volt, még azt is lehúzták a lábáról, hogy naponta egyszer adtak ennünk valami híg levest, hogy rúgtak, pofoztak, puskatussal és korbáccsal vertek: mindezekért én nem haragszom ma már senkire. Foglyok voltunk, magunk akaratóból tettük le a fegyvert, nem is érdemeltünk egyebet. De hogy mindezt fölszabadulásnak nevezték, hogy röpcédulákon és hangszórókon naponta közénk ordibálták, hogy ők nem ellenségeink, hanem fölszabadítóink: ezt nem tudom nekik soha megbocsájtani. Mert ez hazugság volt, és hazudni csak a gyöngének lehet joga, annak, akit levertek, hogy a bőrét mentse vele, ahogy lehet. De az erősnek, a győztesnek nincsen joga hazugsághoz. Aljas gazember, aki ezt teszi. Joga van ahhoz, hogy üssön, verjen, éheztesse, kiraboljon, joga van ahhoz is, hogy agyonlőjjön vagy fölakasszon, mert ő az erősebb, ő lett a győztes. De hazudni nincsen joga. És én mindent megbocsájtok a győzteseknek, amit velünk elkövettek, de ezt az egyet nem.

Föltereltek bennünket északnak, és egy város közelében behajtottak egy szögesdróttal körülvett nagy rétre, ahol már sok-sok ezren voltak magyar katonák. Néhány hétig ott tartottak minket, földél nélkül, híg levesen. Mi, akik összeszoktunk, a zászlós úr mellett maradtunk, s ő tartotta bennünk a lelket, ahogy lehetett.

- Még nincs vége a háborúnak - mondogatta -, meglássátok, van Isten az égben! Egyszer csak megszólalnak valahol a csodafegyverek, és vége lesz ennek a kínlódásnak. Van Isten az égben!

Aztán egy májusi napon harsogni kezdett a drótsövény sarkában a hangszóró, és világgá kiabálta, hogy a háborúnak vége van, a németek letették a fegyvert.

Kerestem a zászlós urat. Ott ült a drótsövény mellett a fűben, és sápadt arccal, eszelős szemekkel bámult föl a hangszóróra. Aztán fölugrott hirtelen, és tépni kezdte a haját és üvöltött: "Nincs Isten! Nincs Isten!" Egyre ezt üvöltötte. A szája habzott. Aztán kiverte a veríték. Hányt. Láza lett. Görcsei voltak. Azt hittem, meghal. Senki nem törődött vele, csak én. Két napig sírt, nyögött, ordított és káromolta az Istent. Aztán csendes lett. Rá egy hétre elindítottak bennünket, és azt mondták: Oroszországba megyünk munkára.

Ameddig a síkon meneteltünk, addig olyan voltam én is, mint a többi. Csak mentem, akár a barom, szóltanul és engedelmesen, amerre tereltek. Mint a jószág, akit ismeretlen vásárosok hajtanak, Isten tudja, hova s mire. De aztán dombok közé értünk, és a dombok lassanként hegyekké nőttek, és ahogy a hegyek nőttek, úgy nőtt bennem is a nyugtalanság. Mi közük ezeknek az idegeneknek hozzám, s nekem mi dolgom velök? Eszembe jutott, hogy ember vagyok, és eszembe jutott a szabadság. Azt hiszem, a hegyek emlékeztettek rá, bár nem az én hegyeim voltak, csak éppen hegyek. Egy éjszaka, ott feküdtünk az országút fölött egy legelőn, odacsúsztam a zászlós úrhoz.

- Zászlós úr - súgtam a fülébe -, haza kell menni. A zászlós úr fölriadt.

- Mit mondasz? - kérdezte fojtottan, de éreztem a hangján, hogy megértette a szavaimat.

- Haza kell menni - ismételtem -, nincs miért tovább csináljuk ezt... nem a mi dolgunk!

A zászlós úr sóhajtott.

- A háború elveszett - nyögte -, minden elveszett, testvér... minden!

- Ha mi is elveszünk, attól nem lesz jobb semmi - próbáltam lelket önteni belé.

- Mindegy - ismételte csökönnyösen -, az már mindegy, hogy velünk mi lesz. Nincs Isten. Ez a világ vége.

Apósom jutott az eszembe, aki ugyanezt mondotta volt. Csakhogy apósom öregember, a zászlós úr meg még javakorú. Igaz, hogy úriember, s az úriember mindig egy kicsit öreg. Nem szóltam hát semmit. De másnap erdők közé kerültünk. Éjszaka zivatar jött, és a zivatarban megszóktunk, a zászlós úr meg én.

Valami egészen különös dolog is történt azon az éjszakán, amiről nem szabad megfeledkezni. Egy tisztáson táboroztunk, bent az erdők között. Az országút a tisztás közepén haladt át. Lomberdő volt, a bükkök zöldje dús árnyékadó, a tölgyek még csak akkor bontogatták rügyeiket. Május vége volt, őzbak-idő. Tűzött a nap egész délután, tudtam, hogy zivatar lesz. Este aztán megjöttek a felhők.

Még napvilágnál megfigyeltem, hogy az őrseget miként állították föl körénk. Sűrűn megtűzdelték az erdőszélet őrsemekkel. De később, mikor a zivatar kitört, itt-ott meggritkáltak az őrök. A villámok fényénél megfigyeltem jól a helyeket. Később a villámlás megszűnt, és csak az eső esett. Jó sötét volt, s az eső hangja elnyelt minden neszt. Megböktem a zászlós urat.

- Gyerünk - súgtam oda neki -, most lehet. - Ha lelőnek, annál jobb - felelte.

Aztán csúsztunk. Én elől, a zászlós úr mögöttem. Baj nélkül értük el az erdőt. Már a szélső fák alatt voltunk, és éppen fölegyenesedtem, amikor közvetlenül előttem az egyik fatörzs mellett valami megmozdult. Egy ór volt. Alig két lépésnyire lehetett. Láttam villogni a szemét a sötétben, és orromban éreztem az ázott egyenruha-szagot. Mindjárt kiáltani fog - futott keresztül rajtam a gondolat -, talán reám lő.

- Fusson - súgtam hátra a zászlós úrnak, és léptem egyet az orosz felé, hogy rávethessem magamat, mielőtt a puskáját fölemeli. De nem a puskáját emelte föl, hanem kinyújtotta felém a kezét, és a sötétben láttam, hogy valami van a kezében. Pisztolyra gondoltam, és egy önkénytelen mozdulattal odakaptam. Valami domborút markolt meg a kezem. Az orosz visszahúzta az övét, és a domború valami a kezemben maradt. Megtapogattam. Kenyér volt.

Egy pillanatig megkövülten álltam ott.

- Davaj, davaj! - mordult rám türelmetlenül, és hozzátette, hogy megérthessem: - Mars a fenébe!

- Isten áldjon meg - feleltem nehéz nyelvvel, és szerettem volna még mondani valamit, valami szépet, valamit, amit megérthetne, de az orosz türelmetlenül elkapta a vállamat, és belökött az erdőbe. A zászlós úrba belerúgott!

- Domoj! Domoj! - morogta. - Haza! - És halkán fölkacagott, mint aki egy jó tréfának örvend.

Szerettem volna visszafordulni és megszorítani a kezét annak a derék orosz embernek. A szemébe nézni és megmondani neki, hogy ha mind olyanok lennének az emberek, mint ő, akkor szebb lehetne ez a föld és kellemesebb az emberi élet. De aztán eszembe jutott, hogy nem értene meg. Esetleg azt hinné, hogy meg akarom ölni, vagy mit tudom én. Mert bár ideadta a kenyerét és szökni hagyott, de azért a szavamat nem értette volna meg mégsem, és minden baj ebből származik közöttünk ezen a földön, hogy nem értjük meg egymás szavát.

Hetekig gyalogoltunk. Hetekig, mindig csak erdőkön és hegyeken át. Először keletnek, aztán délkeletnek, végül délnek. Aszerint, ahogy a hegyek kanyarodtak, a hegyek, melyekről tudtam, hogy összeérnek az én hegyeimmel, és kézen fogják egymást, mint a jó testvérek. Pásztorokkal, szénégetőkkel, szökött katonákkal és bujkálókkal találkoztunk csak. A pásztorok

és a szénégetők ennünk adtak, és megtűrték födeleik alatt éjszakára. A szökött katonák és a többi bujkáló elláttak tanácsokkal, és mi is elláttuk tanácsokkal őket, aztán jószerencsét kívántunk egymásnak és tovább mentünk. Voltak olyanok is, akik bandába verődve éltek, mint a haramiák, fegyvereik voltak, és hívtak, hogy álljunk be közéjük, s gyilkoljuk tovább az oroszokat, de mi megmondtuk nekik, hogy haza igyekszünk s hogy a mi hazánk Erdélyben van. Erre tovább engedtek és azt mondták: siessünk. Mert ez így nem maradhat, az igazságnak vissza kell térnie, és a szabadságért talán még harcolni kell hamarosan megint. S hogy legyünk ott idejében, ahova tartozunk. Siettünk mi amúgy is. Július elején Mármarosban jártunk már. Aztán elértük a radnai gerincet, s éreztük, hogy otthoni levegő száll föl a völgyekből. A radnai gerincnél azt mondta a zászlós úr:

- Itt most elválunk. Az én utam eltér Kolozsvárnak. Köszönöm, amit értem tettel, talán egyszer még meghálálhatom. Néhány perccig gondolkodtam, aztán ezt feleltem:

- Elkísérem zászlós urat. Ráérek hazamenni későbbben is, engem amúgy sem vár senki, csak egy fűrész, egy balta, meg egy kaliba, amelyik azóta már összedőlt bizonyosan.

S így együtt tértünk a Ciblesen át Kolozsvár felé.

Nem tudom, miért tettem ezt. Talán azért, mert valóban nem volt senkim, aki várt volna reám, s a zászlós úr valahogyan már hozzám tartozott. Összeszoktam vele, mint ahogy összeszokik egy bot s egy kalap, akiket közös gazda hord hosszú ideig. Egy gazda hordott bennünket is: a háború.

Néhány napig a Szamos völgye fölött haladtunk erdőről erdőre. Aztán Apahida és Kolozsvár között elértük a zászlós úr tanyáját.

Éjszaka volt, holdvilágos éjszaka. A folyó mentén haladtunk, hogy kikerüljünk a falut, és a fűzfák árnyékai kísértetiesen nyúltak át a vízen. A tépett árnyékok között csillogva rázta a víz a porrá törött holdat. Sápadt párák heverték a széles völgyön, békák szóltak álmos szóval valahol, és a dombok felől hallani lehetett a tücsköket. Érett gabonaszag úszott a langyos éjszakában, és ahogy ott mentünk a víz partján, olyan békés volt kereken az egész világ, mintha nem is lett volna soha háború, csupán vadászatból térnénk haza, ahol kissé elaludtuk a délutánt, s különösöket álmodtunk közben.

Lassan mentünk, mint aki otthon van már. A zászlós úr elöl, én mögötte. Meleg levegő ült a parti szedresekben. A víz hangját alig lehetett hallani, csak néha loccsant egy-egy hullám a gyökerek alatt. A zászlós úr egy helyen meg is állott.

- Nézd a vizet - mondotta -, még soha sem láttam így... mintha dideregne, nem?

Igen, a zászlós úr jól látta, a víz didergett ott lent a part alatt. A levegő langyos volt és jószagú, s a víz didergett mégis. Mint akinek láza van s rázza a hideg. Úgy rázta a hold fényét a víz, szinte azt mondhatnám: lúdbőrös volt a víz valahogyan, mint aki félelmet tud és szörnyűséges titkot, és nem mer szólani róla.

Elhúztunk a falu alatt. Sötét volt már a falu, nem égett lámpa sehol. Később elhagytuk a vizet, és átvágtunk egy réten. Majd egy kukoricás mentén föl egy domboldalra.

- Ez már az én földem - mondotta a zászlós úr, amikor a kukoricához értünk, és a hangja is olyan volt, mint aki hazatért és boldog. Aztán fönt a dombon föltűnt a tanya.

Szembe kerültünk a holddal. Az épületek feketék voltak alatta, és olyanok voltak, mint az árnyék épületek, melyekben régholtak emléke lakik, holdtöltés babonás éjszakákon. Felértünk a szilvaskertbe, és ahogy a holdfény megvilágította a gyümölcsfákat, olyanok voltak valamiképpen, mint a gazdátlan gyümölcsfák. És én akkor már tudtam, hogy az épületek ott fönt üresek mind, és elszorult a torkom és valami fájni kezdett bennem, mert éreztem, hogy a zászlós úr ott előttem nem tudja még.

Valami csűrnek a sarkát értük el először, és úgy fordultunk be az udvarba. A zászlós úr lihegett előttem és a lihegésében izgalom szorongott. Az első, amin a szeme megakadt, a csűr nagy deszkapujja volt. A kapu nyitva állt, félszárnya eldőlvé, és szétvert deszkák heverték szerteszét. A zászlós úr megtorpant és rámeredt az eldőlt csűrkapura. A hold bevilágított a csűrbe is, és kopott, sápadt falakat láttunk csak és semmi mást. A csűr üres volt, mint a halott ember szája.

Egy pillanatig döbbenve állt a zászlós úr és a lélegzését is visszafojtotta. Aztán szó nélkül megindult a ház felé. Mentem utána, de a lábaim nehezek voltak nagyon. Istállók mellett haladtunk el, és valamennyi ajtó nyitva állt, és valamennyi ajtószárny hiányzott és hiányoztak az ablakok is, és az istállóknak hideg trágyaszaguk volt, halott, hideg szaguk.

A zászlós úr egyre lassabban ment, és mire az istállók közül kiértünk a ház elé, már úgy járt, mint aki halottas házhoz érkezik. És a lihegés is egyre halkabb lett, végül már nem is lehetett hallani. Aztán már csak álltunk a tornác alatt és csönd volt. Mélységes csönd. Halott

csönd. A hold rásütött a széles épületre, és megcsillantotta a falak tövében a törött üvegcserepeket. Bútorarabok, lécek, hasadt deszkák, papíros cafatok heverték szerteszét. Feketén tátogott az ajtó, és az ablakok üres szemei túl rajtuk a semmibe néztek.

Sok-sok ilyen házat láttunk már az utolsó hónapokban, üres, kifosztott, néma házat, szinte megszoktuk, hogy vannak ilyen házak. És az én számomra nem is volt meglepő az a ház ott, csak éppen szomorú volt, mert tudtam, hogy az a ház valamikor a zászlós úr otthona volt. De a zászlós úrnak bizonyára más volt ez a ház, úgy üresen és halottan, más mint nekem és más, mint azok a többi házak, amelyeket ugyanúgy láttunk. Nem csupán azért, mert nem szóltak az ágyúk és a géppuskák, és semmi háborús zaj nem volt, csupán azért, mert a hold olyan babonásan világította meg a falakat és a törött cserepeket a földön, és a tücskök messze a mezőkön, és lent a völgyben a békák olyan békésen és: szépen és szomorúan muzsikáltak a békességet... a zászlós úr az otthona előtt állott, és én arra kellett gondoljak, amikor én is ott álltam a Belcsujban, azon az esős őszi éjszakán, hogy lassan megtelt könnyel a szemem.

Aztán a zászlós úr lassan fölment a tornác lépcsőjén. Nagyon lassan. Alig emelte a lábát. Csak éppen hallani lehetett, hogy léptei alatt megcsikordult a lépcsőkön a szemét. Egy darabig még láttam a tornácon állani, födetlen fejét megvilágította a hold. Sokáig állt ott. Aztán egy idő múlva nem láttam többé. Akkor leültem a küszöb kövére és vártam. Néztam a holdvilágos, halott, kifosztott udvart, és azt gondoltam: itt valamikor úriemberek éltek. Nem nagy urak, csak éppen úriemberek, abból a fajtából valók, akiknek apjuk is, nagyapjuk is együtt élt a földdel, ezzel a földdel, ami itt van kereken a domboldalukon, és így ők sem tehettek egyebet, mint tovább vitték az életet, ami apjukról maradt. A föld életét, a munkát, a veszélyt marhával, vetéssel, szántással, aratással, a gondokat és az örömeiket, és közben maguk is hozzájárultak ezekhez a földekhez, istállókhöz, ehhez a házhoz, a lépcsőkhöz, a falakhoz, a benne lévő sok mindenféleképp, hozzájárultak, mint ahogy a fák hozzájárulnak lassan a maguk gyökereivel a föld egy darabjához, s ha ezek a fák dőlnek, velük szakad a földnek egy darabja is. Erre gondoltam. S arra még, hogy a nagy fákat mind kidöntötték most, a ravasz lopók és a rest senkik, akik irigyelték a munka eredményét, mert ők maguk nem dolgoztak soha olyasmirre, aminek jó nyoma maradjon a földön. Kidöntötték hát a nagy fákat, hogy ne árnyékolják be a földet, s legyen helye a gyomnak. Hát jó, majd nőnek a gyomok, gondoltam, de a gyomok élete rövid, s mi lesz, ha védelem nélkül marad a föld, s nem védik többé a fák nap ellen és víz ellen és szél ellen? Mi lesz akkor a földdel? És mi lesz az apró növényekkel, ha kiszikkad alattuk a talaj, és nem lesz miben megkapaszkodjanak a csírák? Mert árnyékot adtak a nagy fák, az igaz. De védelmet is adtak, őrizték a földet és gazdagították, s nélkülok nem nőhettek volna bokrok és virágok, bizony, meg termőföld se lenne. Ilyesmire gondoltam, amíg ott ültem a küszöbön. Mert én uraságokat ugyan nem szolgáltam soha, mégcsak nem is sokat láttam olyant, de tudtam másoktól, hogy aki egy uraság szolgálatába elszegődött, és hűséges volt és becsületes: az olyan után, ha meghalt, ház maradt és föld és pénz és jószág, mert az uraságok mellett meggazdagodott a tiszt ember, ha nem is akart. De vajon az irigyek s a lopók, akik felülkerekedtek most az egész világon, vajon azoknak az árnyékában miképpen él majd meg a szegényember? Apósom mondta mindig: ha szolgálnod kell, csak uraságot szolgálj, sohase koldusból lett urat, mert az lenyúzza a bőrödét is. Inkább úrból lett koldust, mint koldusból lett urat! És apósom tudta, mit beszél, mert ő egy román pópánál kezdte a juhászokást, és harminc juha volt magának is, mikor a pópához beállott. De öt esztendő múlva, mikor eljött onnan, még az ing se volt az övé, mert azt is le akarta húzatni róla a fősvény pópa. Apósom tudta, mit beszél. Hát ilyesmiken gondolkoztam, amíg ott vártam kint az éjszakában.

Hajnalodott már, mikor a zászlós úr kijött a házból, és leült mellém a küszöbre. Hosszú ideig nem szólott semmit, csak ült mellettem, és én sem szóltam, mert nem tudtam volna, mit mondjak neki. Aztán egyszerre csak rám nézett.

- Margitkának volt egy babája - mondta és a hangja rekedt volt -, és ez a baba ott fekszik most törötten a gyerekszoba padlóján, az ablak mellett. Nem mertem hozzányúlani, érted? Ahogy rávilágított a hold, olyan volt, mint a halottak...

- Margitkának hívják a leánykát - tette hozzá később. Azt mondta: "hívják" és nem "hívták", és eszembe jutott, miképpen mentem át annak idején Fileháza, hogy megkérdezzem Anikótól, miképpen égett le a Belcsujban a házunk.

Egy idő múlva felkelt a küszöbről.

- Várj meg - mondta -, meg kell tudjam az igazat.

Elment a falu felé. Én lehajtottam a fejemet, és nem mertem utána nézni, hogy meg ne érezze a gondolataimat. Mert arra gondoltam, amikor apósom ott ült az ágy szélén, azon a reggelen és elmondta azt, ami történt. Később eszembe jutott, hogy utána kellene menjek,

hátha... az úriemberek nem olyanok, mint mi, ők, ha bajba kerültek, azon vannak, hogy még nagyobb baj legyen belőle. A domb széléig mentem, de már nem láttam meg sehol. Így hát álltam ott és vártam. Egyre világosabb lett a reggel. Galambok húztak át az udvar fölött, kék szárnyukon megcsillant a dombok mögött lapuló nap fénye. A ház sarkában tépett orgonabokrok álltak, néhány veréb kezdett mozgolódni köztük. Aztán feljött a nap és megvilágította a halott udvart. Törött deszkákat, széklábakat, zúzott képeket, taposott papírt, üvegcserepet, faltörmeléket, szemetet. Arra kellett gondolnom, hogy valamikor rend volt itt, tisztaság és jólét. Az istállókban állatok álltak, a színben gépek, a házban asszonyok szorgoskodottak, tyúkok kapirgáltak, virágok nyílottak... s mindennek vége lett. És arra kellett gondolnom, hogy azoknak, akik a háborút elindították a mi házaink ellen, valószínűleg éppen ilyen házaik vannak ott messze, más országban. Házaik, állattal tömött istállóik, nevető gyermekek és szorgoskodó asszonyaik, s nyíló virágok a házaik előtt. Ők is szeretik mindezt, örvendenek az asszonyok mosolyának és a gyermekek kacagásának, a nyíló virágoknak, a meleg otthonoknak, az állattal tele istállóknak, és fájna nekik, ha el kellene veszítsék mindezt. Milyen különös, hogy nem jut eszükbe mégsem, hogy ami nekik fájna, fáj az nekünk is ugyanúgy.

Aztán visszajött a zászlós úr. Ahogy jött, fáradtan, szakállasan, rongyosan föl a gabonaföldek között, olyan volt, mint aki nem is idevaló.

- Gyere - mondotta, és nem nézett a ház felé -, menjünk. - Hova?

- Kolozsvárra, a családomhoz.

Megkönnyebbülve sóhajtottam föl. Meghallotta és rám nézett. Fáradt volt a szeme és szomorú.

- Azt hitted...? Nem, itt nem jártak oroszok. A falu kimaradt. Mentünk. A város előtt egyszer még megállt és rám nézett.

- Te mondtál egyszer valamit a búzaszemekről - kezdte -, és azt hiszem, hogy igazad volt akkor. Csak nem úgy, ahogyan mondtad. Eszembe jutott az ilvai malmos és a mérleg, és megkérdeztem: - Miért?

- Látod - felelte a zászlós úr -, ami ott az én tanyámon történt, azt nem az oroszok csinálták. Még csak nem is valami más idegenek. Azt a magam emberei tették, akikkel együtt éltem gyermekkorom óta, akikkel együtt élt apám és nagyapám. Elvitték a marháimat, hogy nekik több legyen. Kirabolták a házamat, hogy nekik több legyen. Szétosztották maguk között a földemet, hogy nekik több legyen. Mindezt egyszerűen csak azért, hogy nekik több legyen. Eddig is volt mindenből elégük, de most még szerezhettek hozzá, mert én nem voltam itthon, és azt gondolták, hogy meghaltam valahol úgymond. Hát egyszerűen elrabolták, megszerezték, Hűség, barátság, hála: mind nem számít, csak nekik több legyen. Érted ezt?!

Megcsóváltam a fejemet. A zászlós úr felsóhajtott.

- Látod, az a baj, hogy kevés az igazi búzaszem, a tiszta búzaszem. Sok nagyon a törött, az üszkös, az aszott, és sok nagyon közöttük a konkoly is. És ha az ocsút elvetik a földbe és csírázni hagyják, akkor a gaz elnyomja a búzát, és ilyen lesz a világ, amilyen most.

Aztán beértünk a városba. Keskeny kis utcában alacsony, földszintes ház: ott lakott a zászlós családja. A ház az apósáé volt, és amikor beléptünk a kapuján, egy varjú káromgott a háztetőn, és újra Fileháza jutott eszembe, a varjú, amelyik azon a hajnalon elszállt a kapu fölötti akácfáról, és szárnyai suhogva verték a ködöt. De itt másképpen volt. Sírva borult a család a zászlós úr nyakába, aztán reggelit kaptunk, minden jót, ami csak volt a házban, és a kérdésekre alig győztünk felelni.

Reggeli után én kint maradtam a konyhában, és a zászlós úr bement a családdal a szobába. A gyerekeket kiküldték. Odajöttek hozzám és kérdeztek mindenfélét a háborúról, és én meséltem nekik. Isten bocsássa meg nekem, életemben először hazudtam. De olyanok voltak a kérdések, hogy nem lehetett igazat felelni rájuk, gyermekeknek nem. Azt kérdezték, hogy öltünk-e meg sok embert a zászlós úrral ketten, és én azt mondtam nekik, hogy nem öltünk meg egyet sem, mert embert ölni nem szabad. Azt kérdezték, hogy milyenek azok, akik halottak, és én azt mondtam, hogy a halottak szépek és vidám arcúak és mosolygósak, mert nekik már nem fáj semmi sem. Azt kérdezték, hogy az emberek, akik bombákat dobtak le a repülőgépekről a városokra, gonoszak-e nagyon, feketearcúak s feketekezűek és hosszú nagy fogaik vannak? És én azt feleltem nekik, hogy azok az emberek éppen olyan jó és szelíd emberek, mint a többiek, kisfiaik és kisleányaik vannak otthon, szeretik a virágokat és a kisgyereket, és csak azért dobták le a bombákat a városokra, mert azt hitték, hogy a városok üresek. Ha tudták volna, hogy emberek, asszonyok és gyerekek vannak ott, nem dobták volna le a bombákat, biztosan nem. Aztán azt kérdezték még, hogy láttam-e hősokeket, és én azt

feleltem, hogy mindenki, aki meghalt, hős volt, és hogy csak az volt hős, aki meghalt. És ez volt az egyetlen igaz dolog, amit a gyermekeknek mondtam.

Később kijött a zászlós úr. Arca gond telt volt. Félrehívott és azt mondta:

- Körözés alatt állok. Azt hiszem, hamarosan letartóztatnak. Házbizalmi ugyan nincs, de a szomszédban van egy lakatos, és az már látott...

- Tessék velem jönni - mondtam -, fölmegyünk a hegyekbe, ott aztán nincs semmiféle bizalmi...

De a zászlós úr megrázta a fejét.

- Nem lehet. Szembe kell nézni a dolgokkal. Különbem sem követtem el semmit.

Este már érte jött két géppisztolyos civil. Tíz percet adtak neki, hogy összeszedjen néhány ruhadarabot. A két pisztolyos leült a konyhába, és a zászlós úr apósa pálinkát tett elebük. Én meg bementem a zászlós úrhoz a szobába.

- Zászlós úr - mondtam -, itt az ablak. Kilépünk rajta s alászolgája. Fönt a hegyekben már a Jóisten az úr.

- Ez a legokosabb - tanácsolta az apósa is. - Eridj, eridj! - kérlelte a felesége.

De a zászlós úr csak rázta a fejét.

- Csak addig tűnj el - kérlelte a családja -, amíg rendbe jön a világ! Amíg a muszkák kimennek, vagy történik valami!

- Nem - felelte a zászlós úr - a muszkák nem mennek ki, és semmi olyasmi nem történik, amire ti gondoltok. A nagyhatalmak eladtak bennünket, s kész. Nem lehet egyebet tenni, mint szembenézni a dolgokkal. Megvédeni a magunk igazát, és várni türelemmel, amíg magától megtisztul a búza és kivész a konkoly. Szembe kell nézni a dolgokkal.

Aztán elvitték a zászlós urat. Még csak egyszer láttam, néhány hét múlva, a népbírósi tárgyaláson. Ott állt, két ór között, sovány volt és sápadt, és az arcán nagy kék és vörös foltok. Egy mérges gyerekember ordítani kezdett reá, és ilyeneket kiabált, hogy "népszaroló", "népnyúzó", "ellenséggel kollaboráló", "hazaáruló", és ez a gyerekember volt az ügyész. Minden szóra felmordultak a teremben ülő dühösarcú emberek, és azt üvöltötték, hogy "kötélre vele! kötéltre vele!" Végül fölolvastak egy írást, amelyikben a zászlós úr beismerte, hogy harcolt a népi demokrácia ellen, a munkásait rendszeresen verte és zsarolta, megölt két zsidót és sok más hasonlót. Aztán megkérdezték tőle, hogy elismeri-e a vallomás hitelességét?

- Nem - felelte a zászlós úr hangosan és fölemelt fejjel -, kényszerítettek arra, hogy aláírjam!

- Talán azt meri állítani, hogy a népi demokrácia rendőrsége bántalmazta? - ordított rá az ügyész.

- Igen - felelte kemény hangon a zászlós úr -, vertek és kínoztak! Az egész vallomásból egy szó sem igaz, s ezt maguk éppen olyan jól tudják, mint én!

Nagy kiabálás volt. Az ülést fölfüggesztették. Ekkor láttam utoljára a zászlós urat. Néhány hétig ott lebzseltem még a városban. Napszámoskodtam erre-arra, és többször megpróbáltam, hogy a börtön közelébe jussak, ahol a zászlós urat őrizték. Nem sikerült összekerülnöm vele. Néhány hét múlva aztán azt mondták, hogy a zászlós úr meghalt. Tífuszban halt meg, mondták hivatalosan, de mi tudtuk, hogy belepusztult szegény a verésbe. Még azt sem mondták meg a családjának, hogy hova temették el. Mindent megpróbáltam, hogy ezt legalább kiszedjem valahogyan a börtönben dolgozó emberekből, de ez sem sikerült. Végül is addig lábatlankodtam a nyakukon, amíg egyszer csak egy pisztolyos ember vállamra tette a kezét egy kapu alatt, és azt mondta, hogy menjek vele. Az embert leütöttem, elvettem a pisztolyát, és félóra múlva már mögöttem volt Kolozsvár.

VII.

Mire a hegyekbe megérkeztem, őszt volt megint. Furcsa őszt és különös világot. Az erdők tele voltak bujkálókkal, és nem lehetett tudni, melyik a tisztességes ember és melyik a rabló közöttük. És így volt ez lent a falvakban és a városokban is. Autók nyargaltak keresztül-kasul, és nem lehetett tudni, hogy gyilkosok ülnek-e bennük, vagy igazságtévők. És így volt ez abban az időben a hivatalokban is és mindenütt. Az ocsú összekeveredett a búzával, és egy asztalnál ültek a gazok a jószándékúakkal, egy ösvényen haladtak a tiszták a gonoszokkal, és mindenki bizalmatlanul sandított a mellette lévőre. Különös őszt volt és különös világ. Volt, aki menteni akart, amit még lehetett, és volt, aki pusztítani akart, amit még lehetett, és nem lehetett megismerni a nagy kavargásban, hogy ki a mentő és ki a pusztító.

Mindenki igazságról, békéről, emberi jogokról és újjáépítésről beszélt, és mégis csupa gátságot, gyilkosságot, jogtalanságot s csupa pusztítás történt mindenféle. Zúgott a fejem és a szemem káprázott, amíg végigyalogoltam az országot Kolozsvártól a Kelemenhavasig, és örvendtem, hogy végre otthon lehettem a hegyek között, és hátam mögött maradt az egész zagyva fölfordulás.

Egyenesen Korbulyba mentem, és újra gyújtottam magamnak tüzet, mint esztendővel azelőtt. És újra este volt és őszt. És újra ott ültem egész éjszaka a tűz mellett és gondolkodtam. Rágtam, emésztettem magamban a megváltozott világot, és fölöttem, nagynagy magasságokban ragyogtak az őszi csillagok, és hallani lehetett a csöndben, ahogy a bükkfáról egy-egy levél lehullt.

Reggel aztán lementem Ilvára, a malomhoz. A malom járt. Szekerek álltak az udvarán és emberek nyüzsögtek. Az örömezt ott leltem meg a hombár mellett. Odamentem hozzá.

- Adjon Isten. Kell-e már szén? Rám nézett és megismert.

- Te vagy az? - kérdezte - honnan kerülsz elő? - A pokolból.

Legyintett. - Maradhattál volna, mert itt is csak az van.

- Mégsem én voltam az a bizonyos búzaszem - mondtam egy idő múlva -, amelyik a mérleg dolgán segíthetett volna.

Az örömezt rám bámult, de mintha aztán emlékezni kezdett volna, mert előbb körülnézett, s csak azután válaszolt.

- Kevés a búza fiam, az egész világon kevés. Ez a baj. Szeméből sokkal több van.

Aztán megegyeztünk a szén dolgában.

- De előbb menj el - mondtotta -, és jelentkezz a községhez. Ott majd megmondják, hogy háborús bűnös vagy-e, vagy sem. Mert ma minden második ember háborús bűnös. Az olyan pedig nem égethet szenet.

- Hát mit csinál az olyan? - kérdeztem.

- Elmegy bányászni az oroszokhoz, és segít nekik fölkészülni a következő háborúra.

Délre a faluban voltam. Julikához mentem először. A műhely ajtaja zárva volt, így a konyha felé kerültem. A konyhában Julikát találtam egyedül. Sovány volt és sápadt, és sírni kezdett, amikor meglátott.

- Hol az urad? - kérdeztem. - Elvitték.

- Apósod?

- Azt is. - Hova? - Nem tudom. - Miért?

- Azt mondták rájuk, hogy háborús bűnösök, mert nem akarták átadni a boltot a szövetkezetnek.

És sírt. Egy éve nem láttam Julikát, de ez alatt az egy év alatt tízet öregedett.

- Hát gyerek van-e már? - kérdeztem, hogy másra tereljem a szót. Julika elfordult és az edényekkel kezdett babrálni.

- Nem is lésoz már - felelte háttal. - Miért?

- Betegséget kaptam. Azoktól. Aztán orvoshoz kellett menni, mint a többieknek. És így...

Ebédet tett elém, de nem ízlett az étel. Ha ott lett volna a sógorom, kemény szavakkal mondtam volna neki, hogy az ő gyávasága rontotta meg Julikát. De nem volt ott, és így nem mondhattam meg ezt senkinek. És még csak magamban sem illett, hogy szidjam, mert hiszen elvitték. Megbolondult a világ, gondoltam magamban, tisztára megbolondult. És nem ízlett az étel, pedig a gyomrom korgott az éhségtől.

Alig hogy letettem a kanalat, föl is álltam az asztal mellől. - Hova még? - kérdezte Julika.

- A községhez - feleltem -, hátha én is háborús bűnös vagyok. De meg is mondom nekik, anyjuk ne sirassa őket!

Julika sóhajtott, és én mentem. Úgy mentem, mint aki torkig megtelt már szeméttel, és

most az egészséget ki akarja adni magából, valaki elé, aki a szemetet kavarja. Ha lecsuknak, ám ők lássák, gondoltam, de előbb egy féltucatot agyonverek belőlük. S ha utána fölakasztanak, hát annyi.

A községháza előtt egy asszony etetett néhány soványka tyúkot. Fiatal, tömötthúsú, alacsony asszony volt. Odaköszöntem neki. - Adjon isten! Itthon van a bíró úr?

Az asszony rám nézett. Szelíd tehénszemei voltak, barnák és nagyok.

- Zdrasztutye - felelte oroszul -, bíró domoj... - és az ajtó felé bökött az ujjával.

Még ez is, mordult föl bennem a keserű harag, egy idegent ültettek a falu nyakára, s az kell megmondja, hogy tisztességes ember vagyok-e, vagy nem. Úgy mentem bé az ajtón, mint aki a falon keresztül akart kijönni.

A pitvar üres volt. Benyitottam a szobába. A szoba közepén egy bölcső állott, és a bölcső mellett egy ember guggolt, háttal felém. - Adjon Isten - mordultam reá. Az ember ott a bölcsőnél nem emelkedett föl, csak felém fordította a fejét. A lábam legyökerezett a küszöbre. Az öcsém volt.

Ő is megismert. Keze elengedte a bölcsőt és fölemelkedett.

- Derék dolog, hogy előkerültél - mondotta, és rám nevetett. Gyere már beljebb!

Beljebb mentem és betettem magam mögött az ajtót. A bölcsőben nyöszörögni kezdett egy vékonyka hang.

- Honnan jössz? - kérdezte öcsém. - A pokolból - feleltem.

Nevetni kezdett.

- Jó, hogy nem maradtál ott. - Azt még nem tudhatjuk. Rám nézett.

- Ül le - mondotta aztán, és nem nevetett többé. Nem ültem le, hanem odaléptem a bölcsőhöz.

- Fiú? - kérdeztem.

- Igen.

A gyerekek ott a bölcsőben barna tehénszeme volt. - Tied?

- Igen.

Néztem a gyereket. Öcsém egy idő múlva megszólalt halkán. - Hallottam, hogy a tieddel...

Megrázkodtam ettől.

- A bírót keresem - mondottam és a hangom goromba volt. Öcsém rám nézett, és furcsán elmosolyodott.

- Én vagyok.

Estig maradtam öcsémnél azon a napon. Később bejött a felesége is, az ukrán asszony, akit hadifogságból hozott magával, és pálinkát tett elénk, túrót és kenyeret. Öcsém pedig beszélt. Arról beszélt, hogy miképpen esett hadifogságba mindjárt az első héten. Miképpen vitték le egy átképző tanfolyamra, milyen jó dolga volt, micsoda okos beszédet hallott. Aztán arról beszélt, hogy a világ ezentúl más lesz, a kommunizmus felszabadítja az elnyomottakat és a szegényeket, és senkit sem lehet ezentúl kiüldözni a házból, csak azért, mert magyar, ahogy azt velünk tették volt apánk halála után, és senkit sem lehet megfosztani a jogaitól, csak azért, mert szegény, mint ahogy velünk tette volt az úri világ. Beszélt öcsém, beszélt és én hallgattam. Aztán megkérdeztem, hogy mi van Durdukásékkal.

- Kényszermunkán vannak - felelte öcsém, és az arca elsötétedett -, reakciók voltak, nacionalisták, uszítottak a magyarok ellen. Azonkívül megtagadták az engedelmisséget, nem akarták a dolgozók közösségét szolgálni. Azonkívül mindenki tudja, hogy kollaboráltak az ellenséggel a háború alatt...

- Azért mégis csak sógor - vettem közbe. De öcsém megkeményedett.

- Nincs sógor, vagy nem sógor, ha egyszer az igazságról van szó! - És vajon csakugyan arról van-e szó?

- Arról.

Estig maradtam öcsémnél azon a napon, és öcsém beszélt a népi demokráciáról, amelyik megváltotta az országot, és megváltja majd az egész világot rendre. Az ukrán asszony tett-vett körülöttünk, a gyermek néha nyöszörögni kezdett a bölcsőben, s öcsém ilyenkor odament hozzá, és ringatni kezdte.

- Mi a neve? - kérdeztem.

- Jóska - felelte öcsém, és a szeme büszkén megcsillant -, mint Sztálinnak!

Később elmondtam neki azt, ami a zászlós úrral történt.

- Ezen nem lehet segíteni - mondta öcsém -, a reakciót ki kell irtani, csak úgy lehet béke és rend. Ha üszkösödés támad a gyümölcsfákon, kimetszed késsel, ugye? És jobb, ha úgy metszed ki, hogy hozzá vágysz valamit az elevenjéből is, semmint, hogy maradjon esetleg

valami és tovább fertőződjék a fa...

Majd hozzátette:

- A volt bírót agyonlőttük, mert zsarolta a gazdákat. És agyonlőttünk még két románt, akik magyar házakat gyújtottak föl. Lecsuktuk a két Durdukást is, mert fontosabb volt nekik a bolt, mint a dolgozó nép érdeke, s mert uszították ellenünk a román gazdákat. Lehet, hogy a zászlósod ártatlan volt. De inkább bűnhődjék tíz ártatlan, minthogy megmaradjon egy is, aki a gonoszságot tovább folytathatja.

Estig maradtam ott, és csupa ilyeneket mondott az öcsém. Aztán megkérdezte, hogy mit akarok tenni.

- Szenet égetek majd - feleltem -, mert a vadórségnek aligha- nem vége.

Bólintott.

- Annak vége, az igaz. Szabad országban nincs szükség vad- őrkre, mert mindenkinek jogában áll vadászni. De lehetnél községi erdész.

- Puskát tarthatok-e akkor? - kérdeztem.

- Mindenki tarthat puskát - felelte öcsém -, aki belép a pártba.

- Miféle pártba?

- Hát a miénkbe. A pártba!

Aztán megígérte, hogy egy héten belül elintézi a dolgomat és erdész lehetek. Csak jöjjenek majd el valamelyik nap és írjam alá a nevemet, hogy belépek a pártba. Akkor nem kell szemet égessek többé.

- Szenet majd égetnek mások ezentúl - mondotta -, azok, akik nem tartoznak a népi demokráciához!

Estig maradtam nála. Akkor visszamentem a Korbulyba, és meggyújtottam újra a tüzet. És ültem a tűznél és néztem a lán- gokat és gondolkodtam. És másnap reggel előkerestem a fűrészt, amit egy esztendővel azelőtt eldugtam volt, és dönteni kezdtem a fákat a kemencéhez. Maradtam a szénél.

Tudom, hogy vannak az életben dolgok, amiket rosszul csinál- tam. Mindenkinek az életben vannak dolgai, amiket rosszul csinált. Utólag sokat gondolkodtam azon, vajon jól tettem-e, hogy fent maradtam a Korbulyban és nem mentem le erdésznek a falu- ba? Házam lehetett volna és rendes fizetésem, az emberek megemelték volna előttem a kalapjukat, és talán segíteni is tudtam volna néhány szerencsétlenül. Főképpen pedig sok minden másképpen történt volna talán velem, ami azóta történt, s ma nem lennék koldus a világ országútján. De hiába. Én inkább maradtam a Korbulyban és égettem a szemet. Az örmény ellátott élelemmel és ruházattal, és csak hozzá jártam át, Ilvára, hetenként egyszer.

Öcsém üzent volt többször is utánam, hogy megvan az állás és beköltözhetek a házba, csak menjek le hozzá, hogy beírassák a nevemet. De én nem mentem le. Végül aztan azt üzente, hogy jól gondoljam meg a dolgot, mert többet nem üzen értem. Az ember, aki az üzenetet hozta, megkérdezte, hogy mit mondjon öcsém- nek, és én azt feleltem: semmit. Aztán nem üzent többet, s én kalibát építettem magamnak a kemencék fölött, olyant, amilyenben hajdanta laktunk, hármásban, Julikával. A pisztolyom megvolt még, amit Kolozsváron vettem el attól a rendőrtől, és öt töltényem is volt hozzá. Megpróbáltam vadászni vele, de nehéz dolog volt. Sok időbe került, amíg sikerült egy őzet terítékre hozni. Aztán egyszer, talán a harmadik héten, meghallottam egy lövést fönt a plájon. Puska- lövés volt. Este hallottam meg, úgy naplemente táján. És másnap reggel, miután a kemencéket rendbetettem, elindultam föl, hogy megnézzem, ki lőtt.

Dér volt már akkor. Fönt a pláj tisztásain még nyíltak az utolsó kikericsok, de már a bögés ideje eltelt és a fű sercegett a fagytól. Későn kelt a nap és nem volt melege. A bükkök kopaszok voltak és a fenyők úgy álltak a pláj nyirkos ködében, mint a halottak.

Mentem a kihalt gerincen, és egy mókus sem mozdult sehol. Eszembe jutott, hogy hány- szor jártam ott puskával a vállamon, és szomorú lettem attól, ami még eszembe jutott. Ugyanazokon a kidőlt fákon, ugyanazokon a gyökereken léptem keresztül, mint hajdan, ugyanazokat a köveket kerülgettem ki, a vadcsapások is ugyanott és ugyanúgy futottak föl az üverekből... semmi sem változott ott fönt a plájon azóta, semmi. Csak a világ változott meg, körös- körül. Csak nekem tűnt úgy, mintha sok- sok év telt volna el azóta, mintha nem is ugyanebben az életben jártam volna ott, puskával a vállamon és szívemben a szabadsággal. És az örömmel, hogy van a Belcsujban egy ház és abban várnak reám.

A Benedek fölött jártam már, amikor valahonnan füstszagot hozott a szél. Haladni kezdtem a szag után és az egyik üverben megleltem a füstöt. Rozoga, ócska kaliba elől szállott föl, s a kalibát is ismertem, én tákoltam össze valamikor, hogy szarvasbögés idején meghálhassanak

benne az urak. A tűz mellett egy ember ült és húst sütött hosszú mogyorófanyáron. Odébb egy két eszendő vadász hevert félig megnyúzva. A kaliba tetején két behamuzott farkasbőr száradt.

Mikor kiléptem a fák közül, az ember ott a tűznél meghallhatta a zörgést, mert felém fordult. Öreg ember volt. Hosszú szürke szakála volt, szürke bajusza. Napszitta vadászkalapot viselt, kopott szarvasbőr ruhát és szöges bakancsot, mint az urak, amikor vadászni jártak. Mellette puska hevert a földön és odébb egy távcső.

Nem ismertem ugyan, soha sem láttam, de tudtam mégis, hogy abból a régi fajtából való. Tudtam a tartásából, a nézéséből, a szemeiből. Az ing rojtos volt ugyan a nyakán, de szemeiben nyuga- lom volt és méltóság. Odamentem a tűzhöz, és megemeltem a kalapomat.

- Adjon Isten.

- Adjon Isten - felelte az öregember és a hangja mély volt, mély és tiszta.

- Ül le - mondotta később, amikor látta, hogy csak állok a tűz mellett és nem szólok semmit. Aztán sütötte tovább a húst. Mikor elkészült velem, előhúzta a vadászkeszét és kettőbe vágta a sült húst.

- Egyél - mondotta -, itt van kenyér is hozzá. Mikor befejeztük az evést, reám nézett.

- Honnan vagy?

- A Korbulyból - feleltem. - Innen a Korbulyból?

- Igen.

- Mit csinálsz ott? - Szenet égetek. - Úgy Azelőtt is?

- Nem. Azelőtt vadőr voltam. - Úgy?

Egy bőrből készült vadásztarisznyából pipát vett elő és dohányos zacskót. Lassú, nyugodt mozdulatokkal tömött rá, majd parazsat kapart a dohányra.

- Az új uraknak nincs szükségük vadőrre, mi? - Nincs.

- Na látod.

Úgy mondta ezt, mint aki befejez valami régen elkezdett beszélgetést.

- Uraságod kicsoda, ha meg nem sértem? - kérdeztem tőle később.

- Reakciós - felelte közömbösen a pipa mellől, majd bozontos szürke szemöldökei alól egy darabig figyelmesen az arcomba nézett.

- Halálra ítéltetek, fiam s most azon vagyok, hogy magamban haljak meg, nélkületek.

- Én? - kérdeztem megdöbbenve -, én?

- Te is, meg a többiek. Azt mondtátok, hogy nincs szükség többé a magamfajta emberre odalent. Hát ti lássátok, mire mentek.

Egy ág roppant valahol a fák közt, és mind a ketten fölfigyeltünk. Valaki jött. Az öregember közelebb húzta magához a puskáját, de egyébként nyugodtan pipázott tovább. Kucsmás ember tűnt föl az üver túlsó oldalán. Lassan jött. Hajlotthátú ember volt, öreg. Mikor odaért hozzánk, megismertem. Samu bácsi volt, a komárnyiki juhász, akinél gyerekkoromban bojtárkodtam. Tömött átalvetőt cipelt a vállán.

Mikor hozzánk ért, megállt. Levette fejéről a kucsmat és nagyot sóhajtott.

- Adjon az Úristen. - Aztán lecsúsztatta válláról az átalvetőt és leült a földre.

- Rám ismer, Samu bácsi? - kérdeztem. Az öreg jól megnézett.

- Nem én.

- Bojtár voltam magánál.

Figyelmesen nézte az arcomat, aztán bólintott.

- Aha. Az a furulyás. Amelyik azzal a leánnyal... na...

Nem mondta tovább, csak sóhajtott és én tudtam, hogy arra gondol, ami a Belcsujban történt.

- Mikor még ott furulyáztam a maga tűzénél, ki gondolta volna...

Az öreg nem nézett rám, csak legyintett. - Veri Isten a világot.

Aztán lassú mozdulatokkal bontani kezdte az átalvetőt, s előszedett belőle két kenyeret, málélisztet, néhány tojást és egy oldal szalonnát.

- Ez van - mondotta -, új dolog pedig nem történt. A tisztartó úr még nem jött meg a fogságból, egy mérnök méri a földeket... más semmi.

- Ott van a hús - mondotta a bőrruhás -, elviheted mind. Samu bácsi a félig nyúzott disznóhoz ment, lefejtette róla a bőrt, aztán a húst feldarabolta, s amit lehetett, berakott az átalvetőbe. Az úr pipázott és elnézett messzire az erdők közé, én meg segitettem Samu bácsinak. De szólni nem szólott egyikük se semmit.

Később együtt mentünk Samu bácsival fölfelé az üveren. Délre járt az idő, a nap melegen tűzött, és Samu bácsi izzadt a tömött átalvető alatt. Fönt a plájon, mielőtt elváltunk volna,

megkérdeztem:

- Miféle úr ez?

- A madarasi báró - felelte Samu bácsi és sóhajtott. - Gyerekei, unokái idegenbe futottak, házat, földjét elvették, őt magát lecsukták, s hogy megszökött tőlük, halálra is ítélték. Azóta itt van. Tudod, mikor az oroszok jöttek, én rejtettem volt el a puskát, meg egyéb dolgait itt fönt a havasban. Ennyije maradt. Valamikor jó szívvel volt hozzám, s ha vadászni jött, engem vitt magával, vagy a fiaimat. Jó borraivalókat adott. Úr volt mindig. Hát most igyekszem megszolgálni utólag, tudod.

Aztán sóhajtott még.

- Veri Isten a világot, fiam. Csakhogy ezek a bolondok ott lent nem tudnak még róla.

Így kerültem össze az öreg báróval, fönt a Benedekben. Attól kezdve találkoztunk olykor. Vagy én mentem föl hozzá, segítettem neki fát vágni, ezt-azt, vagy ő jött le a Korbulyba a kemencékhez, odaült a tüzem mellé, és beszélt pipafüst mellett régi vadászatokról és régi emberekről. Aztán beállt a tél, a hó belepte az üvereket, befújta a hágókat, és sokáig nem láttam többet. Nekem is több dolgom volt a szénnel, szánkóval csúsztatam alá a Marosig, hogy elhordhassa az örmény, és nem volt könnyű munka egyedül vonszolni a szánkót föl a hegyre, le a hegyről.

Kegyetlen hideg tél volt. Éjszakánként süvöltött a szél és beverte a havat a kalibámba. A fák zúgtak és recsegtak, és egyre nőtt a hó és nőtt a hideg, és az ember keze rágémberedett a baltanyélre, meg a szánkó rúdjár. Éjszakánként néha hallottam a farkasokat orgonálni fönt a plájon. Aztán egy reggel, úgy vízkereszt tájékán, hótalpakon lejött a hegyről a báró. Szakálla, bajusza, szemöldöke fehér volt a zúzmarától.

- Fiam - mondotta, amikor leült hozzám a tűz mellé és száraz öreg kezeit odatartotta a lángokhoz -, szeretném, ha följönnél velem a Cibáig. Látnod kell valamit, s aztán majd beszélünk a dologról.

Fölkötöttem a magam csinálta hótalpakat, s megindultam a báró mögött föl a Cibára. A tisztás közepén ott állt a régi Sztinaház. Még ugyanaz, amelyiknek a küszöbén valamikor Anikóval együtt ültem. A Sztinaház födelén füst szivárgott ki. Levettük a hótalpakat és a báró benyitott az ajtón. A szűk kis deszkaház közepén, kövekből összerakott tűzhelyen égett a tűz. A füst vastagon kavargott és kereste a repedéseket a falon. A tűz mellett, nyers medvebőrön egy leány hevert.

Különös látvány volt az a leány. Csizma volt rajta és kopott katonanadrág. Kötött ujjas és birkabőr mellény. Vállig érő haja kócosan lógott az arcába. Az arca sovány volt, keskeny, de szép. Felugrott, amikor beléptünk, és tágra meredt szemekkel nézett reám. A szeme nagy volt és sötét, és különös tűz égett benne.

- A vőlegényem üzent, ugye? - kérdezte és lihegve szakadtak föl belőle a szavak, izgalom hevítette forróra őket.

- Mit üzent a vőlegényem? Szólj hát!

Csodálkozva bámulhattam reá, mert a báró alig észrevehetően megbökött a könyökével. Aztán ő felelt helyettem.

- Az ember nem találkozott még a vőlegényével, kisasszony. De oda készül hozzá.

A leány elkapta az ujjasomat és csillogó szemekkel hajolt hozzám.

- Igazán hozzá mégy?

- Hozzá - feleltem komolyan, mert éreztem, hogy nem szabad mást mondanom.

- Az jó - suttogta lázasan -, az jó... üzenhetek neki legalább. Ide figyelj hát... mit is üzenjek csak neki...?

Végig simított a homlokán és elnézett mellettem a nyitott ajtón át, ki a hóba temetett erdőkre. Aztán sóhajtott és lassan visszaült a medvebőrre. Belebámult a lángokba, és szinte nem is hozzám beszélt, hanem a lángokhoz.

- Égett Barót. Mondd meg neki, hogy égett Barót. Mondd meg neki, hogy egy csorda vadállat gázolt keresztül Baróton és eltaposott mindent. Minket is, valamennyiünket. És égett Barót. A házak égtek. Minden ház égett. A mi házuk is égett, és az égő házban végiggázoltak rajtuk...

Hirtelen fölkapta a fejét, és vadul, sebesen hadarta.

- Nem! Erről ne szólj semmit! Semmit ne szólj erről, érted? Felelj! Érted?

Értem - bólintottam komolyan. - Semmit erről! Nem szólok semmit.

Láthatóan megnyugodott. Csöndesebben folytatta.

- Csak azt mondd meg, hogy itt vagyok és várok reá. Várok reá és itt vagyok. Oltsa el a tüzet és jöjjön, oltsa el a tüzet, és ölje meg a vadállatokat, ezt mondd meg neki! Csak annyit,

hogy jöjjön! Érted? Megmondod neki?

- Megmondom - feleltem.

182 WASS ALBERT

Hosszasan nézett reám, és a nézésében hála volt.

- Jó ember vagy - mondotta halkán, és láttam, ahogy egy könnycsepp kigördült a szeméből, és végigfolyt keskeny, sovány arcán. Aztán lehajtotta a fejét és tovább nézte a tüzet.

- Gyere - szólt halkán a báró és kilépett az ajtón. Kint fölcsatoltuk újra a hótalpakat, és mentünk szóttanul visszafelé a tisztáson, egészen a plápig. Ott megállt és szembefordult velem. Arca komoly volt és szomorú az ősz szakáll mögött, és szemei kutatva néztek az enyémbe.

- Csak azt akartam, hogy lássad - mondotta lassan -, és most kérni szeretnék valamit tőled, fiam.

- Tessék mondani - szólottam és éreztem, hogy a hangom fátylas és meghatódott.

- Látod - kezdte és hosszú botjával elgondolkozva szurkálta a havat -, ide vetődött ez a leány Doktorkisasszony volt Baróton, és volt egy vőlegénye, valami főhadnagy Amikor a románok betörték Barótra és fölgyújtották a községet, borzalmas dolgok történhettek vele. Elvesztette az esztét, szegény A hóban leltem meg, két héttel ezelőtt, fönt a Széles tetőn. Csak az Isten tudja, honnan jött és hova igyekezett. A vőlegényét várja folyton, azt a főhadnagyot...

Elhallgatott, sóhajtott, aztán reám nézett megint.

- Ha ő nem lenne itt, nem kérnék tőled semmit, fiam, mert én csak halni való öregember vagyok, aki ha megdöglik, az csak nyereség lehet mindenkinek. Nekem is. De itt van ez a leány...

- Tessék mondani - ismételtam és éreztem, hogy bármit is kérne, megtenném neki.

- A vén Samu három hét óta nem jelentkezik - mondotta a báró. - Talán nagy a hó, talán el is pusztult... mit lehet azt tudni. Én nem mehetek le, hogy utána nézzek, mert engem sokan ismernek, és ha egyszer lemegyek innen, talán nem jöhetnek vissza többet, s akkor ez a szerencsétlen leány itt pusztul éhen...

- Menjek le hozzá? - kérdeztem. - Várj.

Kihúzott a zsebéből valamit, és felém nyújtotta.

- Itt van ez az aranyóra. Nekem már nincs szükségem reá, s valószínűleg jó sok pénzt megér. Ezt kellene eladni s venni érte egyet-mást ennek a leánynak. Meg aztán élelmet. Zsirt, lisztet, ilyesmit.

- Megpróbálom - feleltem.

- Isten megfizeti - mondotta az öreg báró, és kinyújtotta felém a kezét. Megszorítottam. Kemény fogása volt.

- Kellene egy jó bunda még ennek a leánynak. - Megpróbálom.

Aztán zsebre tettem az aranyórát, és elindultam a plájon fölfele. Az öreg báró ott állt mozdulatlanul és nézett utánam. Hátamban éreztem a szemét. Mikor fölértem a nagy sziklához, ahol a pláj elágazik Fileházának, s visszánéztem: még mindig ott állt.

Ismertem a Samu bácsi házát, bojtárkoromban gyakran leszalasztottak valamiért. A ház kívül esett a falun, s úgy lapult az erdők lábához, mint aki védelmet és vigasztalást keres. Késő délután érkeztem le oda. Az udvaron nem volt senki, csak egy öreg kutya ugatott reám. Aztán az ugatásra megnyílt félig a pajta ajtaja, és egy asszony dugta ki rajta a fejét.

- Adjon Isten - köszöntem oda neki. Az asszony bizalmatlanul nézett végig rajtam.

- Adjon Isten.

- Samu bá itthon van-e?

Az asszony kilépett erre a pajtából, és betette maga mögött az ajtót.

- Miért keresi?

- Ismerősök vagyunk. Az asszony sóhajtott.

- Két hete temettük - mondotta halkán, de minden panaszkodás nélkül. Aztán csak álltunk az udvaron. A pároló trágyadombon két varjú ült és a düledező vesszőkerítésen szarkák csörögtek.

- A menyegyer vagyok - kezdte el egy idő múlva újra az asszony -, s az uram még mindig nem tért vissza a háborúból. Az öreg is őstől kezdve mind gyöngébb lett, s mégis egyre járta a hegyeket. Mondottam pedig neki... hiába. Megették a hegyek. Nehéz az élet férfiember nélkül. Sóhajtott, és én bólogattam.

- Hát Isten megáldja - köszöntem el egy idő múlva.

- Isten megáldja - mondotta az asszony, és igazítani kezdte a trágyadombot a vasvillával. A hó csikorgott a deszkáim alatt és a szarkák fölrepültek a kerítésről.

Holdvilágnál értem vissza Korbulyba. Éles volt a levegő, akár a késpenge, a fák törzse halkán recsegett a hidegtől. Sorra néztem a kemencéket, aztán tüzet tettem, és faltam valamit. Mielőtt virradni kezdett volna, megindultam Ilvára, az örményhez. A malom néma volt még, mikor odaértem, de a kis házban égett már a lámpa. Akkor kelt föl a malmos. Elébe tettem az aranyórárt.

- Mit adna ezért? - kérdeztem.

Kezébe vette, forgatta, aztán rám nézett, és az arca különös volt. - Honnan szerezted?

Néhány pillanatig gondolkoztam, aztán elmondtam neki mindent. A bárót, a leányt, Samu bácsit. Az örmény végighallgatta, aztán megfogta a karomat.

- Gyere.

Bevitt a belső szobába és leültetett az asztalhoz. Egy pohár pálinkát tett elém, szalonnát és kenyeret. Ő maga leült a kályha mellé, a padra. Az aranyóra még mindig a kezében volt.

- Tudom, hogy igazat beszélsz - mondotta nagyon lassan, és egyre a kezében lévő órát nézte -, és mit gondolsz, honnan tudom? Onnan fiam, hogy ismertem ezt az órát!

Felsőhajtott, megrakta a tüzet, majd visszaült a padra. Egy darabig maga elé bámult. Én ettem és nem kérdeztem semmit. Egy idő múlva aztán elkezdte magától.

- Ismertem ezt az órát, megismerném ezer közül is. Pedig régen volt, amikor találkoztam vele. Huszonöt éve...? Harminc...? Isten tudja. De van harminc is, van...

Elgondolkozva lógatta bozontos nagy fejét és egyre az órát nézte a tenyerében.

- Harminc, van harminc, igen. Akkor még nem itt éltem. Malmom volt. Bőrökkel kereskedtem, s egy rossz szekérral jártam a falvakat, hogy összeszedjem az emberektől a birkabőröket, s ahol egyebet találtam, azt is. Az urakhoz is benéztem ilyenkor, a kastélyokba, mert ott akadtak mindig a legjobb üzletek. Nyúlbőr, rókabőr, vidrabőr: ezekkel lehetett pénzt keresni akkoriban. A madarasi kastélyba évente kétszer is benéztem. Nyáron a bárány és birkabőrök miatt, s télen, rendszerint úgy január végén, mikor a nagyvadászatok ideje már letelt, a vadbőrök miatt. Egy ilyen télvégi napon kerültem össze ezzel az órával, valami harminc évvel ezelőtt...

Újra sóhajtott, megpiszkálta a tüzet, és egy darabig elgondolkozva nézett maga elé.

- Az még más világ volt akkor - folytatta -, azt szokták mondani reá, hogy úri világ volt, pedig ez nem igaz. A szegény em- berek világa volt az, mert még a semmiből is pénz nőtt az ember tenyerébe, ha akarta. Ha becsületes volt és dolgozott, persze. Azért szidják ma azt a világot, mert lopni nem lehetett akkor. Mert becsületesnek kellett lenni és dolgozni kellett, s ezt a kettőt nem szeretik ezek a maiak. Hát ide hallgass: becsületesemre mondom, így történt a dolog. Ma már úgy hangzik, mint valami mese. Pedig nem mese volt...

Délután érkeztem Madarasra. A szánt lent hagytam az országúton. Egy öreg, rozoga lovam volt, arra nem kellett ügyelni. Csak földobtam a hátára a bundát, s elállt egy félnapig is, ha kellett. Aztán fölmentem a kastélyhoz. Az inast ismertem már. Megkérdeztem, hogy vannak-e eladó bőrök? Huszonhat rókabőrünk van az idén, felelte az inas. Megmutatta a bőröket, ott csüngtek a kastély hátsó folyosóján, a falon. Remekszép huszonhat bőr volt. Mi az áruk? Kérdeztem. Azt majd a báró mondja meg, felelte az inas.

Vendégek voltak a bárónál azon a napon. Kártyáztak éppen, úgy mondotta az inas. Azért bement és jelentette, hogy ott vagyok a bőrökért. Talán egy óra is eltelt, mire a báró kijött. Én vártam, mert megszoktam, hogy az urakra várni kell s megtanultam azt is, hogy mentől többet kell várakozni reájok, annál többet lehet keresni az üzleten. Mit adsz a bőrökért, örmény? - kérdezte a báró, amikor kijött. Mondtam egy árat. Olyan ár volt ez, amilyent az ember a vásár elején mond, amikor már egy órát várakozott. Hogy ha jól rá is kell pótolnia a végén, még mindig szépen keressen az üzleten. A báró nevetni kezdett. Volna eszed, mondta. Szidni kezdtem a bőröket, ahogy ilyenkor szokás. A báró csak nevetett. Aztán azt mondta:

- Ide figyelj örmény! Ha behajlítod a karomat, megkapod a bőröket ingyen. Ha nem hajlítod be, fizeted a kétszeresét annak, amit ígértél! Jó lesz?

Híres erős ember volt a báró, tudtuk azt az egész környéken. De én sem voltam nyápic gyerek, s tíz évvel fiatalabb a bárónál. Jó lesz, mondtam, mert kiszámítottam hirtelenében, hogy ha kétszeresét is kell fizessem annak, amit ígértem, akkor sem maradok veszteségben. Na gyere, mondotta a báró és kinyújtotta a karját. Levettem a bekecsemet. Aztán megmarkoltam egyik kezemmel a báró csuklóját, másik kezemmel a karját, könyökön fölül. Nekifohászkoztam minden erőmmel. Talán öt percig is elhuzakodtunk ott a folyosón, de nem tudtam behajlítani a karját.

- Nem megy - mondtam -, kifizetem a kétszeres árat. De ha birkózásra kerülne a sor, mégis csak odateremteném a báró urat.

- Gondolod? - kérdezte és kacagott hozzá.

- Hát idefigyelj, örmény! Ha lefektetsz a földre, neked adom ezt az aranyórát!

S kivette a zsebéből ezt az órát ni, amelyik itt van most a kezemben. Kivette és letette az asztalra. Aztán ledobta magáról a kiskabátot is, és fölgyűrte az inge ujját.

- No gyere hát, örmény!

Azt persze nem tudta a báró, hogy én azelőtt három esztendeig birkózólegény voltam egy vándorcirkuszosnál, aki megtanított sok mindenféle ravasz fogásra, hogy miképpen kell földre tenni a legerősebb mészároslegényt is. Egymásnak mentünk hát. Nem volt könnyű dolgom a báróval, az igaz. Mert erősebb volt sokkal, mint én. Úgy állt a lábán, mint valami tölgyfa. De egy cirkuszbeli fogással földre tettem mégis.

Tudod, én gyerekkoromban sokat birkóztam úri gyerekekkel. A jegyzőék fiával, a doktorék fiával és ilyenekkel. De azok mindig megharagudtak, ha földhöz vágtam őket. Különösen a szüleik. Azt hittem először, hogy a báró is megharagszik, mert mégis csak báró volt, s én egy senki örménylegény, s a birkózás is ott folyt a cselédek szeme előtt. De ez a báró, fiam, nem csak báró volt. Ez ember is volt, amilyen kevés van több. Fölkelt a földről, s a vállamra vert.

- Jól van fiam - mondotta -, ezt ügyesen csináltad. Te vagy az első ember, aki a birkózásban a földre tett. Itt az aranyóra, fogjad. S ti pedig - fordult a cselédek felé -, adjatok bort ennek az embernek, s úgy vendégléjétek meg, hogy énekelve menjen haza innét!

Azzal kezembe tette az aranyórát, éppen ezt, amelyik itt van most újra a kezemben. Megnéztem, és láttam rajta az írást és a bárói koronát, és azt mondtam: engedelmet kérek, méltóságos báró úr, tessék már ezt visszavenni tőlem, mert nem való ez az én kezembe. Először is, mert tisztességes kereskedő meg sem veszi tőlem, azt hiszi, hogy loptam. Másodszor meg, alighanem kedves emléke ez a báró úrnak, talán a méltóságos apjaurától való, vagy mit tudom én. Tessék ide adni nekem a bőröket azon az áron, amit kínáltam értök, s rendben leszünk.

A báró rám nézett, aztán visszavette az órát. Derék ember vagy, örmény, mondotta, ez az óra valóban emlék apámtól. De nem károsodhatsz azért. Eredj az istállóba, s válassz ki magadnak az óra helyett egy lovat. Amelyik megtetszik neked, azt. A rókabőröket pedig megkapod ingyen. Most pedig gyere, megisszuk a vásárra az áldomást. Azzal bort hozatott a báró és koccintott velem. Aztán az inással együtt kimentem az istállóba, és kiválasztottam a báró pompás Fehér lovai közül egy takaros, szelíd kancát. A báró kijött, megnézte, azt mondta, hogy jól választottam. Aztán fölrakatta a rókabőröket s ráadásul egy kis hordó bort is. Hát így volt ez, látod. Így mentem el a bárótól harminc esztendővel ezelőtt. És most újra itt van a kezemben ez az óra...

Így mondta el az örmény a dolgot az órával és a báróval. Aztán sóhajtott, fölállt, odajött hozzám és letette az órát elém az asztalra. - Itt van - mondotta -, vidd vissza a bárónak és mondd meg neki, hogy most mind a kettőnket földhöz vágott valaki más, s ezért az a régi bőrös örmény ma megfizeti neki annak a bizonyos kancának az árát. Tizennégy esztendeig húzta a szekeret az a kanca, mondd meg neki, és soha semmi bajom nem volt vele. És most eljött az ideje, hogy megfizessem az árát. Mert a birkózás annak idején tréfa volt csak és játék. De ez a mostani már nem játék és nem tréfa többé, és ezért a bőrös örmény ma el akar számolni becsületesen a kancáról és a huszonhat rókabőrőről, amit harminc évvel ezelőtt ingyen vitt el. Az órát pedig vidd vissza, fiam, s mondd, hogy az emlékek ma fontosabbak, mint valaha is, ezt üzeni az a hajdani bőrös örmény.

Aztán megtömött egy átalvetőt élelemmel és két csergepokrócot is adott, és megbeszéltük, hogy minden héten egyszer eljövök és fölviszek egy átalvetőt a bárónak, a kanca és a bőrök árában. Mikor fönt Ciba-pojánon elmondtam az öreg bárónak, amit az örmény üzent, félrefordította a fejét, és láttam, hogy egy könnycseppet törült le a szempillájáról. Aztán elvette az órát és sokáig nézte, mielőtt a zsebébe dugta volna.

- Bizony - sóhajtott -, az emlékek ma fontosabbak, mint valaha. Nekünk. De ha mi már nem leszünk...?

A sztinaház előtt álltunk, a hóban. Hirtelen kinyílt az ajtó, és a küszöbön megjelent a doktorkisasszony.

- Találkoztál a vőlegényemmel?

Nem tudom, mi okozta, talán a doktorkisasszony szeméből sugárzott át belém valami, talán a meghatottság adta a számba a szót. De én azt feleltem: igen.

A kisasszony egy ugrással mellettem volt és görcsösen markolt belém.

- Mit mondott? Mit üzent? Elmondta neki mindent? Beszélj, ember, beszélj!

- Elmondtam neki mindent - feleltem, de zavar fojtogatta a torkomat, mert nem szoktam

volt a hazudozáshoz, és éreztem, hogy vörösödik az arcom. Kisasszony csak fogta a karomat és szorította.

- És mit üzent? Mondd! Mondd már! Mikor jön értem?

- Ha eljön az idő - feleltem -, azt üzenté a főhadnagy úr, hogy ha majd eljön az idő...

Eleresztette a karomat és fölneézett az égre.

- Ha eljön az idő... - ismételte áhítatosan a szavakat, akárha imádkozott volna, s a szemében bánat és boldogság volt, s az arca, mint a szenteké a templomi képeken.

A báró rám nézett, aztán megfogtuk a holmit, amit hoztam, és bevittük együtt a házba. Mikor elbúcsúztam tőle, hosszasan szorította a kezemet, és úgy éreztem, mintha mondani akart volna valamit. De a szája néma volt, csak a szeme beszélt. A kisasszony még mindig ott állt a ház előtt a hóban, ég felé fordult arccal, és úgy mozgott a szája, mint aki hang nélkül beszél valakivel. Köszönésemet nem is hallotta meg. A tisztáson mentem már, amikor hallottam még, hogy a báró odaszólt hozzám.

- Jöjjön be, kislány. Megfázik kint a hóban.

Aztán hallottam a kisasszony hangját, ahogy lelkesen mondta, mint a gyermek, aki cifra játékszert kapott és örvend neki.

- Találkozott vele! És üzenetet hozott tőle! Üzenetet kaptam! Másnap este sötétedéskor, mikor éppen utoljára jártam körül a kemencéket, hótalpak zaját hallottam közeledni föntről. A báró volt. Egy bőrtokba csomagolt puskát hozott és egy faládikát.

- Fogadd el, fiam, ezt a puskát tőlem - mondotta. - Sok-sok éven át vadásztam vele. De már nincs szükségem rá, a ládában töltények vannak hozzá, jó ideig elég lesz neked.

Finom úri puska volt, kétcsövű. Egyik csöve golyós, másik sörétes. Nem is várta, hogy megköszönjem. Csak letette elém a puskát és a töltényes ládikát, azzal megfordult, s már ment is a hótalpakon vissza.

Így jutottam puskához megint. Nagyszerű puska volt. Két-háromszáz lépésről lefektette a szarvastehenet. Jól éltem megint. Volt hús bőven s hamarosan nyestbőr is került. Vadászurak nem voltak többé, s vadőrök sem, akiktől félhettem volna, s így amikor csak lehetett, jártam a gerincet vad után. Szállítottam a húst le az örménynek. Egyszer aztán eszembe jutott, hogy mit mondott volt öcsém: a népi demokráciában mindenkinek jussa van fegyverhez és vadászathoz. Egy vasárnap elhatároztam, hogy hasznomra fordítom legalább egyszer ezt a népi demokráciát, és írást szerzek öcsémtől a puska mellé.

Gyertyaszentelő utáni vasárnap volt ez. Vakítva tűzött a nap, s az erdő zúzmarája szikrázott a fényben. A hó csikorgott és kék, fagyott pára takarta a hegyeket. Mikor leértem, éppen harangoztak. Az emberek vasárnapra öltözve haladtak a templom felé. Nekem nem volt vasárnapi ruhám, s ezért kissé restelltem is magamat, de aztán láttam, hogy itt-ott akadnak közöttük olyanformájú emberek is, mint én, akiken szakadozott volt és szennyes a ruha, s azok is a templom felé mentek. Eszembe jutott, hogy milyen régen is voltam utoljára templomban, és elfogott a vágy, hogy ott álljak újra a szép, magos és tiszta palotában a többi emberek között, és érezzem azt a tiszta és szép nyugalmat, ami az Úristen közelében száll alá az emberre. Bementem én is a templomba és megálltam hátul, ahol nem láthatták annyira rongyos gúnyámat. Szép volt hallani megint az orgonát és az éneket, és eszembe jutottak ettől a régi szép idők, mikor még nem voltam egyedül, és nem kellett hátul megálljak, ha templomba jöttem.

Aztán beszélni kezdett a pap, és az ördögről beszélt, aki a földön uralkodik és tetszetős gúnyát ölt magára, hogy az emberek ne ismerjék föl, ha közéjük megyen. Az ördög megtanulta a szép szavakat is, mondotta a pap, beszél békéről, igazságról, testvériségről, hogy megtévessze ezzel az embereket. De amikor békét mond, gyilkosságra gondol, és amikor testvériséget mond, akkor a fegyverek uralmára gondol, és amikor igazságról beszél, a maga önzését érti alatta. És jaj lesz ennek a világnak, mondotta a pap, ha az emberek nem ismerik föl idejében az ördögöt, és nem tudják megkülönböztetni a szabadságot a bosszúvágytól, a békét az elnyomástól, és az igazságot a gyűlölettől. Jaj lesz ennek a világnak, mert Isten megsokalja a bűnöket és tüzet küld erre a világra, és büntető angyalokat küld, és elpusztul a földön minden város és minden falu, és ez lesz az ítéletnek napja. S ha azt hiszik a kevélykedők és a hitetlenek, hogy az ők kevélykedésük és hitetlenségük örökkévaló lesz, úgy keservesen csalódnak majd, és ha azt hiszik a gonoszok, hogy az ők gonoszokásaik nyomán ízletes gyümölcsök teremnek, akkor keservesen meglakolnak tudatlanságokért, mert Isten mindenkit megítél a maga érdeme szerint. Ezeket mondotta a pap. És végül azt mondotta: eridjetez haza a ti házaítokba, s dicsérjetez az Istent. És ha láttok történni olyan dolgokat, amik értelmetlenek előttetek, gondoljatek arra: Isten él, és övé minden ország és

minden hatalom... Ámen.

Így beszélt a pap, s nekem jól esett hallgatnom a szavát, és hallgatnom utána megint az orgonát és az éneket, és éreztem azt, hogy akik ott együtt vagyunk, valamiképpen összetartozunk. Aztán kimentem a templomból és egyenesen a házhoz mentem, amelyikben öcsém lakott volt. Sok embert találtam előtte. S két csendőr akkor hozta ki öcsémet vasra verve a házból, s mögötte sírva tördelte kezeit a kis ukrán asszony. Öcsémnek vér folyt az orrából és az arca dagadt volt. De mikor a tornác lépcsőjéhez ért, megállt, és a csendőrök közül odakiáltott az emberekhez, akik csoportba verődve álltak az udvaron.

- Nem igaz, hogy szabotáltam, emberek! Csak a község erdejét védtem! Mert ami a községé, az nem az államé!

Az egyik csendőr puskájával hátbavágta öcsémet, hogy előreesett, és legurult a lépcsőn az udvarra. Az asszony fölsikoltott és oda akart rohanni hozzá, de a másik csendőr hasba rúgta. Az emberek az udvaron fölmordultak. Ekkor a két csendőr rászögezte puskáját az emberekre és reájok ordítottak:

- Takarodjék mindenki haza! Mars!

És az egyik az emberek feje fölött belelőtt a levegőbe. Szó nélkül és sötét arccal húzódtak el onnan az ácsorgók, és nekem eszembe jutott, amit a pap mondott: ha láttok történni olyan dolgokat, amik érthetetlenek előttetek, gondolatok arra, hogy él az Isten...

Meglapultam egy kazal mellett és vártam, amíg a csendőrök elvitték öcsémet. Aztán fölmentem a házba. Az asszony a tornácon ült és sírt. Fogta a hasát és sírt, és láttam, hogy gyermeket vár megint.

- Nagyon megrúgott? - kérdeztem és fölemeltem a földről -, fáj?

- Bozse moj, bozse moj - nyöszörgött szegényke - sohase visszajön, sohase!

Próbáltam megmagyarázni neki, hogy ne féltse öcsémet, mert akármit is tett, olyasmit mégsem követett el, hogy megöljék miatta. De ő csak sírt és verte magát a földhöz, és egyre azt nyöszörögte, hogy ő tudja, mert ő ukrán, ő már ismeri ezt. Akit az enkávéde elvisz, az nem jön vissza soha.

Öcsém felesége azon az éjszakán halott gyermeket hozott a világra. Csak ketten voltunk vele a házban: a bába, meg én. Reggel, az asszony jóformán még magához nem tért, újra jött két csendőr és egy lapos sipkás is velök, akit komiszárnak szólítottak. Ráordítottak az öcsém feleségére, hogy tíz perc alatt költözzék ki a házból, mert új bírót hoznak a faluba. Kértem őket, hogy bár egy napot engedjenek neki, amíg megerősödik kissé.

A komiszár végignézett rajtam, és megkérdezte, hogy ki vagyok. Megmondtam, hogy a sógora vagyok az asszonynak.

- Mutasd a papírjaidat - mordult rám a komiszár -, a leszerelési iratodat és a megbízhatósági igazolást!

- Bent vannak a másik szobában - feleltem - hozom őket. Átmentem a tiszta szobába és az ajtót betettem magam mögött. Aztán halkán kinyitottam az ablakot és kimásztam rajta.

Következő éjszaka lementem a faluba és megtudtam a bábától, hogy öcsém feleségét még azon nyomban kidobták a házból, és semmit sem vihetett el magával. És hogy a szomszéd istállójában fekszik és járni sem tud, annyira odavan. Első gondolatom Julika volt. Nem égett már lámpa bent, amikor megkocogtattam az ablakát. Egy férfihang mordult bentről.

- Ki az? - Megismertem az öreg Durdukás hangját. - Eresszen be - mondtam -, én vagyok. Beeresztett a konyhába.

Julika ott didergett egy ingben. Lámpát nem gyújtottak, csak a tüzet szították föl, hogy látni lehessen valamit.

- Mit akarsz? - kérdezte az öreg Durdukás. Elmondtam neki a dolgot öcsém feleségével.

- Dögöljön meg - mordult rám az öreg -, dögöljön meg öcséd is, a bűdös kommunista. Úgy kell neki. Ő záratott be engem s a fiamat. A fiam még ma is ott szenved valahol Oroszországban. Ha akkor nem voltunk sógorok, most se vagyunk!

Julika a falnak támaszkodott és sírt. Én meg fejembe nyomtam a kucsmát, és azt se mondtam Durdukásnak, hogy jóéjszakát, amikor kiléptem az ajtón.

Az ukrán asszony három napra rá meghalt. Kicsi Jóska, öcsém fia, aki nagy Sztálin után kapta a nevét, ott maradt az emberek nyakán, akiknek a pajtájában az asszony meghalt. Lőttem egy őzet és levittem éjszaka annak az embernek.

- Ide figyelj - mondtam -, gondozd a gyereket, s hozok ilyesmit máskor is.

Az ember csavargatta a nyakát, aztán vállat vont. - Egy éves elmúlt a kis féreg, talán megmarad.

Attól kezdve még jobban óvakodtam a falutól. Az örményhez is csak esténként jártam le,

amikor sötét volt már. Úgy éreztem magamat, mint aki nem tartozom az emberekhez és nem tartozom senkihez. Mint aki kívül állok a törvényen, akár a kóborló farkas, mert nincsenek meg a papírjaim, amelyiket által ember lehetnék. Bántam már, hogy annak idején nem mentem le még egyszer öcsémhez, hogy legalább a leigazolást megkaphattam volna tőle, arról, hogy nem vagyok sem gonosztevő, sem háborús bűnös. De az új bíróhoz már nem mehettem. Először, mert nem is volt a környékünkről való s így nem ismerhetett, nekem pedig még mindig csak a régi katonai írásaim voltak meg, azok szerint pedig hadifogságban lett volna a helyem. Másodszor pedig azért sem mentem le hozzá, mert féltem, hogy olyant talál mondani nekem, amitől megütöm, s ebből csak még nagyobb baj keletkezett volna. Maradtam hát fönt a hegyen, csúsztattam az örmény szenét le a Maroshoz és vadásztam. Esténként, ha nagyon egyedül éreztem magamat, fölmentem a Cibára az öreg báróhoz, és ültünk hármásban a tűz mellett, és az öreg báró mesélt a régi időről, a kisasszony pedig a vőlegényéről, és egy kicsit olyan volt ez, mintha álmodtunk volna, én is, ők is.

Aztán lassan tavaszodni kezdett. Lent barkáikat hányták a mogyorók, s a hegyekről zavaros áradással jött lefelé a hólé. Két kemence szenet lecsúsztattam rendre, s már csak egy volt hátra. Azt kezdtem bontani éppen egy reggel, amikor egyszerre csak előbújt a fák közül három fegyveres ember. Eloldalogni már nem volt idő, hát tettem magam, mint akit nem érdekel az ők jövetelük. Egyenest odajöttek hozzám. Géppisztoly volt mindegyiknél s gumibot. Civilruhájukon vörös karszalagot viseltek, s fejükön valami furcsa, lapos sipka volt.

- Mit csinálsz itt? - mordult reám az egyik, románul. Rátámaszkodtam a csákányra, s úgy feleltem neki.

- Ejszen, hogy bontom a szenet. - Szénégető vagy?

- Nem is miniszter.

- Mi bajod van a miniszterekkel, mi? - ordított erre reám egy másik, s a három ember körém gyűlt, szorosan.

- Nekem semmi.

- Mutasd a papírjaidat!

Ekkor már tudtam, hogy baj lesz. A kalibához nem akartam vinni őket, hogy meg ne leljék a puskát.

- Otthon vannak a papírjaim - hazudtam. - Hol?

- Fileházán.

- Fileházi vagy? - Igen.

Azért mondtam ezt, mert gondoltam, hogy ha magukkal is visznek, odáig csak megmentődöm tőlük valahogy.

A három karszalagos összenézett, aztán az egyik elővett egy bilincset.

- Nyújtsd ide a kezedet. Ettől megijedtem.

- Mit akar velem? - kérdeztem és léptem egyet hátra.

- A kezedet! - ordította az, akinél a lánc volt, egy másik pedig szó nélkül mögém lépett és öklével fejbe ütött. Megtántorodtam az ütéstől, mert készületlenül ért.

- Miért ütött meg? - kérdeztem, és éreztem, hogy fejembe szállt a vér.

- Még kérdemi mered? Add ide a kezedet!

- Nem loptam és nem öltem, hogy megköttözzenek! - mondtam nekik.

Erre reám jöttek mind a hárman. Bitang bujkáló reakciónak szidtak és addig ütöttek, amíg leestem a földre. Még ott is rugdostak és tapostak a csizmáikkal. Aztán hátrakötötték a kezeimet, és mennem kellett velük a kalibához. Ott meglelték a puskát és a töltényeket.

- Ugy, fegyvert is rejtegetsz! - ordították és nagyokat ütöttek reám a gumibotokkal.

- Kik a társaid?

- Nincsenek társaim. Újra kaptam nehányat. - Ne hazudj!

- Nem hazudok.

Tovább vertek.

- Jobb, ha megmondod, mert úgyis megleljük őket! Embervadászat van ma a havason!

Már nem is szóltam, csak a vért köptem a szemük közé. Egy idő múlva abbahagyták a verést, és fölrángattak a földről.

- Lábra! Mozdulj! - ordítottak reám, s azzal taszigálni kezdtek az üveren fölfelé. Fönt a plájon már várt reájok három másik.

- Fogtatok madarat? - kérdezték vigyorogva. - Akkor ihatunk egyet. Üveget vettek elő a tarsolyukból és kézről-kézre adták. Én néhány lépéssel távolabb maradtam, és arra gondoltam, hogy magamon már nem tudok segíteni semmiképpen, de talán a báró s a doktorkisasszony még megúszhatják. Azzal megszívtram a tüdőmet levegővel s a Ciba felé fordulva kurjantozni

kezdttem.

- Baj van, héj! Csendőrök járnak, héj! Baj van, héj! Csendőrök járnak, héj!

Mire a fickók magukhoz tértek, már a hangomat nem érhatték utol.

Az ott szállott a patakok és a gerincek fölött, és fölverte a hegyek békességét. Hogy egy rakás fogamat kivertek utána a csizmájok sarkával, az már semmit sem segített rajtok.

Hatvan olyan géppisztolyos és gumibotos csirkefogó fésülte végig a hegyeinket azon a napon, de rajtam kívül csak egy vén siket cigányt fogtak, aki teknőnek való nyárfákat keresett. Olyan mérgesek voltak, hogy délkor már azt hittem, hogy agyonlőnek. Megpróbáltak azok velem mindent, hogy kiszedjék belőlem, kinek szólt a kiáltásom. Még tüzes fával is bökdöstek. Káromkodtam én úgy, hogy hasadt meg fölöttem az ég, és szidtam az anyjuk keserves mindenségét, amíg csak egy hangot ki tudott adni a szám. De egyebet nem tudtak meg tőlem, semmit. Hogy miképpen érkeztünk le a faluig, azt már nem tudom. Csak arra emlékszem, hogy sziklától szikláig gurultam a hegyoldalon lefelé, és mindenütt, ahol megakadtam, rúgtak egyet belém. A végén belöttek egy pincébe és reám zárták az ajtót.

Nincs miért hosszasan meséljek mindarról, amit velem elkövettek, mialatt börtönről-börtönre hurcoltak és kihallgatástól kihallgatásig gyötörtek. Én nem felejttem el, s Isten is tud róla. A vége az volt, hogy elítéltek hat esztendei kényszermunkára, mint a nép ellenségét. Akkor bekerültem egy sóbányába, és likban éltem, akár a vakond, s fejttem a sót. Mellettem egy szegény öregember dolgozott, aki első nap megkérdezte tőlem, mikor oda kerültem:

- Maga mi volt?

- Én szénégető - feleltem -, s hát maga? - Én altábornagy.

Az öreg altábornagyon kívül volt még a bandámban egy lódoktor, egy csendőrőrmester, egy állomásfőnök, egy fazekaslegény, egy törvényszéki bíró, egy irodaszolga és egy mészáros. Legjobb dolga közöttünk a mészárosnak volt, mert őt csak két évre ítélték el, amiért annak idején húst szállított a németeknek. Abból is egy már letelt, s kiszámította, hogy ha minden jól halad, marad tizenegy foga mire kiszabadul, és ez elég ahhoz, hogy paprikás szalonnát ehessék az ember.

Nyár elején kerültem oda, de csak őszig bírtam ki. Egy esős októberi éjszakán szerencsés kézzel agyonütöttem egy őrt, annak a pisztolyával lelőttem két másikat, s a csendőrőrmesterrel, meg a fazekaslegénnyel együtt kereket oldottam. Vittük volna a többit is, de a mészáros nem akart kockáztatni semmit, a másíkok pedig féltek. Egyedül az öreg altábornagy tartott még velünk, de csak az első drótkerítésig tudott jönni, ott összeesett a gyöngeségtől. Egy darabig vittem a hátamon, de kért, hogy hagyjam ott, mert ő már amúgy sem való erre a fölfordult világra, s legalább annyi hasznosat tehessen még, hogy a mi menekülésünket fedezze. Az egyik őrs pisztolyát ott hagytuk neki. Amikor a nagy falakon másztunk keresztül, hallottuk, hogy lövöldözni kezdett az utánunk szaladókra. De aztán megszólalt két géppisztoly, s mire a sorozatnak vége volt, már nem lövöldözött többet. De akkor mi már túl voltunk a falon.

A csendőrőrmester és a fazekaslegény hamarosan elváltak tőlem. Ők azt mondták, hogy nem maradnak az országban, hanem igyekeznek mentől előbb olyan földre jutni, ahol az emberek szabadon élhetnek. Én pedig vettem hazafelé az irányt, neki a hegyeknek. Még le sem hullt az első hó odafönt, s már a Korbulyban voltam megint. Útközben szereztem magamnak egy orosz katonapuskát is, meg egy hátizsákot. Egy oroszról vettem el ezeket, akivel a hegyek lábánál találkoztam.

Egy hajnalban történt. Bozótos árok mentén haladtam fölfelé. A szürkületben nem tudtam kivenni, hogy micsoda, de láttam, hogy puska van keresztbe fektetve a karján. Talán ötven lépésre lehettünk egymástól, amikor észrevettem. Ő már látott engem, mert arcát felém fordította. "Vadász" gondoltam, és mentem tovább, egyenesen neki az embernek, mert arra vitt az ösvény.

Orosz katona volt. Alacsony, zömök, ferdeszemű fickó. Mikor melléje értem, intett, hogy álljak meg. Aztán ujjával a kukoricás felé mutatott. Megértettem, hogy mit akar, és megálltam. Nagy tábla kukoricás volt alattunk, és valahol a közepe táján hallani lehetett a szarvasokat. Jó szelünk volt. Intettem az orosznak és mutogattam a kezemmel, hogy megkerülöm a szarvasokat és az árok felé terelem őket. Megértett, mert bólintott a fejével, és én megindultam. Széles körben a szarvasok alá kerültem. A szél most fújt feljök, és csakhamar hallottam is egy tehenet riasztani. Aztán az egész csorda megindult csörtetve az árok felé.

Nemsokára egy lövés csattant, és kis idő múlva még egy. Mikor odaértem, az orosz már a szarvasbika mellett guggolt és az agancsát nézegette, gyöngye tízes volt. Vigyorogva emelkedett föl, amikor meglátott, és veregetni kezdte a vállamat. Majd adott egy csomag

dohányt és megkínált egy korty vodkával, a kulacsból. Nem értettem a szavait, amiket mondott, de láttam a szeme csillogásából, hogy jó ember és örvend a bikának. Aztán megmutattam neki, hogy miképpen kell levágni a bika fejét, és próbáltam megmagyarázni azt is, hogy az agancsot hol kell lefűrészelni és hogyan kell kifőzni. Lelkesen bólogatott hozzá, aztán letette a puskáját és a hátizsákját és nekikezdtünk a nyúzásnak. Értett hozzá, és láttam, hogy nincs szüksége a segítségemre. Így aztán abbahagytam a dolgot, fölvettem a földről a puskáját és a hátizsákját.

Még nevetett, amikor látta, hogy kezemben tartom a puskáját és én visszanevettem rá. Mikor fölszíjaztam magamra a hátizsákját, kezdett elkomolyodni. Végül vállamra löktem a puskát és intettem neki a kezemmel, mint amikor elbúcsúzik az ember. Erre felugrott a szarvas mellől és reám bámult. Kezében ott volt a kés és a hegyét felém fordította, mintha reám akarna ugrani. Erre én is levettem a vállamról a puskát és a csövét reá szögeztem. Néhány pillanatig néztük így egymást. Aztán az orosz leeresztette a kezét, amelyikben a kés volt, sóhajtott és néhányszor megvonogatta a vállát. Ugyanezt tettem én is. Sóhajtottam és vonogattam a vállamat. Végül is intett a kezével.

- Davaj, davaj - mondta szinte türelmetlenül, és az erdő felé mutatott, hogy menjek már. Hát így jutottam hozzá a puskához.

A Korbulyban még úgy találtam a harmadik kemencét, ahogy annak idején ott hagytam volt. Még a csákányom is ott hevert, rozsdásan, a megkezdett bontásnál. Állt a kaliba is, még a dúlás nyoma is látszott benne, amit akkor követek el, amikor meglelték a puskámat. Újra gyújtottam egy tüzet előtte, de most már úgy ültem le, hogy mellettem volt a fegyver. És azt mondtam magamnak, hogy most már lelövöm, akárki is közeledjék felém, mert még egyszer nem hagyom megkötni a kezeimet.

Aztán ültem a tűz mellett és gondolkodtam. Másnap reggel tovább mentem. Tova fönt a Butka sziklái között tudtam egy barlangot, amit csak egyetlenegy nyomon lehetett megközelíteni, s olyan sziklagörgeteg, fenyősűrűség és széltörés vette körül, hogy ember azon át nem mehetett. Oda húzódtam föl. Még aznap berendezkedtem a barlangban, ahogy lehetett. Fekhelyet készítettem fenyőbojtból, a bejárat elé kövekből építettem egy kis tűzhelyet. A barlang nagy volt és száraz. Estig elrendezkedtem benne, s akkor elindultam le a völgybe, hogy megnézzem, mi van az emberekkel.

Csillagtalán éjszaka volt, az égen felhők lapultak. A fűzesnél átgázoltam a Maroson. Sötéten hallgatott a malom. Kutya sem ugatott, amikor a nagy üres udvaron keresztül mentem. Megkocogtattam az örmény ablakát. Nem gyújtott világot senki. Újra kocogtam. Aztán az ajtóhoz kerültem. Zárva volt az is. Dörömböltem rajta egy darabig, de hiába. Akkor otthagytam a malmot. Még mindig sötét éjszaka volt, mikor a gyaloglástól fáradtan megérkeztem a Durdukásék házához. Sokáig kellett zörgessek ott is, amíg megmozdult bent valaki.

- Ki van ott? - kérdezte egy ijedt hang, és megismertem a sógorom hangját.

- Nyisd ki - feleltem -, én vagyok itt.

Valaki kinyitotta a konyhaajtót, de lámpát nem gyújtott. Csakugyan a sógor volt.

- Te vagy? - kérdezte fojtottan. - Én.

Gondosan bezárta mögöttem az ajtót, aztán tüzet szított a kemencében.

- Lámpát nem gyújtasz?

- Nem jó - morogta a sógor.

A tűz lángjánál megnéztem. Sovány volt és gyűrött arcú.

- Mikor kerültél vissza? - Két hónapja. És te?

- Ma.

Egy ideig nem szólott, csak a tűzzel bajlódott.

- Jól elintézték minket - sóhajtotta, amikor fölemelkedett a kemence mellől.

- Julika? - kérdeztem. - Alszik.

A gyerek beteg volt és néhány éjszaka virrasztania kellett... Rábámultam.

- Gyerek?

- Öcséd fia, a Jóska - felelte Durdukás, és elfordította a fejét. A szoba felőli ajtó félénken megnyílt, és az öregember dugta be rajta a fejét. Amikor megismert, bejött egészen.

- Azt hittem, valami baj van megint - vacogta, és a lángok világánál is láttam, hogy milyen fehér az arca és milyen öreg.

- S te honnan kerülsz elő? - Sóbányából.

- Az rossz - morogta -, de van annál rosszabb is.

A sógor ételt vett elő, és letette elé az asztalra. Nekiláttam nyomban, mert aznap még

nem volt étel a számban. Öreg Durdukás az ablakhoz ment és összehúzta a vászonfüggönyt.

- Soha sem lehet tudni - mondotta -, hogy mikor leskelődik valaki.

- Komiszár van a faluban - magyarázta a sógor -, és az emberek igyekeznek ártani egymásnak, hogy jóban lehessenek vele.

- Orosz? - kérdeztem.

- Nem. Zsidó. Mármarosból hozták ide. Szegeket ver az emberek körme alá, és a sebeket behinti sóval. A fehérnépeknek gyertyával égeti a mellüket, ha nem akarják azt mondani, ami kell.

- Mi lesz ebből? - kérdeztem.

- A világ vége - felelte öreg Durdukás és sóhajtott.

- Az amerikaiak nem hagyhatják ezt így - mondotta a sógor -, ők csinálták, hogy az oroszok kezére kerültünk, de kikötötték, hogy szabadság legyen. Nem hagyhatják ezt így. S ők erősebbek, mint az oroszok.

Megettem az ételt, aztán fölálltam. Kint haloványodni kezdett már a sötétség.

- Az örmény - mondtam -, aki az ilvai malomban lakott. Nem tudtok róla valamit?

A két Durdukás összenézett.

- Agyonlőtték - felelte az öreg. - Államosították a malmot s ő elrontotta a gépeket. Erre agyonlőtték.

Nem szóltam semmit, de egyszerre szűknek éreztem magam körül a szobát, a házat, a falut, az egész világot.

- Tudtok adni egy kenyeret? Többet aztán nem jövök, sokáig. A sógor kenyeret tett a hátizsákomba és vágott hozzá egy darab szalonnát is.

- Jobb is, ha nem mutatkozol - morogta az öreg -, az ember még éjszaka sem tudhatja...

A másik szobában felsírt egy gyerek, és én tudtam, hogy ez az öcsém fia, aki Sztálin nevét viseli emlékül, és belémdőbbsen hirtelen, hogy milyen kergült is ez a világ. Fejembe nyomtam a kalapomat.

- Julikának mondjátok meg, hogy itt voltam... egyebet ne mondjatok semmit.

Aztán mentem. Kint cseperegni kezdett az eső. Mire az erdőt elértem, már esett. Sűrű, aprószemű eső verte a világot, s a felhők a hegyekre ültek és rájuk súlyosodtak, akár az élet.

Két napon keresztül ültem a barlang szájában a tűznél és kint esett az eső, és én gondolkoztam azon, hogy mit tehetnék. Szenet nincs kinek égessek, munkába nem mehetek, mert elfognak és visszavisznek a sóbányába. Két napig töprengtem ezeken, s azalatt kifogyott a kenyér meg a szalonna, amit Durdukáséktól kaptam. Akkor elindultam és lent az egyik üverben lőttem egy őzet. Fölvittem, megnyúztam. Két napig ültem újra a barlang szájában a tűznél, és ettem az őzhúst, magában. Az eső még egyre esett. Harmadik nap megundorodtam a hústól, és beláttam, hogy egyéb is kell az embernek. És elhatároztam, hogy megkeresem az öreg bárót a Cibában, s megkérdem tőle, hogy mit egyek.

Délben indultam el. Ez a hatodik napon volt, hogy visszatértem a hegyekbe. De a Ciba-pojánon nem volt sztinaház többé. Csak egy nyirkos, keserűszagú, szürke hamufolt. Olyan, amilyen a Belcsujban is volt már egy, s amelyik miatt a Belcsujt messzi elkerültem. Álltam a fölperzselt sztinaház előtt, és azon gondolkoztam, hogy vajon mi történhetett az öreg báróval meg a doktor kisasszonnyal? Talán mégis meglelték őket? Elfogták, megkínózták, talán meg is ölték? Álltam a nagy rakás hamu előtt az esőben, és arra gondoltam, hogy ezentúl nemcsak a Belcsujt, de a Cibát is kerülnöm kell. És arra gondoltam, hogy becsületes ember nem való már erre a világra, csak olyan való, aki vadállat, aki úgy él, mint a vadállatok. Szürkületig álltam ott a Ciba-pojánon, a hajdani sztinaház romjai előtt. Bőrig ázott közben a ruhám, és én megteltem vad keserűséggel. S akkor rántottam egyet a puskaszíjamon és elindultam lefelé. És csikorgó foggal azt mondtam az esőbe temetett világnak: csakazért sem pusztulok még el! Elhatároztam, hogy rabló leszek, mert egyéb mesterséget nem ad már nekem ez az új népi demokráciás ország.

Leereszkedtem a Maroshoz, átgázoltam a vízen, és lesbe álltam az országút szélén, Ratosnya és Ilva között. Sötét volt már, és én keményen eltökéltem, hogy vad leszek ezentúl és kegyetlen, mert nekem is jussom van az élethez ezen a földön. Sokáig nem mozdult semmi az úton. Csak az eső esett. Aztán nagy későre egy szekeret hallottam zörögni Ilva felől.

Olyan izgalom vett hirtelen erőt rajtam, hogy reszketni kezdtem. Hiába próbáltam a háborúra gondolni, hiába magyaráztam magamnak, hogy emberekre lőttem ott is; nem használt semmit. Ez nem háború volt. Ez más volt. Gonosz és szégyenteljes dolog, és én szerettem volna elszaladni onnan, be a hegyek közé, és soha többé nem kerülni emberek elé. De a szekér közeledett a sötétben, és én éreztem, hogy meg kell tegyem. Meg kell tegyem,

mert nincs más út a számomra. Meg kell tegyem, mert különben éhen halok, és ahhoz nincs jussa ennek a világnak, hogy engem elveszítsen éhen.

Mikor a szekér odaért elém, az út közepére ugrottam és elkiáltottam magamat:

- Állj !

És a puskát rászögeztem a szekérrre. A ló, amelyik a szekeret húzta, félrehőkölt ijedtében, aztán megállt. Olyan sötét volt, hogy jóformán semmit nem láttam. Odaléptem a szekérhez, kezemben a puskával.

- Leszállni! Minden ember! Az ülésen valaki megmozdult.

- Igen kérem, igen - nyöszörögte egy ijedt asszonyi hang. Aztán ott állt előttem egy asszony a sötétben, és hallottam, ahogy a fogai összekoccantak a félelemtől. Igyekeztem tartani a hangot, azt a kemény, durva, rablóhoz illő hangot.

- Mi van a szekérben?

- Az uram.

- Szálljon le ő is! Hé! - ordítottam a szekérrre -, leszállni! Nem hallotta?

- Nem hallja - dideregte mellettem az asszony -, nincsen magánál...

- Mi van vele?

- Megverték. A komiszár, meg a csendőrök. Viszem a kórházba. Éjszaka vihetem csak, mert nappal meglássák, és nem engedik...

Úgy álltam az asszony előtt néhány pillanatig, mint akinek valami a fejére esett, és csak áll és szólni sem tud, mozdulni sem. - Tessék a pénz... - szólalt meg újra az asszony, és egy kendőt oldott ki a nyakából -, ennyi van csak... a kórház miatt szedtem össze ezt is... de ha kell...

- Nem kell - mordultam az asszonyra, és a hangom vad volt és goromba, nehogy elsírjam magamat ott előtte.

- Élelmet adjon. Ruhát.

Egy jókora batyut húzott elő onnan. - Tessék - mondotta és sóhaj tott.

- A felét megtarthatja - vicsorogtam reá. De az asszony ideadta az egészet.

- Egy sógorom van a városban, majd eszünk annál - mondta. Valami szorongatta a torkomat, amikor átvettem tőle a batyut. Az asszony újra sóhajtott.

- Nyomorúság mindenhol. Milyen ruhát adjak? Van egy pokrócom, meg ez a nagy kendő...

- Ne adjon semmit - förmedtem reá -, üljön föl és menjen. Az asszony sóhajtott, visszaült a szekérrre, és kezébe vette a gyeplőt.

- Isten áldja... - mondotta halkán. Aztán a ló megindult, és én ott maradtam egyedül az országúton, az első rablott holmival a kezemben. És az eső esett.

Reggel havazásba ment át. Havazott egész nap. Fent a Butkán megmaradt a hó és ellepte a sziklákat, a széltörés egymásra dőlt fatörzseit, a sűrű fiatal fenyőket. Egész nap a barlang szájában ültem és néztem a havazást. És arra gondoltam folyton: rabló vagyok. Olyan, aki elveszi a másét. Aki munka nélkül jut a kenyérhez a máséból. És arra gondoltam: ha apám eljönne a föld alól és arcul ütne, igaza lenne neki. És ha anyám kijönne a föld alól és az arcomba köpne, igaza lenne neki is. És arra gondoltam: milyen jó, hogy nem kelhetnek ki a föld alól, és így megőrizhetik a maguk igazát.

Estére elállt a havazás. Az ég kiderült, ragyogtak a csillagok. Később feljött a hold és megvilágította Butka hólepte szikláit és az erdőket alattam. És arra kellett gondolnom, hogy nekem már valószínűleg soha sem lesz többé házam, és nem ülök soha többé asszony mellett egy ház előtti padkán, hogy nézzem a holdat. Mert aki rabló lett, annak már nem jár ház és nem jár asszony többé. És az olyannak már csak azok az éjszakák a barátai, amelyeken nincsen hold, csak sötétség, szél és eső.

Ki a hibás? Töprengtem magamban egész napon át és egész éjszakán keresztül - ki felelős azért, hogy rabló lettem? Én? Vagy mi, valamennyien, akik elvesztettük ezt a háborút, és nem tudtuk megvédeni az igazságunkat és a tisztességünket? Vagy ők, akik megnyerték ezt a háborút, és közben megfélemlítettek az igazságról és a tisztességről és arról, hogy mi is emberek vagyunk? Ki követte el a hibát, miért és hol? Vagy talán én kellett volna annak idején mégis engedelmesen tovább menetelnem a zászlós úrral együtt a hadifogságba és tűrni a rabság szégyenét és megaláztatását, mint következményét annak, hogy gyengébb voltam, mint azok, akik megölték Anikót? Vagy ott kellett volna maradnom a sóbányában és kaparnom a sót hat esztendőn keresztül, és talán bele is pusztulnom a végén, büntetésül azért, hogy nem álltam annak idején az öcsém mellé, és nem léptem be a pártba, és nem lettem a község erdésze? De vajon öcsém nem ugyanazt a sót kaparja-e most, amit én ott hagytam? Vajon ő hol követte el a hibát? S ha nem ő és nem én, akkor vajon kicsoda? Kérdések voltak ezek,

amelyek ott kavarogtak bennem, s amelyekre nem volt sehol felelet. Reggel, napkelte előtt, lövés dördült valahol. Úgy hallatszott, mintha a Sestinából jött volna, vagy valahonnan a Komárnyik alól. Figyeltem még egy darabig, de nem hallatszott egyéb semmi. Mikor a nap följött, vettem a puskámat és a hátizsákomat, és elindultam megnézni, hogy ki lőtt. A plájon néhány friss vaddisznócsapást kereszteztem, egyebet semmit. Egészen Komárnyikig mentem, és akkor túl, a Sestina üvereiben meghallottam egy baltát szólani.

Aláereszkedtem a Sestinába. Melegedett a nap, és a fenyők ágairól puffanva hullottak alá a lucskosodó hódarabok. Lent a Sestinában embertyomokra bukkantam. A nyomok túlról ereszkedtek be egy patakba és egy szarvastehenet húztak alá. A víz mellett megnyúzták, szétdarabolták, aztán a patak mellett haladtak fölfele.

Követtem a nyomokat. Nemsokára megéreztem a füst szagát is. A nyomok fölkanyarodtak egy üverbe, és nemsokára megláttam egy düledező kalibát, és a kaliba előtt a tüzet. Olyan régi vadászkaliba volt az, amilyeneket bógés idejére ácsoltunk volt hajdan az uraknak. A tűz mellett egy ember szorgoskodott. A húst vagdosta szeletekre. Háttal volt felém, és nem lehetett erdőjáró ember, mert nem hallotta meg a közeledésemet. Alig voltam már néhány lépésnyire tőle, amikor hirtelen megfordult. Rémülten szökött föl és a fegyver után keresett a keze. De a fegyver odébb, a kalibának támasztva állott.

- Adjon Isten - köszöntem reá az emberre -, nem kell megijedni.

- Erdőőr maga - kérdezte gyanakodva -, vagy ilyesmi? - Nem - feleltem -, rabló vagyok.

Szemmel láthatólag megnyugodott ettől, mert sóhajtott és újra a húst kezdte nézegetni. Fialat ember volt és nem paraszt-forma. Szakadozó úrigúnyát viselt, és a pantalló szárát egy ormótlan nagy katonacsizma nyelte el. De jó ideje nem járhatott otthon, az látszott rajta, mivel a szakálla majdnem ujjnyira megnőtt az állán.

- Akkor elvtársak vagyunk - mondotta kicsit keserűen -, én írnok voltam az adóhivatalnál.

Nem akartam kérdéssel zaklatni, csak leültem szótlanul a kaliba elé egy tönkre. Ő szeletelte a húst, én ültem a tönkön. Hallgattunk. Egy idő múlva mozgás támadt a kaliba fölött. Valaki jött. Hátra fordultam, hogy láthassam az embert. Ő is észrevett már, mert megállt és felém bámult. Nagy, csontos, sovány ember volt. Félszeme helyén csúnya, vörös seb. De a másik szeme nyugtalanul pislogott reám. Ruhája fényes volt és fekete az olajtól. Gépészféle embernek látszott. És ahogy az arcát néztem, éreztem, hogy már találkoztam vele valahol.

Nem köszönt, én sem köszöntem. Csak néztük egymást. Kezében két mogyorófanyársat hozott, azokat letette a tűz mellé.

- Még mogyorófát is alig lel az ember ebben az átkozott erdőben - morogta, de a szeme sarkából engem figyelt folyton. A hangjáról ismertem rá.

- Maga a hévízi kovács, ugye? Meghőkölt a szótól.

- Mi bajod velem?

- Nekem semmi. A félszemivel mi lett?

A kovács beljebb húzta homlokába a sapkáját, és közelebb lépett hozzám.

- Honnan ismersz te engem?

- Két éve annak, hogy szót váltottam magával. Ott a háza előtt, egy fatönkön, egy reggel. Egy asszony miatt, aki a Belcsujban lakott, s ahova maga vezette el az oroszokat...

Az ember rám meredt, aztán lehajtotta a fejét. Megvakarta a tarkóját és leült mellém a tönkre. Úgy ültünk ott egymás mellett, mint annak idején Hévízen.

- Bár törtem volna a nyakamat akkor - morogta a kovács keserűen. Egy ideig csak a hús sercegett, ahogy az adóhivatali írnok a tűz fölött forgatta a nyársat. Aztán megkérdeztem:

- S maga mit keres itt? Sze maga kommunista volt még két évvel ezelőtt...?

A kovács rám nézett sötéten villogó félszemével.

- Én kommunista vagyok ma is - mondotta keményen, szinte kihívóan.

Csodálkozva néztem reá.

- Akkor mit jön ide? Maradjon az elvtársai között!

- Én kommunista vagyok - ismételte a kovács makacsul és megszegte hozzá a nyakát -, de azok nem!

- Hát micsodák akkor?

- Mit tudom én! Csak azt tudom, hogy én ma is az vagyok, aki voltam régen. Becsületes magyar kommunista, aki egyenlőséget, igazságot és békességet akar. De ezek?

Hangosan kiköpött maga elé a kovács:

- Ezek nem tudom, mik. Őlik, kínozzák és rabolják a népet. Talán sztálinisták, vagy mit tudom én. De, hogy nem igaz és becsületes kommunisták, az biztos! Mert a kommunista, az

én vagyok! Én! Becsületes, békés, igazságszerető magyar kommunista. Ezek? A nyavalya tudja, hogy mifélek. Rablók. Gyilkosok. Tolvajok. Piha. Őlik és nyúzzák a népet. Rosszabbak a tatároknál.

Nem szóltam semmit ehhez a beszédhez, mert a kommunistaság dolgaihoz nem értettem. Aztán a kovács mondani kezdte magától.

- Tudod, amikor az orosz katonákat keresztülvezettem itt a hegyeken, arra gondoltam csak, hogy mentől előbb vége legyen az öldöklésnek. És arra gondoltam, hogy ezek, akik jönnek, szabadságot hoznak és igazságot közénk. Hogy mindenki elmondhatja majd őszintén és becsületesen, amit gondol, anélkül, hogy baja lenne miatta. S az urak a hivatalokban nem lopnak többé, s nem lesz szegény ember és gazdag ember, csak ember. Aki annyit ér, amennyit dolgozik s amennyi a becsülete. Ami az elején volt, amikor nálam jártál, az a sok csúnya és véres dolog, arról azt gondoltam, hogy ez még a háborúval jár. Olyan, mint az adó, amit meg kell fizetni. Mert az emberek elvadultak a frontokon és minden. S hogy ha béke lesz megint, hát megváltozik ez is. De aztán jött a béke, és nem változott meg semmi. Idegenek jöttek a nyakunkra, akikről azt sem tudtuk, hogy kicsodák-micsodák, és olyasmiket beszéltek, ami minden volt, csak az nem, amit mi becsületes kommunizmusnak gondoltunk. És olyasmiket csináltak, ami minden volt, csak nem igazság...

Első évben én voltam Hévízen a párt elnöke. Az voltam én már régebben is, titokban, de akkor hivatalosan is az lettem. Múlt évben aztán jött egy fiatal fickó valahonnan Bukovinából, aki még a nyelvünket sem tudta, és hozott egy levelet a pártközpontból, hogy ezentúl ő kell legyen az elnök, mert nekem még tanulnom kell az ideológiát. Hát jó, gondoltam, majd tanulok. Aztán tavasszal... tavasszal bekövetkezett a baj.

A kovács megigazította fején a sapkát és sóhajtott.

- Tudod, én nem sokat adok a templomra. Meg ami vele jár. Megmondom úgy, ahogy van. De a feleségem, az minden vasárnap ott volt. Annak úgy kellett az, mint másnak a kenyér. Hiába, az emberek különbözőfélék. Az egyiknek ez kell, a másiknak az. Az én feleségemnek a templom kellett. Hát hagytam, hogy járjon. Minden ember maga kell tudja, hogy mire van szüksége. És minden embernek jussa van ahhoz, hogy oda járjon, ahova jólesik. Ha a korcsmába esik jól, hát a korcsmába. Ha a templomba, hát a templomba.

Húsvét előtti vasárnap odaállt az a bukovinai fickó a templom elé. Aki templomba megy, ellensége a népi demokráciának - kiabált az emberekre -, a templom a reakció fészke! Sokan mégis bementek a templomba. Az én feleségem azok között volt, akik bementek. Rá egy hétre húsvét vasárnapja volt. A templom előtt megjelent egy komiszár hat fegyveres civillel. Az emberek egy része visszatért a házakba, amikor meglátta őket. De voltak, akik mégis elhaladtak a komiszár előtt és bementek a templomba. Kevesen voltak, de voltak. Főképpen asszonyok. És ezek között volt a feleségem és vele a két gyerek.

Úgy tíz óra lehetett, amikor az öreg Bárándi, a szabó, átfutott hozzám. Akivel együtt csináltuk meg valamikor titokban a hévízi pártot. Hogy készül valami azok ellen, akik a templomba vannak. Hülyeség, mondtam az öreg Bárándinak, mi hogy készülne? Senkinek semmi köze ahhoz, hogy ki hova megy, s mit csinál a maga ünnepével. Szabad, kommunista országban vagyunk, mi hogy történhetne? De az öreg Bárándi tovább aggodalmaskodott, hogy a komiszár, meg az a hat pisztolyos és gumibotos civil tervez valamit bizonyosan, mert különben miért állnának ott a templom előtt. Javában vitatkoztunk, amikor csak meghallottuk az ordítást a faluból. Aztán valaki elkezdte félrevern a harangot. Rohantunk erre, mint a bolondok a templomhoz, hogy lássuk, mi a baj. Mire odaértünk, a pap már halott volt. Az oltár előtt verték agyon a gyilkosok. Akkor lőtték le a toronyból a harangozót, mint a madarat. Mert félreverte a harangot, hogy felriassza vele a falut. A mocskos pribékek elállták a templom kijáratait és a komiszár szíjkorbaccsal verte bent az embereket, az asszonyokat, meg a gyerekeket. És aki az ajtóhoz menekült, azt gumibottal verték onnan vissza.

Nemcsak én egyedül rohantam a templomhoz akkor. Jöttek mások is, akiknek asszonyuk volt a misén, vagy édesanyjuk. Egy fickó, onnan az ajtóból, reánk ordított, hogy álljunk meg és takarodjunk haza. De bent sikoltoztak a gyerekek és üvöltöttek az asszonyok, és mi nem álltunk meg. A fickó előrántotta a pisztolyát és közénk lőtt. Kétszer-háromszor. Valaki mellettem feljajdult és elesett. Azt hiszem, Maseczki volt, a kőműves, aki Ukrajnában átállt a partizánokhoz, hogy győzhessen a kommunizmus a világ fölött. De mi elértük az ajtót. És egyszerre két balta sújtott a pisztolyos fejére.

Az én kezemben nem volt semmi, még csak egy harapófogó sem. Az első, akit megláttam a templomban, a komiszár volt. Hajánál fogva rángatta a lánykámat és a feleségem ott térdelt előtte a kőpadlón, és verte őket. Ostorral. Szíjostorral. A feleségemet és a lánykámat. A vér

átfestette az ünnepes ruhákat.

Te láttad a feleségemet. Milyen vékonycsontú, törekeny kicsi asszony volt. Láttad a leánykámat is. Az angyalok mosolyogtak a szentképeken úgy, ahogy ő tudott mosolyogni. Mintha az egész kis arccskája azért lett volna csak, hogy mosolyogjon vele. De te nem láttad ezt az arcot eltorzulni a kintől, és nem hallottad a sikoltását. És te nem láttad a feleségemet a térdén csúszni, megtépett inggel, amelyikből kilátszott a meztelen válla és az a váll tele volt véres csíkokkal, és az arcából is ömlött a vér, de ő csak a gyermekért könnyögött akkor is... nem, te ezt nem láttad.

Mikor kivették a komiszárt a kezemből, már nem élt. De sokan nem éltek már akkor. Lőporfüst ülte meg a templom levegőjét és vérszag. Délután katonák lepték el a falut és félholtra vertek mindenkit. Asszonyt, gyereket. A férfiakat elvitték. Engem is elvittek. Pincébe zártak és tüzes szerszámokkal gyötörtek, amíg megesküdtünk mindannyian, hogy a papok bujtottak föl a komiszár ellen. Akkor égették ki a szememet is. Két cigány dobott föl egy szekérre, egy rakás halott között, vittek bennünket elásni. Mielőtt belöktek volna a gödörbe, látták, hogy még élek. Eldugtak a bokrok közé, és éjszaka az egyik cigány hazavitt a putrijába. Egy hónap kellett, amíg lábra tudtam állni. Akkor egy éjszaka hazavonszoltam magamat Hévízre. A házat üresen találtam. Egy öregasszonytól tudtam meg, hogy a feleségemet agyonverték még azon a napon. Imádkozni akart értem a templomban, azért. A két gyereket elvitték valahova Oroszországba. Oroszt nevelnek belőlük, sztálinistát, mit tudom én. Ilyen gyilkost, amilyenek ők.

Hát látod, azóta így élek. Néha lemegyek valahova, ahol út van, és addig leselkedek, amíg jön valaki azok közül. Azt lelövöm és elszedem, ami nála van. Ebből élek. És valahányszor lelövök valakit azok közül, fölvések egy rovást a puska fájára. És azt mondom magamban: ha majd megtelik a puska fája ilyen rovasokkal, akkor megváltozik a világ és békesség lesz. Ezt mondom magamban olyankor. Pedig tudom, hogy ez hazugság. Békesség nem lesz már sohasem. Nem azért, mert a kommunizmus győzött, hanem azért, mert a hitvány és aljas emberek győztek, akik se nem kommunisták, se nem egyebek, csak hitványak és aljasok. És nagyon sokan vannak, többen, mint a tisztességesek, és ezért nem lesz többé rend és békesség soha. És mi rendre elhullunk, elpusztulunk és eldöglünk erről a földről, mint a kóbor farkasok. Ez az igazság. És ha én ezt tudtam volna már akkor, amikor azokat a katonákat átvezettem a hegyeken...

A kovács elhallgatott. Én is hallgattam és hallgatott az írnok is, aki a húst sütötte a nyárson. És hallgatott az erdő és a hegy. És én arra gondoltam, hogy alighanem ennek a kovácsnak igaza lesz, és a baj nem csak a kommunizmussal van, hanem az emberekkel, akik gonoszak.

VIII.

A hó elolvadt és újra hullt. És újra elolvadt és csak a plájokon maradt valami belőle s a Magura csúcsán, mely fehéren állt hátul a Szalárd végiben, és meghirdette, hogy itt a tél. A kovácsot és az írnokot elvittem magammal a Butka barlangjába, és esténként hárman néztük a tüzet, és ez így könnyebb volt, mert úgy éreztük, hogy a szomorúság megoszlik közöttünk. Aztán egy napon elfogyott minden élelmünk, és tanácstalanul néztük egymást. Az egyetlen szerzési mód ott súlyosodott a tekintetünkben, de restelltük kimondani. Egész nap a barlangban ültünk. Kint havas eső esett és a szél zúgatta a fenyőket a plájon. Már csak szarvashúsunk volt, más semmi. Mégcsak só sem. Este nem bírtam tovább. Szó nélkül fogtam a puskámat és kimentem. Éles darát vert arcomba a szél. A Korbulyon át aláereszkedtem a Maroshoz. A víz partján hosszasan álltam. Sötét volt már, és odaát nem mozdult semmi az úton.

Egyszerre csak ág reccsent mögöttem, és amikor hátra fordultam a zaj felé, egy embert láttam a homályban lefelé jönni a hegyről. Ő is megállt a víz partján. Megismertem. A kovács volt.

Megmozdultam, és erre észrevett. A puskája után kapott. - Én vagyok - mondtam.

A kovács visszalökte vállára a puskát s hallgatott egy darabig. Odaát hallani lehetett egy szekér zörgését az esőben.

- Hát igen - szólalt meg rekedten a kovács -, ide jutottunk. Nem volt mit mondjak reá. Vállat vontam.

- Akkor menjünk át legalább.

Mire átgázoltunk a vízen, a szekér éppen ott zörgött fölöttünk. - Parasztszekér - morogta a kovács, és megállt.

- Az.

Álltunk, hallgatóztunk. A szekér lassan tovahaladt. - Inkább azok közül kellene valaki... Megértettem, hogy mire gondol.

Fölmentünk az útra, aztán behúzódtunk egy szikla mögé és vártunk. Vert a havaseső és a szél, szünet nélkül. De valahol a felhők mögött ott volt a hold, és így az éjszaka mégsem volt olyan sötét. Sokáig vártunk és nem jött semmi.

- Itt hiába állunk - morogta egy idő múlva a kovács -, éjszaka nem jár senki. Azok meg éppen nem. Be kell menjünk a faluba.

- Ez az én falum - mondtam -, ide nem lehet. - A komiszár is a tiéd? - kérdezte a kovács.

- Miféle komiszár?

- Hát aki a falut sújtja.

- Nem tudom, hogy lenne olyan.

- Ahol jegyzőség van, ott komiszár is van.

- De nem tudom, hogy hol lakik - próbáltam elejét venni a dolognak.

- Majd megtudjuk. - S ketten...?

A kovács félszeme megvillant a sötétben. - Félsz...?

- Én...?

Elindultunk a falu felé. Mikor elértük a szélső házat, a kovács megállt.

- Ki lakik itt?

- Egy özvegyasszony a fiával... ha ugyan még élnek.

A kovács ráment a házra. Megzörgette az ajtót. Az ajtó zárva volt. - Hé! Van itthon valaki? Nyissák ki!

Egy idő múlva valami megmozdult a házban, s az ajtó mögött megszólalt egy ijedt asszonyhang.

- Ki van ott?

- Az ördög - felelte a kovács -, nyissa ki bátran. Pusmogás hallatszott bentről.

- Nincs egyedül...! - súgtam oda a kovácsnak.

- Hát aztán. Bizonyára nem Sztálin van vele. Nyissa ki bátran anyám, nem vagyunk oroszok!

Hallani lehetett, ahogy félretolták odabent a reteszt. Az ajtó megnyílt. A kovács lépett be elsőnek, én mögötte.

- Adjon Isten. Hű, de sötét van itt magánál... mécsese nincs? - Kifogyott a fotogén, lelkem...

- De tűz csak van? Melegednének keveset, mert bőrig áztunk, lássa.

Az öregasszony sóhajtott a sötétben, aztán kinyitotta a belső szoba ajtaját.

- Jöjjenek be, ha akarnak.

A konyhát megvilágította halványan a kemencéből kiszűrődő tűzfény. Jó meleg szag csapott az arcunkba. Beléptünk. Ahogy a szemem végigszaladt a gyér világításban, megláttam két ember alakját, akik mozdulatlanul ültek a fal melletti padon. A kovács is meglátta őket, mert megtorpant.

- Kik ezek?

- A fiam - felelte az asszony -, meg egy ember.

Előre léptem és kinyitottam a tűzhely ajtaját. A parázs rőt fénye megvilágította az alacsony konyhát. A padon egy öregembert láttam és egy fiatal. Bizalmatlanul néztek felém. Az öregembernek fehér szakálla volt, és egy puskát tartott keresztben a térdén. Megismertem nyomban. A báró volt.

- Adjon Isten - köszöntem oda neki örvendezve.

- Te vagy az? - kérdezte a báró, és láttam a szemén, hogy megörvendett ő is. Aztán leültem melléje, és elmondtam neki mindent, ami azóta velem történt. A báró hallgatott, és nem szólt közbe. Később azt mondta:

- Mi megúsztuk azt a napot. Valaki kiáltott a plájon. Nem értettük, hogy mit, de veszedelmet jelentett a hang, és mi behúzódtunk gyorsan a sűrűbe. Aztán láttuk a csirkefogókat, ahogy felgyújtották a sztinaházat. Szerettem volna golyót eresztetni közéjük, de sokan voltak. Utána áthúzódtunk a Magurára, s azóta ott vagyunk. Jó hely az ott, messze van és nem jár arra senki. Többen vagyunk ott, jöttek még emberek Gyergyóból és Csíkból, s azok néha lejárnak hetesével, nyolcasával a gyergyói völgyekbe és hoznak, amit lehet. Én... én farkasokra vadászom. Sok a farkas, tudod. Nagy, sárga farkasok, együtt jöhettek ide a gazdáikkal, valahonnan Oroszországból. Pusztítják erősen a vadat. Azok után járok s a bőrüket lehozom ide, s ez a jó asszony eladja a városban...

- S a kisasszony? A báró sóhajtott.

- Ott van ő is, és vár. Mindenki vár még. Csak én nem. Ültünk a padon, ruháink gőzölögtek a tűz mellett, és az asszony puliszkát tett elénk, és mi ettünk. Megtudtuk, hogy a legény, aki a báró mellett ült, az asszony fia volt. Hadifogságból szökött, és nem mert munkába járni, mert félt, hogy elfogják és visszaviszik. Egy hete, hogy megjött, de még nem hagyta el a házat, csak éjszaka.

- Mi lesz veled, Istenem, mi lesz veled? - tördelte a kezeit az asszony, és mi magunkban ugyanezt kérdeztük, hogy vajon velünk mi lesz, velünk, mindnyájunkkal?!

Az idő telt, és a kovács egyszerre csak megkérdezte. - Melyik házban lakik a komiszár?

- A papnál - felelte az asszony. Aztán megkérdezte még, hogy milyen ember a komiszár, és az asszony elmondta, hogy pisztolyt hord és szíjkorbácsot, és részeges. A lányokat oda hurcolja be a paplakba, és amikor azok sikoltoznak, a pap kimenekül az istállóba, és ott imádkozik az állatok között.

- És az imádságtól megszelídül a komiszár? - kérdezte a kovács. - Nem - felelte az asszony -, nem szelídül az meg semmitől, mert az maga az eleven ördög.

- Hát mi majd megszelídítjük imádság nélkül - mondotta a kovács és fölállt a padról.

Én is fölálltam. A báró ránk nézett, és a szeme megvillant. - A komiszárhoz mentek?

- Oda.

- Megyek én is.

- Maga? - mordult föl nyersen a kovács -, maga öreg ahhoz. A báró föl pattant a padról.

- Hajlítsd be a karomat, ha tudod!

És odatartotta bőrruhás karját a kovács elé. A kovács rábámult, aztán vállat vont.

- Tőlem jöhet.

Elindultunk. Az eső még mindig esett. Végigmentünk a falun, és a templom mögött befordultunk a paplakhoz.

Nem találkoztunk emberrel. A paplak egyik ablaka világos volt még, odalopóztam és benéztem rajta. A papunk ült az asztalnál, és egy nagy fekete könyvben olvasott. Mozgott a szája.

Megkocogtattam az üveget, halkán, hogy csak a pap hallja, más senki. Felkapta a fejét és figyelt. Újra kocogtattam. Erre fölkel az asztal mellől, az ablakhoz jött, és fél szárnyát kinyitotta.

- Ki van itt? - kérdezte halkán.

- Tessék kinyitni az ajtót, tisztelendő úr - mondtam neki sűgva.

- Miért?

- Tessék kinyitni az ajtót.

A pap nem szólt többet, hanem fogta a lámpást, és kiment a szobából. Nemsokára hallottuk csikorogni a kulcsot a zárban.

- Mit akarnak, emberek?

A kovács lépett be elsőnek. Félretolta a papot, és mi mentünk mögötte.

- Hol van a komiszár?

A pap az átellenben lévő ajtóra mutatott. A kovács elvette tőle a lámpást, és azt mondta:

- Tisztelendő úr most menjen be a szobájába.

- Mit akartok, emberek? - kérdezte a pap, és a hangja reszketett. - Az Úrjézus irgalmára kérlek...

- Tisztelendő úr, menjen be a szobájába - ismételte a kovács sötéten -, ami pedig a Jézus Krisztust illeti, azt már amúgyis kikergették ebből az országból.

A pap sóhajtott, aztán megfordult és otthagytott bennünket a folyosón. Megindultunk a komiszár ajtaja felé. A kovács kezében volt a lámpás, mi pedig levettük a puskáinkat, és a kezünkben tartottuk. Az ajtó zárva volt.

- Gyorsan kell történnék minden - súgta a kovács, azzal fölemelte a lábát, és teljes erővel belerúgott az ajtóba.

Az ajtó bedőlt. Amit a lámpás didergő fényénél először megláttunk a szobából, az egy asztal volt, tele üvegekkel. A szoba levegője nehéz volt a pálinkaszagtól. A komiszár ott hevert ruhástól az ágyán és föl sem ébredt a zajra. Kövér nyakán ki volt gombolva az ing, és nyitott szájjal horkolt. A kovács odament az ágyhoz, és a lámpással belevilágított az arcába. Vörösképű, kövér, tömzsi növésű ember volt. Borotvátlan állán végigcsorgott a nyál, ahogy nyitott szájjal aludt.

- Hé! - ordított rá a kovács. - Kelj föl, hé!

- Hát? Hó! - riadt föl a komiszár, és álmos szemekkel meredt a lámpásra, arcán a részegek bamba csodálkozásával.

- Kelj föl! - mordult rá a kovács, azzal fölrántotta a komiszárt az ágyból és megrázta kissé, hogy térjen magához. Ellenkezni akart, de akkor odalépett hozzá a báró is, és a kováccsal együtt megmagyarázták neki, hogy okosabb lesz, ha rendesen viseli magát, és a komiszár azért nem volt annyira részeg, hogy ezt ne értette volna meg. Én azalatt körülnéztem a szobában, és először is a fegyvereket szedtem össze, azután az enivalót, amit találtam. Az egészség be- gyűjtöttem egy nagy bundatakaróba. A báró átvizsgálta az asztalon lévő üvegeket, és talált közöttük egyet, amelyikben benne volt a dugó. Ezt a zsebébe csúsztatta, aztán mentünk. A kovács maga előtt taszigálta a megijedt komiszárt.

- Jó emberek...! Mit akartok...? Jó emberek...! - nyöszörögte ijedtiben, de a kovács megvigasztalta, hogy ne féljen, mert nem vagyunk jó emberek. Eppen olyan rossz emberek vagyunk, mint ő, mondta neki a kovács, és ugyanazt akarjuk csinálni vele, amit ő eddig csinált az emberekkel.

A mécses elfújtuk és letettük a pap küszöbére. Aztán mentünk. Elöl én a holmival. Mögöttem a báró, a báró mögött a komiszár, és a komiszár mögött a kovács. A szél elállt már, de az eső még esett. Nyúlós sötétség volt. A báró néha felvillantotta a villanylámpát, amit a komiszár asztalán talált. Lábunk alatt cuppogott a sár. Végimentünk a falun, keresztül a hídon, és neki az erdőnek. Szó sem esett útközben, csak a komiszár nyögését és vacogását hallottam néha a hátam megett. Hajnalodni kezdett, mire a barlangot elértük. Főlszítottuk a tüzet.

- Üljön oda - mordult rá a kovács a komiszárra és a tűz mellé mutatott -, de ha szökni próbál, kilyukasztjuk a fejét.

- Most pedig ide figyeljen - mondotta neki később, mikor már mind a tűz körül ültünk és falatozni kezdtünk a szerzett holmiból -, mi demokratikus érzületű emberek vagyunk, és senkit föl nem akasztunk, mielőtt el nem mondotta a maga mondanivalóját. Hát én most azt kérdezem magától, hogy kétlábú ember létire miképpen válhatott magából ilyen szörnyűséges fenevad, amilyen négy lábúak között is csak elvétve akad? Ha kedve van, megmondja, ha nincs, nekünk úgy is jó. Félóra időt kap, amíg mí eszünk. Utána fölhúzzuk arra a fára, ott!

És egy görcsös, kiszáradt bükkfára mutatott, amelyik ott állt valamivel lentebb a sziklák között. Mi ettünk, a komiszár meg ott ült közöttünk, és a tűzbe bámult.

Az arca már nem volt vörös, hanem szürke, és petyhüdten csúngött rajta az ivástól felpuffedt bőr. Hallgatott, és mi ettünk. Aztán egyszerre csak, egészen váratlanul, felsóhajtott és megszólalt.

- Igazatok van - mondotta -, bestia vagyok, elvadult bestia, akinek még a kötél is igen jó.

És nem bánom, ha agyonüttök. Csodálkozva hallgattuk és nem szóltunk hozzá semmit. Várt egy keveset, aztán folytatta.

- Utálom én is magamat, s ha nem lett volna ott az asztalomon a szesz minden este, nem bírtam volna tovább. Azóta régen fölöttem volna saját magamat. S bár megtettem volna, már régen. Már akkor, amikor először kényszerítettek reá, hogy ilyen legyek. De gyáva voltam. Rettenetesen féltem tőlük, ez volt a baj. Az ember nem lenne szabad féljen másoktól, csak a maga gonosz cselekedeteitől, másoktól soha. De én féltem.

Elhallgatott megint és belebámult a tűzbe. Mi ettünk, és nem is néztünk reá, mintha ott sem lett volna. Egy idő múlva aztán elkezdte megint, és akkor már úgy folyt belőle a szó, mint amikor a földuzzasztott szennyvíz alatt valaki kirúgja a zsilipet.

- Odaát születtem, Bukovinában. Anyám rutén volt, apám román. Volt egy kis földünk, de csak éppen annyi, hogy élni lehetett rajta, ha az ember reggeltől estig dolgozott. Hat testvérem is volt, de én voltam köztük a legidősebb, reám kellett maradjon a föld. A többi szerteszéledt, mint a juhok a legelőn. Volt egy öcsém, az gépészinásnak ment a városba. Majd segéd lett, és akkor egyszer egy húsvétkor hazajött, és olyan dolgokról beszélt, amiket ott nálunk a faluban nem lehetett megérteni. Szakszervezetekről, meg titkos gyűlésekről, meg arról, hogy közeledik a világ felszabadulása. Az öcsém kommunista lett. De ezt csak később tudtam meg. Előbb jött a háború.

Mindjárt az elején elvittek katonának, és én átszöktem az oroszokhoz. Nem azért, mintha valami közöm lett volna hozzájuk, csak mert azt mondták, hogy a hadifoglyokat elviszik hátra, és csak dolgozniuk kell, többet nem lődöznek reájuk. Félttem attól, hogy meglőnek a háborúban, és ezért első alkalommal, ahogy lehetett, átszöktem az oroszokhoz.

Ott elvették a fegyveremet, és megkérdezték, hogy miért jöttem át. Azt mondtam nekik, hogy kommunista vagyok, s azért. Kezdtek kérdegetni, de rájöttek hamar, hogy nem értek semmit a kommunizmushoz, s akkor kinevettek és elküldtek hátra, hadifogolynak. Egy bányában dolgoztam, sok más hadifogoly között. Egyszer aztán megkérdezték, hogy ki jelentkezik önként kommunista átképzésre. Én jelentkeztem. Miért ne, gondoltam, nem kell majd bányában dolgoznom, és jobb lesz. Jobb is lett. Egy nagy táborba vittek, rendesen felöltöztettek, jól tartottak étellel és nem kellett tennünk egyebet, mint hallgatnunk mindenféle beszédeket. Közben úgy hírelt, hogy a háború dolga rosszul áll az oroszok számára, és suttogva terjedtek különböző hírek a táborban. Hogy a németek elérték a Kaukázust és nemsokára a Volgánál lesznek, és hogy az emberek mindenütt a németeket várják, mert még nincsenek egészen megelégedve mindennel, és szeretnének már egyszer úgy élni, hogy maguk választhassák ki azokat, akik parancsolnak nekik, és hogy ne géppisztollyal parancsoljanak az urak, hanem törvénnyel és igazsággal.

De aztán mégsem úgy történt, ahogy az emberek várták. A németek nem jöttek el a Volgáig, hanem egy idő múlva nagy plakátok jelentek meg a táborban, melyek nevezetes győzelmekről tudtak, és a hangszórók egész nap a proletárhadsereg diadaláról ordítottak. Egy napon aztán megjelentek valami díszes, nagy tiszturak a táborban, akik olyan pompás ruhákban voltak, hogy igazán nem lehetett elhinni róluk, hogy ők is csak olyan egyszerű szegényemberek, mint mi vagyunk, és arról beszéltek, hogy a háború a vége felé jár, Románia átállt az igazság oldalára, és megkezdődött a többi ország felszabadítása is. S hogy most már eléggé át vagyunk képezve ahhoz, hogy részt vehessünk ebben a dicsőséges felszabadításban.

Ekkor lett belőlem politrukk. Kaptam egy géppisztolyt, és beosztottak egy századhoz. Az volt a dolgom, hogy hátul álljak, amikor támadás van, és agyonlőjjem azokat, akik visszafelé futnak. Első héten nem volt semmi baj. Akkor jött egy támadás, ahol a mieink futottak. Én is futottam velök, és nem lőttem agyon senkit. Másnap már értem jött két enkavédé-ember. Miért futottál meg? Miért nem lőttél közjök? - kérdezték. Mert féltem, feleltem nekik. Féltél? Igen. Akkor elvittek onnan, hátra Csemovitzra és új beosztást kaptam.

Ez az új beosztás abból állott, hogy elfogott embereket kellett kikérdeznem. Az első, akit a kezembe adtak, egy öregember volt. Fegyvert találtak a házában. Hogy került hozzád a fegyver? - kérdeztem az öreget. A fiam hagyta itt, mikor utoljára volt szabadságon. Hol van most a fiad? Elesett a háborúban. Miért nem adtad be a fegyvert? Mert nem szólt nekem a fiam arról, hogy itt hagyta, s így nem tudtam róla. jelentettem feletteseimnek az ember vallomását. Azok kinevettek. Nem ilyesmi kell nekünk, ember, mondták, hanem beismerés arról, hogy összeesküvés készült, és nevek, minél több embernek a neve, akik ebben az összeesküvésben szerepelnek.

De az öregember nem tudott semmiféle összeesküvésről, és neveket sem tudott mondani. Erre kaptam egy furcsa, csavarral ellátott gépet, hogy szorítsam beléje az öregember kezét,

és addig forgassam a csavart, amíg eszébe jut az öregnek az összeesküvés és megmondja a neveket. Megmutattam neki a rettenetes szerszámot és kértem, hogy mondjon inkább mindenféle neveket, ami csak az eszébe jut. De az öreg elkezdett sírni és nyöszörögni, hogy miképpen hazudhatna ő olyasmit, amivel bajt okoz ártatlan embereknek. Jelentettem, hogy az öreg nem vall. Erre velem jött két enkávédeember az öreg cellájába, beszorították a kezét a csavarba és a csontok ropogni kezdtek. Azt hittem, hogy elájulok az undortól. Az öreg ordított és mindenféle neveket üvöltött kínjában. A neveket fölírták egy papírra. Köztük volt az öcsém neve is, aki gépész volt egy üzemnél, ott a városban.

Másnap behozták az öcsémet. Ott voltam az első kihallgatáson. Öcsém igazolta magát, hogy tagja a kommunista pártnak, és részt vett a földalatti mozgalomban is. Megkérdezték tőle, hogy mit tud az összeesküvésről. Nem tudott semmit. Erre elengedték. Még aznap este behoztak egy fiatal asszonyt. Német származású volt. Az én kezembe adták. Vallomás kell tőle, mondták, hogy az ura részt vett az összeesküvésben. Az asszony nem tudott semmiről semmit. Megostoroztad-e? - kérdezték, csavarba szorítottad-e a kezét? Egy asszonyt, kérdeztem, hogy ostromozz meg, aki semmi rosszat nem tett? Összeszidtak. Azt mondták, hogy nevelésre van még szükségem. Le kellett vetközzek és egy órán keresztül vertek és kínoztak, mindenféle borzalmas módon. Akkor megkérdezték, hogy most már tudom-e, hogy mit kell csinálni? Tudom, feleltem. Hát azért, mondták, mert ha még most sem tudnám, akkor tovább kell tanítsanak. Másnap reggel újra a kezembe adták az asszonyt. Előbb megittam két vizespohár pálinkát, hogy bátorságom legyen hozzá. Rettenetes erő volt abban a fiatalasszonyban. Előbb csak szelíden próbáltam kínozni és folyton kértem, hogy mondja már azt, amit mondania kell. De az asszony csak szidott, és az arcomba köpött, Akkor megmérgeződtem, és egy óra alatt puhára vertem az asszonyt. És akkor bevallotta, hogy az ura részt vett az összeesküvésben. Mikor a jegyzőkönyvet elkészítettük az asszony vallomásáról, akkor tudtam csak meg, hogy az öcsém felesége volt.

Szökni próbáltam. Elfogtak. Egy hétig tartottak bezárva, és naponta megkínóztak valamivel. Akkor azt mondták, hogy vagy engedelmeskedem nekik ezentúl, vagy addig kínoznak, amíg meghalok. Attól kezdve nem volt több baj velem. Aki a kezembe került, az vallott. Mindegy, hogy férfi volt, gyerek, vagy asszony. Naponta megittam a magam liter pálinkáját, és aki a kezembe került, az vallott. Meg lehetek elégedve velem. Nagyon meg lehetek elégedve velem.

Aztán idekerültem. Azt a parancsot kaptam, hogy félniök kell tőlem a népeknek, mert ha nem... igen, ezek a rettenetes fenyegetések örökösen ott úsztak fölöttem a levegőben, és én naponta reszkettem, hogy valamit nem jól csinállok egyszer, és újra azokba a szörnyűséges pincékbe kerülök, ahol meztelenre vetköztetik az embert és... nem, ti ezt nem érthetitek meg. Ezt nem értheti meg senki, csak aki ott volt és látta...

Tulajdonképpen már régen föl kellett volna kössem magamat, de gyáva voltam. A gyávaság okozta az egészet, tudjátok. Mert ma már hiába menekülnék el, hiába bújnák akárhová: nem tudnék megszabadulni azoktól, akik üldöznek. Mert üldöznek, értitek? Üldöznek a nyögések és az ordítások, az átok és a jajgatás, az összezúzott csontú emberek árnyéka üldöz, és az asszonyok, akik kínba facsarodva haltak meg ott a pincékben a kezem alatt. Itt hallom a hangjukat a fülemben, értitek? Itt a fülemben. Folyton-folyton. A vinnyogásukat, az üvöltésüket. Csak ha iszom, akkor nem hallom. Csak ha iszom, és egy asszony jajgat a kezem között, csak akkor nem hallom. De máskor, jaj. Vadállat vagyok, igazatok van. Vadállat.

Ott ültünk és hallgattuk. Közben megjött az írnok is, és ő is hallotta a komiszárt. Aztán a kovács megtörülte a kését, és azt mondta:

- Elmondtál mindent?

- Elmondtam mindent - felelte a komiszár, és a hangja rekedt volt és fáradt.

Ekkor a kovács felkelt a tűz mellől, elővett egy kötelet, és odanyújtotta neki.

- Itt van ez. És ott a fa.

Azzal rámutatott a görcsös, kiszáradt bükkfára. A komiszár lehajtotta fejét, az arca hamuszürke volt.

- Gyáva vagy? - kérdezte a báró. Megrázta a fejét.

- Nem. Most már nem vagyok gyáva, Csak arra kérlek, hogy hagyjatok egyedül.

A báró felállt.

- Gyerünk - mondtotta, és elindult. A kovács döbbenve nézett a báróra.

- Itt hagyjuk, egyedül? Hogy elszökjön, s elárulja a barlangot is? - Gyerünk - mondtotta a báró és hangjában parancs volt. Vettük puskáinkat és otthagytuk a barlangot, mind a négyen.

Csak a komiszár maradt egyedül a tűznél. Kezében a kötéllel. Fölmentünk a sziklára és

leültünk. Talán fél óráig ültünk ott, akkor a kovács türelmetlen lett.

- Meg kellene nézni... ha megszökött, most még elérhetjük talán...

- Eridj - mondotta kurtán a báró.

A kovács elment. Néhány perc múlva már láttuk lassan visszafelé jönni a sziklacsapáson. Leült mellénk, és nem szólt semmit. Mikor később lementünk a barlanghoz, a komiszár ott lógott azon a száraz bükkfán. Furcsán kalimpált alá a lába, és a szél meg-meglengette. Az arca olyan volt, mint aki borzalmat lát, pincéket és halálra kínozott embereket.

A báró odament a fához és vadászkésével elcsapta a kötelet. Az ember lezuhant a földre. Akkor szépen kinyújtotta, elrendezte, ahogy halottat illik. Majd elővett a zsebéből egy gyertyavéget és meggyújtotta. Mivel még mindig esett az eső, kalapját a gyertyacsonk fölé tartotta és úgy tette a halott fejéhez.

- Az édesanyjáért - mondotta nekünk -, vagy az édesapjáért, ha még élnek. S ha nem élnek már, hát akkor azért.

Aztán összetette a kezeit, és úgy állt ott, amíg a kis gyertyacsonk tartott. Mi is ott álltunk mögötte. Mikor a gyertya kialudt, a báró vállára emelte a komiszár testét és elindult vele. Sok idő múlva tért csak vissza. Megszárította magát a tűznél és evett valamit.

- Majd keresztet is készítek oda - mondotta később -, de most vissza kell mennem a többiekhez.

Azzal elővette tarisznyájából azt az üveget, amit a komiszár szobájából hozott el, kihúzta belőle a dugót, és azt mondta.

- Adjon Isten nyugodalmat a megholtaknak.

Azzal szájához emelte az üveget és ivott. Utána tovább nyújtotta az üveget a kovácshoz. Olyan volt ez, mint egy néma halotti tor. Mind ittunk az üvegből, és mind arra gondoltunk, amiket a komiszár itt a tűznél elmondott. Az üveg visszatért a báróhoz. Bedugta, eltette és felállt. Vállára lökte a puskáját.

- Isten segítsen mindnyájunkat - mondotta, s azzal elindult. Az eső esett, és mi utánanéztünk, amíg eltűnt a sziklák között. Aztán egy idő múlva felsóhajtott az írnok, és azt mondta:

- Mennyi nyomorúság van ezen a földön és mennyi szerencsétlen ember...

Éjszaka elállt az eső. A levegő megcsípősödött, s reggelre dér lepett mindent. Napkelte után elindultam, hogy lőjjek valami húst, de alig tértem ki a plájra, valahol fönt a Pávelben megszólalt egy géppisztoly, és utána még egy. A sorozatok végigropogtak a patakok fölött. Behúzódtam egy fiatal fenyvesbe, és áldottam az Istent, hogy elvitte a havat, s vele a nyomainkat is. Később kiabálást hallottam lentről. Még egy darabig ott lapultam és a plájt figyeltem, de nem mozdult semmi. Akkor visszamentem a barlanghoz. Azok is hallották a géppisztolyokat, és eloltották a tüzet, nehogy a füst elárulhassa a búvóhelyünket. Ott ültünk a sziklákon egész délután és figyeltünk, de nem hallatszott több semmi. Este sem gyújtottunk tüzet. Ültünk a sötétben és arra gondoltunk, hogy az ember úgy él már, mint a vad, akire vadásznak.

Régen sötét volt már, mikor a sziklák között hirtelen mozgás hallatszott. Fegyvereink után kaptunk és lehasaltunk a barlang szájába. A mozgás az ösvény felől jött. Akkor jött fel a hold éppen, és a derengésben látni lehetett, ahogy több ember egymás nyomában igyekezett felénk. A kovács emelni kezdte a puskát.

- Várj - súgtam oda neki - hátha... Ekkor megszólalt ott kint egy hang.

- Mi vagyunk, nehogy belénk puskázzatok!

Megismertük a báró hangját. Mögötte ott jött dideregve a doktorkisasszony és még egy tucat ember.

- Vadászatot rendeztek reánk - mondotta a báró. - Gyergyó felől jöttek. Valaki elárulhatta, hogy a Magurán vagyunk. Szétugrottunk, de a Pávelben mégis elérték kettőt. Elfogták őket, vagy agyonlőtték. Egyik a besztercei román esperes fia volt, aki annak idején a vasgárdistákhoz tartozott...

Az emberek bejöttek a barlangba. Rongyosak voltak és soványak, szakállasok és mogorvák. De mindegyiküknél volt fegyver. - Hova lettek? - kérdeztem a bárót.

Átmentek Fileházának - felelte -, követtem őket egy darabig. Tüzet gyújthatsz nyugodtan.

Meggyújtottam a tüzet. A doktorkisasszony vacogva kuporodott le mellé. A láng megvilágította az arcomat és megismert.

- Te vagy az? - kérdezte és szemében öröm csillant föl. - Mit üzent a vőlegényem? Jön már?

Az emberek kíváncsian néztek reám. És én feltérdeltem a tűz mellett és mondtam:

- A főhadnagy úr azt üzeni a kisasszonynak, hogy jönni fog, ha itt lesz az ideje, röpködni fog, mint a madár. De most várni kell. - Várni kell... suttogta a doktorkisasszony, és a hold megvilágította sápadtan az arcát, és a szája mosolygott, és a szeméből könnyek hullottak alá.

Aztán ott éltünk a barlangban együtt, mint egy csorda farkas. Jött a tél, és jöttek új emberek köztünk, mindenfélék. Asszonyok is. Mind olyan kivertek, otthontalanok, üldözöttek. Szerencsére nagy volt a barlang és elfértünk benne. Mogorvák voltunk és harapósak, mint a farkasok éppen. Abból éltünk, amit elvettünk másoktól. Nappal jártunk már, és többen együtt. Mikor megnőtt a hó, lesbe álltunk az országutak mellett, és nem szekerekre vadásztunk már, hanem teherautókra, olyanokra, amelyikeken katonák ültek. Vadak voltunk és gonoszak. Rablók. És egyre többen gyűltünk össze ott a sziklák között. Lent a völgyekben akkor terelték el a férfiakat csapatostul Oroszországba, bányamunkára, és sokan megszöktek a sorból, és azok odagyűltek hozzánk.

És sokat gondolkoztam akkoriban a sorsról, ami reánk vár, és nem láttam egyebet, mint hogy rendre majd agyonvernek és lelőnek bennünket, mint ahogy agyonverik és lelővik a ragadozó vadállatokat. Rendre, egyenként, ahogy sorra kerülnek. És néha valóban lelőttek közülünk egyet-egyet, és ilyenkor napokig nem szóltunk egymáshoz. Én pedig éjszakánként a tűznél nyomoztam az életemet visszafele, mint ahogy lőtt vadat nyomoz az ember, hogy megtalálja a vadászt, aki meglőtte. Én is kerestem azt, aki engem meglőtt, aki elpusztította az életemet, aki rablóvá tett. És odajutottam el mindig, hogy azért lettem rabló, mert nem dolgozhatok egyebet, mert ha lemegyek az emberek közé, akkor elfognak. És hogy mindez azért van, mert annak idején, amikor a papírokat osztogatták, nekem nem jutott. Azért nem jutott, mert én megszöktem a hadifogságból. Megszöktem, mert a fogság nem embernek való, s mert nem érdemeltem meg a fogságot. Hiszen nem vétettem egyebet, minthogy a hazámat védtem. Védtem, mert így kívánta a tisztesség és a becsület. És itt úgy éreztem, hogy végére jutottam a nyomnak és megleltem azt, aki lelőtt. Nem tudtam megvédeni a hazámat, sem az otthonomat, sem Anikót, sem kicsi Andrist, és azért kellett rablóvá legyek, veszett farkassá. És eszembe jutott a zászlós úr, aki azt mondta: ha elveszítjük a háborút, nincsen Isten. És én is azt mondtam sok-sok éjszakán keresztül ott a barlangban, a tűznél: nincsen Isten. Aztán eljött a nap, amikor elmondhattam ezt egy papnak is, ott a tűz mellett, éjjel.

A pap valahonnan Gyergyóból került oda. A báró akadt reá farkasvadászat közben. Valahol a Magura túlsó lejtőjén, és elhozta, hogy meg ne fagyjon a hóban, kemény tél volt már akkor, talán december eleje. A hó vastagon állt a hegyeken. Csupa vér volt a pap, és a báró a hátán hozta el, mert már nem tudott járni a gyöngeségtől. Véres sebek éktelenkedtek az arcán és a testén, és látni lehetett, hogy korbácsveréstől való sebek voltak. Pálinkát itattunk vele, aztán enni adtunk neki, fiatal ember volt még, és így néhány nap alatt kiheverte a bajt. Megtudtuk, hogy a templomban hangos szóval kérte az Istent egy vasárnapon, mentené meg a népet az ördögtől, és másnap már vitték is bilincsben. Amíg verték, minden ütésnél és minden rúgásnál megkérdezték tőle, hogy segít-e már rajta az Isten? És egy éjszaka, amikor csak ketten ültünk a tűznél, megkérdeztem én is tőle ezt. Hogy vajon az Isten meghallgatta-e az imádságot, amelyikért a verést kapta?

- Az Isten mindent meghallgat - felelte a pap.

- És mikor segít azokon, akik hozzá imádkoznak? - Amikor eljön az idő.

Én akkor azt mondtam a papnak, hogy nem hiszek már az ilyen mesékben, és alighanem a zászlós úrnak volt igaza, amikor azt ordította a háború végén, hogy nincs Isten. A pap nem szólt semmit erre, csak szomorúan nézett bele a tűzbe. S hajnal fele, mikor már kezdtünk elaludni, ennyit mondott még:

- Majd eljön az idő, s én akkor emlékeztetlek téged. És akkor majd meglátod, hogy akik hisznek Őbenne, azoknak minden javukra legyen.

De aztán telt az idő, és mi éltünk tovább, mint a farkasok, hó, fagy, vér és rablás között, és nem történt semmi. Csak ránk fagyott a pizok és a vér, mint egy keserű kéreg, és ránk fagyott a gazdátlanság és a magányosság, mintha nem is emberek lettünk volna, akiknek valaha házuk, otthonuk, családjuk és békeességük volt ezen a földön. A napok teltek, reggelek, esték és éjszakák, éhezések, fázások, véres kalandok és rettenetes undorodások és havazás és csikorgó hó és dermedt csönd a hegyek közt és kivertség és keserűség, és más semmi, semmi. Aztán jött egy éjszaka... és ez éjszaka karácsony éjszakája volt.

...Egy asszonynak jutott az eszébe, hogy karácsony van. Különös, hogy az ilyesmi rendszeren az asszonyoknak jut az eszükbe. Különös és szép.

Az asszony egyike volt azoknak, akiket az oroszok annak idején meztelenre vetkőztettek a

templomban. Betegséget kapott, és ezt a betegséget úgy hurcolta magával, mint egy bosszúálló fegyvert. Ott lézengett vele másfél esztendőn keresztül a kantinok és a kaszárnyák körül, és görcsös vackorfobotjára egy rovást vésett föl, valahányszor tovább adhatta egynek azok közül, akik az életére rátapostak. Bosszúálló volt és kegyetlen. Azt beszélték róla, hogy egy tisztnek keresztülharapta a torkát, és hogy ez a tiszt volt, aki annak idején rászabadította embereit a templomra. Csíktól Nagyváradig gyalogolt a tiszt után, amíg meglelte, s közben másfél esztendő telt el, kaszárnyák és kantinok tövében, rongyokban és betegséggel a testében, másfél keserves esztendő. És a boton gyűltek a rovások, és végül Nagyváradon meglelte a tisztet és átharapta a torkát.

Azóta a halál járt vele az úton, és a halál éjszakázott mellette az utak árkában, és azt mondták, hogy a vasúti állomásokon vörös falragaszok hirdették a nevét, és ezer Sztálin-rubelt ígértek annak, aki a hóhér elé viszi. Nem tudom, mi volt az igaz ebből és mi nem. De az asszony huszonhatévesnek mondotta magát, és olyannak látszott, mintha hatvan lett volna, és rongyos volt, tetves és borzas. Valamikor háza volt lent Csíkban és földje, és két szép gyermeke, és az ura négyökrös gazda a faluban. Valamikor. És mindezekből csak egy betegség maradt a testében, s egy ádáz, kegyetlen düh azok ellen, akik beletapostak az életébe, odalent Csíkban. És ennek az asszonnak jutott az eszébe egyedül, hogy karácsony van.

Nem is gondoltam rá. Hogyan is gondolhattam volna: hármásban lestük az országutat egész napon át. Jégcsapok lógtak a sziklákról, és mi vacogva lapultunk a jégcsapok alatt, kezünket olykor a kőhöz verdestük, hogy ne gémberedjen meg a puskacsövön, és figyeltünk lefele az útra. A nap nem sütött. Köd ült a Maros fölött egész napon át, és odaragasztotta a hideget a sziklához és a hóba temetett erdőkhöz. A hó szürke volt tőle, és mi fáztunk. Az úton néha egy-egy magányos öregasszony ballagott át, és hallani lehetett, ahogy magában beszélt, Isten tudja, kivel. Néha batyus emberek jöttek hosszú, fáradt menetben, fegyveres katonák kísérték őket, és nem lehetett hallani egyebet, mint a fáradt lépések csüggeteg csikorgását a havon, és néha a katonák idegenszavú káromkodását, ahogyan rárivalltak a maradozókra. Nyugatról haladtak kelet felé, mindig csak nyugatról kelet felé. És már régen nem lehetett látni őket, mikor a lépéseik még mindig ott nyöszörögtek a csendben, és a káromkodások gonosz idegen szavai csattogtak a hegyek lábán, mint valami förtelmes véres ostor, és mi felnyögtünk ilyenkor és szorosabbra markoltuk a puskát ott fönt a sziklák között, és volt úgy, hogy valamelyikünknek megcsikordult a foga, és azt mondtuk:

- Ha még egy ilyen menet jön, közibük lövünk, a többit aztán lássa az Isten!

És még egy jött és még egy És még egy És nem lőtt a katonák közé egyikünk sem, mert sokan voltak, s mert hármunknak csak hét lövése volt már. Hogyan is gondolhattunk volna arra, hogy karácsony van.

Napnyugta felé végre meghallottunk egy teherautót. Lentről jött. Orosz katonai teherkocsi volt, és súlyosnak látszott. Az első lövést én adtam le, amikor a kocsi lent a kanyarnál szembe fordult velünk, és az üveg mögött látni lehetett a két ember arcát. Az ötödik lövésre megrándult a kocsi eleje, az út szélének szaladt és a sziklaperemen alábillent. Mint egy lőtt medve, úgy hempergett alá a Marosra.

Az egyik orosz még élt, annak kést nyomtunk a torkába. Aztán lehúztuk a lábukról a hócsizmákat és a kezükről a kesztyűket. Szerencsénk volt, mert a gépkocsi löszert és élelmiszert szállított. Egyikünk őrt állt, mint rendesen, s a másik kettő sorra átcipelte a Maroson a ládákat és a zsákokat. Derékig gázoltunk a vízben, és a ruha keményre fagyott a testünkön. Az úton nem járt senki, és a köd is egyre sűrűbb lett. Gyorsan reánk szakadt az este. Honnan is tudhattuk volna, hogy éppen ezen az estén született meg a kicsi Jézus.

Mikor az utolsó ládát is áthoztuk, már sűrű sötétség volt. És akkor elindultunk föl a barlanghoz, hogy hírt vigyünk a többieknek. Zsebeinket megtömtük tölténnyel, és hátizsákunk fesze- sen dudorodott a kenyértől és a konzerves dobozoktól. Néhány üveg vodkát is találtunk. Aztán tapostuk a havat fölfelé a Kor- buly üverén, és még mindig nem gondoltunk arra, hogy kará- csony van.

Nem volt csillag, a köd felért az égig. A gerincen megálltunk fújtatni, és megszagoltuk a levegőt.

- Havazás kellene - mondotta valamelyikünk -, mert gyűlnek a nyomok.

Napok óta ez a gond rágott mindannyiunkat. Gyűltek a nyomok, és az égből nem akart új hó hullani, hogy beföldje őket, és félni lehetett attól, hogy ha megint vadászni kezdenek reánk, meglelik a barlangot is.

A barlang szájában égett a tűz, amikor fölértünk, és rőt fénye megvilágította a Butka

katlanában a ködöt. A félszemű kovács ott guggolt a tűznél, és alighanem valami történetet mesélt újra a gyerekkorából. Odébb az öreg báró hasalt farkasbőrein, és fehér szakállán olvadt zúzmara csillogott.

Az adóhivatali írnok rongyos kapcait szárította, és csupasz talpait odatartotta melegedni a lángok elé. A doktorkisasszony egy szénaszálat rágott, és úgy bámult bele a tűzbe, mintha még mindig Barótot látta volna égni.

Beléptünk a tűz fénykörébe, és egyszerre valamennyien felénk fordultak. Meggyújtottam a tüzet. A doktorkisasszony vacogva kuporodott le a láng mellé. A láng megvilágította az arcomat, és megismert.

- Te vagy az?

A kovács abbahagyta a mesélést, a doktorkisasszony fölugrott. - Találkoztatok a vőlegényemmel? Megmondtátok neki, hogy itt vagyok?

Én feleltem neki hármunk helyett, mint mindig:

- Azt üzeni a főhadnagy úr, hogy még nem jött el az idő.

- Még nem jött el az idő... - sóhajtotta tompán, és visszaült a tűzhöz.

A barlang mélyében mozgás támadt, és többen körénk gyűltek. Beszámoltunk a vadásatról. A szemek felcsillantak, és a bozontos arcokra kiült az öröm.

- Kenyeret eszünk, kenyeret! - ujjongott föl az írnok, és lyukas csizmáját földobta a levegőbe.

Kioldottuk a hátizsákjainkat, és szétosztottuk a kenyeret meg a konzerveket. Néhányan készülődni kezdtek le a Maroshoz, a holmi után. Az öreg báró kezébe vett egy vodkásüveget és vadászkesével kipiszkálta belőle a dugót.

- Adjon Isten mindenkinek vidám meghalást! - mondotta és szájához emelte az üveget. Nagyokat kortyolt, és minden kortynál mozdult egyet a szakálla. Valaki szólott valamit és többen röhögtek. A barlang megtelt az evés és ivás hangulatával. A félszemű kovács keze aggódalmasan nyúlt ki a báró felé az üveg után, és éppen szólani akart valamit, amikor hirtelen a barlang sötét mélyéből előcsendült egy hang. Egy tiszta, kissé mély női hang. Énekelt. És azt énekelte:

- Mennyből az angyal...

És akkor egyszerre mindnyájan rádöbrentünk, hogy karácsony van. Az arcok elsápadtak. A kovács keze megállt a levegőben. Szája nyitva maradt és a félszeme elkezdett csillogni, fátylisan, furcsán. A báró kezéből kicsúszott az üveg, és koppant a kövön. Nem nyúlt utána senki. A doktorkisasszony térdre ereszkedett és összetette a két kezét, mint aki imádkozik, és szemében az örültek földöntúli öröme izzott. És a betegtestű asszony, az, aki az idegen tiszt torkát átharapta, szép tiszta hangon énekelte bent a barlang mélyén, hogy "mennyből az angyal..."

Megkövülve álltunk, és lassan, egyenként levettük fejünkről a kucsmát. Hirtelen fojtott zokogás hallatszott, és mind odanéztünk. Az öreg báró nekitámasztotta ősz fejét a penészes sziklafalnak, és hajlott vállait rázta, rázta a zokogás.

És az asszony ott bent énekelt. És valamennyien, akik ottan álltunk, emlékeztünk valamire abban a percben, házra, asszonyra, gyermekre, régi karácsonyestékre, és ez az emlékezés sajgott, mint az égett seb, és az alacsony barlang megtelt körülöttünk súlyos, fekete sajgással. Valaki felnyögött tompán, és a félszemű kovács fogai megcsikordultak. És az asszony énekelt.

Az asszony énekelt. Egyedül énekelt, és mi álltunk mozdulatlanul és leszegett fejjel. És olyan volt, mintha valami csillogó, szép kísértet jelent volna meg a szemünk előtt, valami szép, szelíd és jó kísértet a múltból, és a szemeink megteltek könnyel, mert tudtuk, hogy kísértet csupán. Mert tudtuk, hogy aki meghalt, az nem támad föl többé, és ami elmúlt, az nem tér vissza soha.

Aztán az asszony hangja ott bent a sötétségben elcsuklott, és az ének belefulladt a siket csöndbe. Csak a báró zokogása hallatszott, és a tűznél ott térdelt imádkozó kezekkel a doktorkisasszony, és a szeme földöntúli ragyogással nézte a barlang penészes boltozatát, és olyan volt éppen, mint egy földre szállott angyal. Egy nehéz csizmába, ócska katonaruhába öltözött, álruhás angyal.

És akkor valahonnan előlépett a gyergyói pap és odaállt a tűz elé. Sovány, fehér arcán pirosan izzottak a korbácsütések nyomai. Összetette a kezét és mondta. Hangja mély volt és zengő, és a szavai megtöltötték a barlangot. És mi összetettük a kezünket, mint valamikor, midőn még templomba jártunk, és szemünk ott csüngött a pap összevert arcán. És a pap mondta:

- Testvéreim az Úrban! Hitet vallani jöttem tiközétek, és bizonysgot tenni a megszületett

Jézus jászola előtt. Hogy derüljön orcátok nagy-nagy öröme, mert megkönyörült rajtatok az Úr és az Ő szeme megszánkozott rajtatok! Mert íme kivezérelt e pusztulásnak földjéről véretekéből való férfiakat és nőket, s kiválasztá őket a maga végtelen kegyelmével, hogy megőriztessék általuk e nemzet s kimentessék a gyehennának tűzéből. E magyar férfiak és nők ott élnek távol nyugaton, szabad emberek szabad földjén, élnek, imádkoznak és dolgoznak érettetek, s a magyar névnek tisztességet szereznek a földön. Bizony meghirdetem néktek, hogy úgy élnek ők, miként hajdanta az apostolok, szentségben és testvéri közösségben, és nincsen közöttük pártoskodás, és nincsen közöttük egy is erkölcs és hűség nélkül való! Hála legyen az Úrnak, hála és tisztesség, mert számlálva vannak már a förtelemnek órái e véresre taposott hazának földjén, s miként Csaba királyfi, úgy jönnek az igazságnak, az erkölcsnek és a szeretetnek mindent elsőpró erejével nyugaton munkálkodó véreink, kimenteni bennünket a gonoszságnak karmaiból! Alleluja, alleluja, áldassék az Úrnak neve!

Így mondta a pap, és mi mondtuk magunkban utána: alleluja, alleluja, áldassék az Úrnak neve, s áldottak legyenek véreink ott távol nyugaton, kik szabadulásunkon munkálkodnak, s kiknek ereje és nagy lelki tisztasága hasonlatos az apostolokéhoz.

IX.

Hullott a hó és elfödte nyomunkat, hogy akik ránk akarnának törni, ne lellessenek meg minket, és ne veszejthessenek el. De ugyanakkor olyan volt, mintha valahol bennünk is hó hullott volna, és ez a belső hó elfödte puhán a belső nyomokat is, melyek által önmagunkat veszejthettük volna el.

Másnap egész nap a barlangban ültünk, és harmadnap is. És közben a pap beszélt nekünk Istenről és Jézus Krisztusról, és arról, hogy miképpen váltja meg Jézus bűneitől a világot a szenvedéseken át. És elmondta, hogy amíg mi préda után jártunk, ő éjszakánként lement a völgyekbe, és bekopogtatott a házakba, és mindenütt csak szenvedést látott, de mindenütt ott látta a szenvedés mellett a hitet és a reménységet is, mert érzi már a világ, hogy Isten országának eljövetele nem késztetik soká.

Két napig beszélt nekünk a pap, és amikor nem beszélt, akkor énekeltünk, vagy gondolkodtunk a magunk dolgairól. És a harmadik éjszaka egyedül maradtam a pappal a tűznél. A többiek aludtak mind, csak mi ketten virrasztottunk. És akkor megkértem a papot, hogy beszéljen valamit az Istenről, s azokról a magyarokról, akik nyugaton vannak. A pap azt felelte:

- Csak Istenről tudok beszélni, és arról, hogy akik őbenne hisznek, el nem vesznek soha.

Aztán beszélni kezdett a magyarokról, akik nyugaton vannak. Azon az éjszakán megértettem mindent, amit a pap mondott: Hogy Isten megbocsájtja az emberek bűneit, mert szereti őket, de a hibákat, amiket elkövetnek, nem teheti meg nem történetké, és ezeknek a hibáknak a következményeit viselni kell. És amit nem mondott a pap: hogy mi bűnt követtünk el akkor, amikor fegyverrel akartuk megvédelmezni hazánkat, mert aki fegyverrel támad embertársára, az bűnt követ el. Ezt a bűnünket megbocsájtotta az Isten. De nem bocsájtja meg a hibát, amit elkövettünk akkor, amikor nem voltunk elég erősek ahhoz, hogy meg is védjük a hazánkat. És ennek a hibának a következményeit viseljük mostan. Amit a pap mondott: hogy Isten azokat sújtja, akiket szeret, és amit a pap nem mondott: hogy ahol bűnösök háborúznak, ott mindig a gonoszabbik győz, és a kevésbé gonosznak megadja az Isten a módot, hogy a legyőzetés megaláztatásában és szenvedéseiben közelebb kerüljön az igazsághoz, és megtalálja az egyenes és tiszta utat, amelyik a békességhez vezet. Amit a pap mondott: hogy Istennek szeme az elnyomottakon vagyon, és amit nem mondott a pap: hogy az igazságot, a békét és a megértést mindig csak azok keresik a földön, akiket legyőztek és eltapostak.

Mindezt megértettem azon az éjszakán. És a pap elmondta még, hogy van a tengereken túl egy hatalmas ország, amit Amerikának hívnak, és ennek a hatalmas országnak a segítségével győztek le minket az oroszok. És hogy ez a nép a szabadság és az igazság népe, így mondta a pap, az igazságokért és az emberi jogokért vett csupán részt a háborúban, erre esküt tett és szerződéseket kötött. És hogy ezek a szerződések nem védtek meg bennünket mégsem, ennek az oka, hogy a mi igazságunkat hazugságokkal takarták el gonosz és ravasz emberek, úgy, hogy akik onnan messziről nézik a dolgainkat, azok azt hiszik, hogy mi szabadon élünk itt az igazságban és emberi jogok szerint. Elmondta még a pap, hogy azok a magyarok, akik nyugatra szakadtak és szabad földön élhetnek, éjjelt és nappalt egybetéve dolgoznak azon, hogy tisztára mossák az igazságszeretet nagy népe előtt a mi igazságunkat, és emlékeztessék őket a szerződésre, amire esküt tettek, és rádöbbsentsék őket arra, hogy tőlünk elcsalták a szabadságot és azokat az emberi jogokat, melyekért ők a háborút vívták. És végül azt mondotta még a pap, hogy ha valaki a szabad országok népéből csak egynek is fölnyitja a szemét, hogy tisztán láthasson a mi dolgunkban, és kinyitja a szívét, hogy megérezhesse a mi tragédiánkat, úgy többet és hasznosabbat cselekedett, mintha halomra öldösi idehaza megtévedt felebarátait, kik, bár gonoszságnak útján járnak, de éppen úgy Isten gyermekei, mint mi magunk. Ezeket mondotta a pap. És én akkor már tudtam, hogy mit kell cselekednem.

Virradt már, mikor fölálltam a tűz mellől. A barlangban ébredtek az emberek. Szembefordultam velök és azt mondtam:

- Én most elmegyek. Elmegyek oda messze nyugatra, ahol szabad még az igazságot szólani, és beállok azok közé, akik úgy élnek, mint az apostolok. Tudom, hogy egyszerű és tanulatlan ember vagyok, s így nem lehetek apostol, csak szolga. De hű és becsületes szolga akarok lenni, és szolgálni akarom az igazságot. És addig megyek és addig beszélek, amíg meghallják hangomat az idegenek, és megértik szavamat. És nem lesz nyugvásom addig, míg föl nem ébrednek, s jóvá nem teszik azt, amit velünk szemben elmulasztottak. Isten engem

úgy segítjen!

Ezeket mondtam. És az emberek némán álltak a barlangban, és voltak, akik levették a kucsmájukat. Az öreg báró hozzám lépett, megölelt és szeméből könnyek peregtek alá a szakállára.

- Eredj, fiam, Isten segítsen. S ha valamikor visszatérhetsz ide, a szabadsággal együtt, úgy ne törődj azzal, ha mi addigra meg is döglöttünk, mint a kutyák.

A doktorkisasszony megcsókolt, és aztán elindultam. A kovács és a pap velem jöttek a plájugig. A kovács félszeme csillogott nagyon, amikor megszorította a kezemet.

- Én az Istenről nem szólhatok - mondotta -, de tudnod kell, hogy mi várni fogunk reád idefönt, ha fagyökéren élünk is addig, s ha minden csepp vérünk el is csorog.

A pap magához ölelt, és nem mondott egy szót sem. Aztán mentem és nem néztem vissza többet. De éreztem, hogy ottan állottak mind a ketten a gerincen, és tekintetük úgy kísért kétoldalt, mint két szárnyas angyal. És ottan állanak ma is még. És várnak.

Talán úgy kellene, hogy befejezzem itt a mesémet, mert ami ezután jön, már nagyon szomorú mese. A legkisebbik disznópásztorfiú elindult, hogy megküzdjön a hétfejű sárkánnyal és hazahozza az elrabolt királyleányt: de még az üveghegyen sem jutott keresztül. Be is fejezném, hogy ne szomorítsak vele másokat, ha nem tudnám azt, hogy ott messze a Butka barlangjában ma is élnek még emberek, akik várnak reám. Ha nem tudnám azt, hogy ott messze az én hegyeimen és az én hegyeim alatt élnek még emberek, akik bíznak Istenben és várják az igazságot. Ha nem tudnám azt, hogy miképpen élnek: vérben és könnyben, és nyomorban és kínban, mint a katakombák üldözöttjei.

De mert tudom ezt, nem állhatok meg itt. Hanem el kell mondanom azt is becsületes és emberséges őszinteséggel, hogy kiérkeztem a szabad nyugatra, de nem leltem meg az apostolokat, akikről a pap szólott volt azon a karácsonyon, a Butka barlangjában. Nem leltem meg őket.

Találtam embereket, akik szívósan és konokul küzdöttek a maguk életéért, dolgoztak idegen földön, mint a napszámosok, és fillért fillérre, tapasztalatot tapasztalatra gyűjtve haladtak előre, és építették újjá a maguk lerombolt életét. Ezek azt mondták, hogy a mi hazánknak vége van már, összecsapott fölötte a tenger, mely minden évezredben elnyel egy népet. S hogy menjen, ki amerre szeme lát, olvadjon be idegen népekbe, s alapítson új otthont magának, idegen földön.

Találtam embereket, akik azt mondták, hogy a világpolitika játszik velünk, mint dióhéjjal a tenger, s nem lehet tenni mást, mint kivárni, amíg egy hullám újra feldobja a dióhéjat, melybe kapaszkodunk. Mert a politika nagyurainak csak beszélnek a békéről, de nem akarják a békét, csak beszélnek az emberi jogokról, de félnek az emberi jogoktól. Mert sem a béke, sem az igazság, sem az emberi jogok nem jövedelmeznek nekik semmit, csak az üzletek jövedelmeznek, és egy szegény kis nép igazsága nem üzlet senkinek. Találtam embereket, akik azt mondták, hogy a szerződésekről nem szabad beszélni, mert a szerződések csak arra valók, hogy megfékezze a gyöngéket, de a hatalmasok akkor léphessék át, amikor nekik jólesik. Találtam embereket, akik azt mondták, hogy a mi hazánkat eladta Amerika az oroszoknak, még a háború elején, s hogy ez ellen nincs mit tenni. Találtam embereket, akik azt mondták, hogy vándoroljak ki és legyek telepes Kanadában, vagy birkanyíró Ausztráliában, bányász Dél-Afrikában, gyöngyhalász Isten tudja milyen szigeten. Találtam embereket, akik azt mondták, hogy nem érdemes semmit sem csinálni, mert néhány év van már csak hátra, s akkor az atombomba úgyszólván darabokra tépi a földet. Sok mindenféle embert találtam nyugaton. De apostolokat nem találtam.

Én nem tudom, hogy mindabból, amit ezek az emberek mondtak, mennyi az igazság. De azt tudom, hogy akik az igazság és a béke apostolai, azok nem kívánhatják tőlem, hogy elvándoroljak idegen földre, és soha többé ne térhessek haza. Akik becsületesen hirdetik az emberi jogokat, azok nem akarhatják azt, hogy veszett farkasok módjára pusztuljanak el az emberek ott az én hegyeimen, emberek, akiknek semmi bűnük nincsen, csak annyi, hogy harminc esztendeje adják-veszik őket, mint barmot a vásárban, s hazugságokat kiabálnak a fülükbe az igazságról.

Én nem tudom, mi igaz abból, amiket ezek az emberek nekem mondtak ott nyugaton a szerződésekről és az adott szó tisztaságáról, de annyit tudok már, hogy a világ tele van hazugságokkal, és ezekbe a hazugságokba belebonyolódtak talán még a legjobb szándékúak is, mint ahogy a légy belebonyolódik a pók hálójába. És éppen ezért mentem tovább és kerestem az apostolokat, akikről a pap szólott, s akik az igazságot hirdetik, szabad földön szabad embereknek.

Megjártam a menekültek táborait, és láttam lerongyolódott és éhes embereket, akik úgy éltek éppen, mint annak idején mi a hadifogságban, összezsúfolva penészes odúba, sovány asszonyokkal és sápadt gyermekekkel együtt, és vártak valamire... ugyanarra, amire azok ott, a Butkán, hogy az apostolok elvégezzék a maguk dolgát az igazsággal. Megjártam a hivatalok előszobáit is, és mindenütt azt kérdezték tőlem, hogy miért jöttem el és mit akarok, és amikor azt mondtam, hogy azért jöttem el, mert igazságot akarok, kinevettek és azt mondták, hogy élelmiszerjegyet még tudnának adni és esetleg munkát is tudnának adni, ha jól viselem magamat, de igazságot...? Azt nem árulnak sem boltokban, sem a hivatalokban. Így mondták az urak, akik az íróasztal mögött ültek.

Végül megtudtam, hogy az igazságszerető nagy nemzetek egy szervezetet hoztak létre, amelyik a menekültek dolgaival foglalkozik, és akkor elmentem oda is. Öt napig etettek híg

levessel egy sötét kaszárnyában, idegennyelvű emberek ordítottak reám és lökdöstek ide-oda, végre a hatodik napon betaszígtak egy úr elé, aki magyarnak mondotta magát. A papírjaimat kérte, de nekem nem voltak papírjaim. Elmondtam, hogy vadőr voltam odahaza és szénégető, és azért jöttem, hogy elmondjam a mi dolgainkat azoknak az uraknak, akik az igazságot őrzik ezen a Földön, és visszakerjtem tőlük a hegyeimet és a szabadságot, amivel adósaink maradtak.

Az úriember, aki magát magyarnak mondotta, nagyon szigorú lett erre és megkérdezte, hogy voltam-e katona a háborúban, és én megmondtam neki, hogy voltam. Megkérdezte, hogy harcoltam-e a szövetségesek ellen, és én azt feleltem, hogy harcoltam az oroszok ellen, amennyire csak tőlem tellett. Megkérdezte, hogy saját jószántamból harcoltam-e, és én megkérdeztem tőle, hogy mit gondol, gazember gyáva senki vagyok-e én, aki elbúvik, amikor harcolni kell a hazáért és a szabadságért? Ekkor az úriember, aki magyarnak mondotta magát, kijelentette, hogy sajnálja, de háborús bűnösöket nem vehetnek föl a szervezet védelme alá, és hogy én azok szerint, amiket bevallottam, háborús bűnös vagyok. Mikor a kapun kimentem, odajött hozzám egy másik magyar, akivel együtt ettem öt napig a híg levest és megkérdezte, hogy sikerült-e? És én megmondtam neki, hogy nem sikerült, mert háborús bűnös vagyok. Az ember nevetett erre, és azt mondta, hogy nem lett volna szabad magyarhoz mennem, mert a magyarnak idegenben a legnagyobb ellensége mindig a magyar. Aztán, amíg együtt mentünk az utcán, elmondta még, hogy azt a hatalmas, nagy szervezetet az Egyesült Nemzetek hozták létre azért, hogy védelmébe vegye a hontalanokat és ételhez segítse őket, és hatalmas pénzeket kap a szervezet erre a célra. Sok mindent mondott még az ember, de engem már nem érdekelt. Nem érdekelt, mert láttam, hogy ez sem egyéb, mint egy olyan szándék, amelyik valahonnan nagyon fentről elindult tisztán, de elcsúszott a hazugság jegén és a gonoszság sarában bemocskolódt.

Aztán jártam az országutakat. Itt-ott munkába álltam, és ahol dolgoztam, ott elmondtam a velem együtt dolgozó idegeneknek: ez és ez történt velünk ott messze keleten. És mindezért valaki felelős. De az idegenek vállat vontak és azt mondták: nem érdekli őket. Minden rosszért a háborús bűnösök voltak felelősek, de azokat összefogták már és kivégezték. És így most már nem felelős senki, azok közül, akik még élnek. De én nem hittem el azt, amit ezek az idegenek mondtak. Én azt hiszem ma is, hogy a háborús bűnösöket és a népek ellenségeit nem szedték eléggé össze. Nem nyomozták ki őket minden oldalon még. Mert nem tudom elhinni, hogy a föld népeinek valamennyi ellensége a legyőzöttek között bújt volna meg.

Itt-ott munkába álltam, de aztán mentem tovább. Az apostolokat kerestem még mindig, akikről a pap szólt. Akik az igazságért, a szabadságért és az emberi jogokért küzdenek, azokat az apostolokat. Két év is eltelt így, és nem találtam meg az apostolokat. Félelem fogott el néha, rettenetes félelem. Hogy talán nincsenek is apostolok. Hogy talán hiába várnak azok ott a Dutka barlangjában, a kovács, meg a pap, meg a doktorkisasszony, meg a többiek: a parasztok, a szénégetők, a fadöntők. Hiába várnak. És elkeseredett düh csikorgatta ilyenkor össze a fogaimat, és azt kívántam: bár jön- ne már az atombomba, és tépné darabokra ezt az egész hazug és gonosz világot.

Aztán tegnapelőtt történt. A kikötőben dolgoztam éppen, hordtam a zsákokat, és akkor megláttam egy nagy hajót, amelyikre úgy hajtották föl az embereket, mintha juhok lettek volna. Fáradtak és lomposak voltak ezek az emberek, és láttam rajtuk, hogy éppen olyan üldözöttek és hontalanok, mint én, és éppen olyan hasztalanul keresték a maguk igazságát. Közelebb mentem hozzájuk, hogy lássam az arcukat, és leolvassam róla az érzést, ami elfogja őket, amikor itt hagyják ezt a földrészt, amelyiken valamikor az otthonuk állott, s amelyiket el kell hagynak örökre, mert minden gyönyörű szóoklat, ígéret és szerződés ellenére sem élhetnek rajta emberi módon. És ahogy ott álltam és néztem a sok űzött, szomorú embert, akiket durva ordításokkal tereltek föl a hajóra egy emberbaráti intézmény emberhús-kereskedőinek hajcsárai, egyszerre csak megláttam köztük az öcsémet.

Kiáltottam neki. Megismert. Keresztül törte magát a tömegben, és aztán ott álltunk szemközt egymással.

- Hát te mit keresel itt? - kérdeztem.

- Kivándorolok - felelte az öcsém, és az arca keserű volt. - Az apostolokat keresed te is?

Öcsém elvicsorodott, mint a harapós kutya.

- Nincsenek apostolok - mondotta -, még emberek is csak kevesen. Csak kalmárok vannak, gyárosok, tisztviselők, hivatalnokok, munkások és katonák. Apostolok nincsenek.

Próbáltam megmagyarázni neki ezt a dolgot az igazsággal és az emberi jogokkal, de öcsém legyintett.

- Nem érdekel senkit az igazság. Sem az emberi jogok. Mindenkit csak a maga igazsága és a maga jogai érdekelnek. A többi, az mind csak üres jelszó. Frázis, amit elpuffogatnak a levegőbe, hogy eltakarják vele üzleti céljaikat. Mert minden csak üzlet itt nyugaton. A mások szabadsága is és a mások emberi jogai. Minden üzlet.

Néztem öcsémet, akit három éve nem láttam, és megkérdeztem. - Honnan kerülsz ide?

- Oroszországból. Szöktem. - Voltál-e otthon azóta?

- Nem.

- Tudod-e, mi lett a tieddel?

Öcsém arca elsötétedett.

- Nem érdekel - felelte -, ami otthon volt, az minden halott. Halott föld és halott ország és halott nép. Eladták, lemészárolták, meghalt, vége. De én élni akarok még! Élni, érted? Mint az állat, vackot akarok kotorni magamnak valahol, ahol békén hagynak, meleg ételt akarok a gyomromba. Mást semmit nem akarok már.

- Feleséged meghalt - mondtam -, ezt tudnod kell azért... Kicsi Jóskát Durdukásék magukhoz vették...

Öcsém néhány pillanatig hallgatott és maga elé nézett a földre. Mintha ellágyult volna kissé az arca.

- Nem érdekel - mondtotta mégis sötéten -, új hazám lesz és új életem. Ahol még nem rontották el a világot. Talán új asszonyom is. - Új hazád...? - kérdeztem. Lehet az...?

Öcsém összeharapta a fogait.

- Mindent lehet, csak akarni kell.

Hallgattunk. Én néztem öcsémet, az ő szeme pedig a tengert mérte föl, amelyik nemsokára örökre elviszi magával.

- Mondd - kérdeztem hirtelen - kommunista vagy még? Rám nézett, és az arca kemény volt.

- Nem - mondtotta -, nemzetiszocialista vagyok. Náci, ahogy itt mondják. Fasiszta. Addig szidtak annak, amíg az is lettem. Aztán kezét nyújtotta.

- Szervusz.

Megszorítottam a kezét, és tudtam, hogy utoljára látjuk egymást ebben az életben.

- Szervusz... és ha találkoznál mégis az apostolokkal...

- Nincsenek apostolok - felelte az öcsém határozottan, és föllépett a hajóhídra -, hidd el, hogy nincsenek. Csak üzletemberek vannak.

Aztán a parton álltam és néztem, ahogy a hajó lassan tovaúszott a vízen, és eltűnt a szemem elől. Egyedül maradtam és éreztem, hogy egyedül maradtam, és ez rossz volt. Leültem egy kőrakásra, és néztem a vizet. És arra gondoltam, amit öcsém mondott. És arra, hogy ezt nem szabad megtudják azok, akik otthon várnak a Butka barlangjában. Nem szabad megtudják soha. Hogy csak üzletemberek vannak a világon.

Estig ültem ott. Estefelé egy idegen úriember haladt el mellettem, és reám nézett. Szánalom volt a szemében, és felém nyújtott egy pénzdarabot. Megráztam a fejemet.

- Nem kell - mondtam neki - a pénzért tudok dolgozni még. Adja vissza az igazságomat. Adja vissza a békességemet. Adja vissza a hegyeimet!

Az idegen úr csodálkozva nézett rám, és láttam, hogy csak szánalom volt a szemében, megértés nem. Nevetett.

- Bolond vagy - mondtotta, és a pénzt odalökte a lábam elé. Aztán elment. És én egyedül maradtam a pénzzel, amit alamizsnának adtak az igazságom helyett.

Ez tegnapelőtt történt. És ma újra itt ülök a kőrakáson, és nézem a tengert. És ma még nem ettem.

Talán ennek az idegen úrnak igaza volt, és bolond vagyok valóban. Mert nem tudok egyébre gondolni, csak arra, hogy ott messze keleten, az én hegyeim között, véresre vert emberek élnek, örületbe taposott nők és kétségbeesésbe taszított férfiak, akik még mindig várnak valamire. Kunyhók mélyén lapuló parasztok, erdőkben bujkáló szénégetők, papok, rablók és eszelősök, akik még ma is bíznak abban, hogy vannak apostolok, akik érvényt szereznek az írott szónak és valóra váltják az ígéreteket. És várnak a szabadságra, hogy lehessen újra fát dönteni, házat építeni, földet szántani és örvideni az életnek. Talán igaza volt annak az idegen úrnak, és csakugyan bolond vagyok.

De ma már tudom, hogy nem tehetek mást: el kell mennem oda, ahol a világ nagyurai esztendőik óta gyűléseznek már és szónoklatokat tartanak a békéről, az igazságról és az emberi jogokról. És ha nem eresztenek be az ajtókon, úgy be kell mennem az ablakokon. De oda kell állanom elébük és meg kell mondanom nekik, hogy hagyják abba a szónoklatokat.

Mert nem tisztességes dolog szabadságról beszélni, és a mások szabadságát odaajándékozni az ördögnek. Igazságról és emberi jogokról beszélni, és odaajándékozni egy országot a halálnak. Meg fogom kérdezni tőlük: mit vétettem ellenetek, urak? És mit vétett az én népem, ott a hegyek között?

Majd előveszik a pénztárcáikat, mint ahogy azt a gazdagok szokták, ha nem tudnak megfelelni a szegények kérdéseire, de én azt mondom nekik: nem urak! Ne alamizsnát adjatok. Adjátok vissza a hegyeimet!

VÉGE